

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ฉบับอนุรักษ์

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับโบราณ (ตำราพระโอสถพระนารายณ์)

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข

สนับสนุนงบประมาณจากกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ISBN : 987-616-11-1079-6

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับโบราณ (ตำราพระโอสถพระนารายณ์)

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์

ISBN : 987-616-11-1079-6

ที่ปรึกษา :

นายแพทย์สุพรรณ ศรีธรรมมา

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายแพทย์ปภัสสร เจียมบุญศรี

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นางกัญญา ดีวิเศษ

ผู้อำนวยการสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

ผู้รวบรวม :

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ

นางสาวอุษา เกื้อสวัสดิ์วรรณ

กลุ่มงานคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

นางสาวณิชารีย์ เนตรทอง

นักวิชาการด้านการแพทย์แผนไทย สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ผู้ตรวจสอบ :

คณะกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย

ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๔๒

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มีนาคม ๒๕๕๕ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย :

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สนับสนุนการพิมพ์โดย :

กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

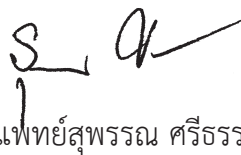
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์

คำนำ

การจัดพิมพ์หนังสือชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์ เรื่อง “คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับโบราณ” หรือมีอีกชื่อหนึ่งที่ผู้คนโดยทั่วไปรู้จักดี คือ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ซึ่งเป็นชื่อที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งตามเนื้อหาในเล่ม เกิดจากกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก โดยคณะอนุกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย ซึ่งมีภาระหน้าที่ในการสืบค้น ศึกษา วิเคราะห์ตำรับยาแผนไทย ตำราการแพทย์แผนไทยที่มีประโยชน์ หรือมีคุณค่าในทางการแพทย์หรือสาธารณสุขเป็นพิเศษ หรือที่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์กันอย่างแพร่หลาย และสมควรประกาศเป็นตำรับยาแผนไทยของชาติหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ และตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป ซึ่งคณะอนุกรรมการฯ ดังกล่าวได้พิจารณาแล้วเห็นว่า คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับโบราณนี้ ควรนำมาปริวรรต ถ่ายถอด และจัดพิมพ์เผยแพร่ เนื่องจากเป็นต้นสาแหรกของตำราการแพทย์แผนไทยและเภสัชตำรับฉบับแรกของประเทศไทย เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพชนได้สะสมองค์ความรู้ พัฒนา และถ่ายทอดสืบเนื่องตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สะท้อนคุณค่าทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม และการแพทย์แผนไทยในสมัยอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งมีการอธิบายถึงทฤษฎีการแพทย์แผนไทย สมุฏฐานของโรค ความผิดปกติของธาตุทั้ง ๔ วิธีการและขั้นตอนในการรักษาของผู้คนในสมัยอยุธยา การปรุงยา และสูตรตำรับยาที่ใช้สมุนไพรไทยและสมุนไพรจากต่างประเทศ จำนวน ๘๑ ตำรับ

ในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ ได้รับความอนุเคราะห์ภาพต้นฉบับจากสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ส่วนการปริวรรต และการอ่านเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้รับความอนุเคราะห์จากนางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร สำหรับอภิธานศัพท์ได้รับความอนุเคราะห์จากคณะอนุกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก จึงขอขอบพระคุณผู้รวบรวม ผู้เกี่ยวข้อง และคณะอนุกรรมการฯ ทุกท่านที่ได้ให้ความร่วมมือและเสียสละทุ่มเทจนหนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจตามประสงค์ หากมีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกขอน้อมรับ เพื่อนำมาพิจารณาแก้ไข ปรับปรุง ให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

(นายแพทย์สุพรรณ ศรีธรรมมา)

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

ข้าพลุ

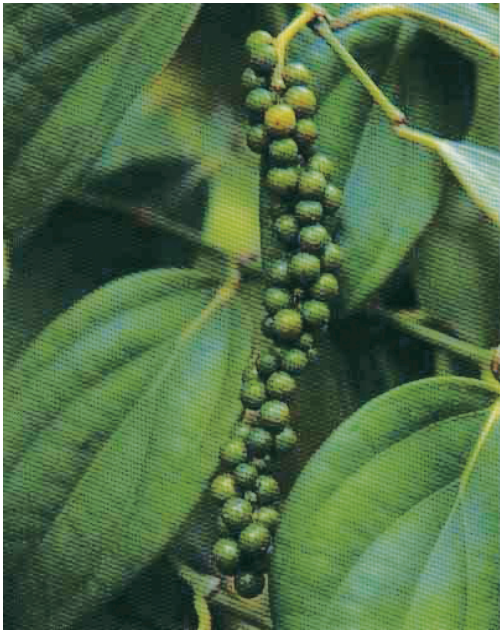
ลูกข้าพลุ

รากข้าพลุ

สารบัญ

คำนำ	๓
สารบัญ	๕
บทนำ	๗
ความสำคัญของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	๙
ประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๕
ลักษณะต้นฉบับและการบันทึกเนื้อหา	๒๑
คุณค่าของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ในด้านประวัติศาสตร์และสังคม	๒๗
ประวัติการจัดพิมพ์คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	๓๓
คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	๓๕
ต้นฉบับ	๓๖
คำปริวรรต	๗๓
คำอ่านปัจจุบัน	๑๐๗
อภิธานศัพท์	๑๒๑
บรรณานุกรม	๑๔๑
ดัชนี	๑๔๕
ตำรับยาในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	๑๔๖
โรคและอาการในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	๑๔๗
เครื่องยาในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	๑๕๖
ภาคผนวก	

พริกไทย

บทนำ

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ตีป्ली

ดอกตีป्ली

ความสำคัญของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์

การแพทย์แผนไทยเป็นทั้งศาสตร์และศิลปะของภูมิปัญญาไทย ที่เกิดจากสิ่งสมองค์ความรู้ของบรรพบุรุษ ที่ได้มีการคิดค้น ลองผิดลองถูก แลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อแสวงหาวิธีการรักษา เอาชนะโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่อดีตกาล โดยแลกรับปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ และเทคโนโลยีในการใช้ยาสมุนไพรที่เหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งถ่ายทอดวิธีการรักษาที่ได้ผลดีจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกาลเวลาอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของการแพทย์แผนไทย ซึ่งในอดีตบางครั้งเมื่อเกิดโรคระบาดที่ร้ายแรง เช่น อหิวาตกโรค (โรคห่า) จนไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ จะมีการอพยพผู้คนหนีและสร้างเมืองใหม่ขึ้น จนถึงในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า “ศักราช ๘๖๖ (พ.ศ. ๑๔๙๓) ครั้งนั้นคนทั้งปวงเกิดทรพิษตายมากนัก” พบว่าการแพทย์แผนไทยมีระบบการรักษาที่แน่ชัด มีการสถาปนาระบบการแพทย์แผนไทยขึ้นอย่างชัดเจน ดังปรากฏในทำเนียบศักดินา ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือน ใน พ.ศ. ๑๙๙๘ การรักษาโรคมีระบบการบริหารไว้ตายตัวโดยมีหน้าที่เฉพาะและหมอมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น กรมหมอกุมาร กรมหมอนวด กรมหมอตา กรมหมอวรรณโรค และโรงพระโอสถ

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ซึ่งต้นฉบับใช้คำว่า คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หรือตำราพระโอสถพระนารายณ์นี้เป็นหลักฐานทางการแพทย์แผนไทยชิ้นสำคัญ ที่เหลือสืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า “ที่เรียกว่าตำราพระโอสถพระนารายณ์ เพราะมีตำราพระโอสถซึ่งหมอหลวงได้ประกอบถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลายขนานปรากฏชื่อหมอแล้วในคัมภีร์ที่ได้ตั้งพระโอสถนั้นๆ จดไว้ชัดเจน อยู่ในระหว่างปีจุลศักราช ๑๐๒๑ (พ.ศ. ๒๒๐๒) จนถึงปีจุลศักราช ๑๐๒๓ (พ.ศ. ๒๒๐๔) คือระหว่างปีที่ ๓ จนถึงปีที่ ๕ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ได้อธิบายถึงทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ซึ่งมีความเชื่อว่า ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ โรคภัยไข้เจ็บเกิดจากการเสียสมดุลของธาตุใดธาตุหนึ่ง หรือเรียกว่า “ธาตุสมุฏฐาน” ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสมุฏฐานการเกิดโรคอื่นๆ เช่น อุตสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน และประเทศสมุฏฐาน หรือเรียกว่า “สมุฏฐานแห่งโรค” นอกจากนั้นเนื้อหาในคัมภีร์ยังอธิบายถึงลักษณะและอาการความผิดปกติของธาตุทั้ง ๔ การปรุงยาแบบโบราณ เครื่องยาภายในประเทศและต่างประเทศ และน้ำกระสายยา ประกอบด้วยตำรับยา จำนวน ๘๑ ตำรับ ซึ่งเรียบเรียงด้วยถ้อยคำสำนวนที่ไพเราะสละสลวย กินความ กระชับ และชัดเจน ให้ความรู้ทั้งด้านการแพทย์แผนไทยและตำรับยาไทย และหลายตำรับและเครื่องยาเกือบทั้งหมดยังคงใช้กันสืบต่อกันมาในปัจจุบัน ดังพระนิพนธ์คำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ให้ไว้เมื่อการจัดพิมพ์ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๐ กล่าวว่า “... ประหลาดที่มีตำราชี้ฝึกรักษาบาดแผลของหมอฝรั่งประกอบถวายในครั้งนั้นด้วย ชี้ฝึตามตำราหมอฝรั่งนี้ พวกภูมินิยังใช้รักษากันมา

จนทราบเท่าทุกวันนี้” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงประเมินคุณค่าของตำราพระโอสถพระนารายณ์ ว่า “ยาในตำราพระโอสถนี้คงเป็นยาดีโดยมาก ได้ยินว่าตั้งแต่พิมพ์แล้ว มีผู้ประกอบยาตำราพระโอสถใช้รักษาไข้ก็เห็นคุณ ถึงกระนั้นกรรมการหอพระสมุดฯ ต้องขอตัดเตือนท่านทั้งหลายที่ได้ตำราไป ถ้าหากมิได้เป็นแพทย์ด้วยตนเอง และใคร่ประกอบยาตามตำราพระโอสถนี้ใช้ ควรจะปรึกษาหารือแพทย์ผู้ชำนาญวิชาเสียก่อน จึงจะเป็นผู้ที่ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท” พร้อมทั้งทรงชี้แนะให้เห็นความสำคัญในการปรุงยาเพื่อใช้ในการรักษาโรคจะต้องเป็นแพทย์ที่มีความรู้ ความชำนาญ หรือปรุงยาภายใต้คำแนะนำของแพทย์

ที่มาของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับใบลานนี้ค้นพบต้นฉบับในสมัยรัตนโกสินทร์ เดิมเป็นสมบัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ตกทอดมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นชินนาทนเรนทรประทานให้หอพระสมุด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๙ และได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าให้จัดพิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาแพทย์พงชาวิสุทธาธิบดี (นาค โรจนแพทย์) ซึ่งได้รับความนิยมและมีการตีพิมพ์เผยแพร่ ไม่น้อยกว่า ๑๐ ครั้ง และจัดพิมพ์ครั้งล่าสุด ใช้ชื่อว่า “คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์” ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุ ๗๒ พรรษา ตำรับยาในคัมภีร์มีการระบุวันเดือนปีที่แพทย์ประกอบยาดวายซึ่งส่วนมากจะอยู่ในช่วงปีขุน เอกศก (พ.ศ. ๒๒๐๒) กับปีฉลูตรีศก (พ.ศ. ๒๒๐๔) และมียาเพียงขนานเดียว (ขนานที่ ๖๖) ที่ระบุว่าประกอบยาดวายในปีชาล อัฐศก (พ.ศ. ๒๒๓๐) ซึ่งเป็นปีที่ ๓๒ แห่งการครองราชย์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และตำรับยารายานที่ ๒๒ ระบุว่า “แก้ขัดปัสสาวะ เอาใบกะเพราเต็มกำมือหนึ่ง ดินประสิวขาวหนัก ๒ สลึง บดให้ละเอียด เอาใบชาต้มเป็นกระสาย ละลายยาดวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนิพนพานท้ายสระให้เสวย เมื่อเสวยพระโอสถแล้วกราบทูลให้เสวยพระสุธารสาตามเข้าไปภายหลังอีก ๒ ที่ ๓ ที่ ซึ่งขัดปัสสาวะนั้นไป พระบงคนเบาสะดวก ข้าพระพุทธเจ้าพระแพทย์โอสถฝรั่ง ประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ได้พระราชทานเงินตราชั่งหนึ่ง ฯ” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระวินิจฉัยว่า ตำราพระโอสถพระนารายณ์ น่าจะถูกรวบรวมขึ้นหลังจากรัชสมัยพระเพทราชา (ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๓๑-๒๒๔๖) หรือรัชสมัย “สมเด็จพระเจ้าเสือ” (ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๕๑-๒๒๗๕) หรืออย่างช้าไม่ควรเกินรัชกาล “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ” (ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๗๕-๒๓๐๑)

องค์ความรู้ของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ สะท้อนให้เห็นภาพความเจ็บป่วยและโรคต่างๆ ของคนในสมัยอยุธยา ทั้งในราชสำนักและในสังคมภายนอก ซึ่งเป็นการบันทึกภูมิปัญญาอย่างค่อนข้างสมบูรณ์ ประกอบด้วย การวินิจฉัยโรค อาการและการเปลี่ยนแปลงของคนไข้ รวมทั้งการพยากรณ์โรคไว้อย่างชัดเจน ดังคัมภีร์ที่กล่าวไว้ว่า “ลักษณะเตโชธาตุออกจากตัวนั้น ให้ร้อนปลายมือปลายเท้า แล้วให้ปวดขมมีพิษ แล้วก็ให้

แปรไป ให้บวมหน้า บวมมือ บวมท้อง บวมเท้า แล้วก็ผื่นขึ้นทั้งตัวดังผด แลหักงอไปทำท้อง บุปผาโลหิต ให้มือแลเท้าตาย รู้ถึงแก้มือต้อง พร้อมด้วยโทษ ๑๕ วันตัด ฯ” นอกจากนั้นยังพรรณาวิธีการรักษาด้วยสมุนไพรอย่างเป็นระบบ โดยบันทึกตำรับยาที่คาดว่าคงเป็นยาที่ดีที่สุดในสมัยนั้น เนื่องจากเป็นตำรับยาที่ปรุงถวายพระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งอ้างอิงตำราการแพทย์แผนไทยที่แพทย์ต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ๒ เล่ม ได้แก่ คัมภีร์มหาโชติรัต และคัมภีร์โรคนิทาน จากคำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์ ได้สรุปพระโรคและอาการที่กล่าวไว้ในตำราพระโอสถพระนารายณ์ ที่ปรากฏในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และคนทั่วไป แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มโรคและอาการ ดังนี้

๑. โรคและอาการของระบบทางเดินอาหาร เช่น ลงท้อง พรรตึก เบื่ออาหาร ริดสีดวง ท้องขึ้น ท้องพอง
๒. โรคและอาการที่เกี่ยวกับเส้นเอ็น กล้ามเนื้อ และประสาท เช่น เส้นตึง เส้นกล่อน อัมพาต ตะคริว
๓. โรคและอาการของระบบการหายใจและโรคตา เช่น หวัด คัดจมูก ปวดศีรษะ ไอ มองคร่อ
๔. โรคติดต่อ เช่น ฝี แผลเปื่อย ไล่ด้วน ไล่ลาม จุกผาม ม้ามย้อย
๕. โรคและอาการไม่สบายอื่นๆ เช่น ไข้ต่างๆ สัตว์พิษกัดต่อย ผม่ว

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นช่วงสมัยที่สยามเปิดโลกทัศน์และรับวิทยาการใหม่จากตะวันตกหลากหลายสาขา และศาสตร์การแพทย์ก็เช่นเดียวกัน สังคมไทยได้เลือกรับปรับใช้และผสมผสานการแพทย์สาขาต่างๆ ให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย มีการใช้สมุนไพรจากต่างประเทศร่วมกับสมุนไพรไทย จะเห็นได้ว่าคณะแพทย์หลวง นอกจากจะแพทย์ไทยแล้ว ยังประกอบด้วยแพทย์จีน แพทย์อินเดีย และแพทย์ฝรั่ง ซึ่งคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์นั้นระบุชื่อแพทย์ผู้ประกอบยาถวาย จำนวน ๙ คน ประกอบด้วยแพทย์หลวง ๗ คน โดยเป็นแพทย์ไทย ๔ คน แพทย์จีน ๑ คน แพทย์อินเดีย ๑ คน และแพทย์ฝรั่ง ๑ คน หมอเคลย์ศักดิ์ ๑ คน และหมอฝรั่ง ๑ คน ได้ประกอบยาถวาย จำนวน ๑๖ ขนาน ดังนี้

๑. ออกพระแพทย์พงษ์ ประกอบยาขนานที่ ๗๔
๒. ออกพระสิทธิสาร ประกอบยาขนานที่ ๑๓, ๖๖, ๖๙, ๗๒, ๗๓, ๗๕, ๗๖ และ ๗๗
๓. ออกพระสิทธิสารพราหมณ์เทศ (แพทย์อินเดีย) ประกอบยาขนานที่ ๖๕
๔. ออกขุนประสิทธิโอสถ ประกอบยาขนานที่ ๖๔
๕. ออกขุนทิพจักร ประกอบยาขนานที่ ๑๒
๖. ขุนประสิทธิโอสถจีน ประกอบยาขนานที่ ๑๑
๗. พระแพทย์โอสถฝรั่ง (แพทย์ฝรั่ง) ประกอบยาขนานที่ ๒๒
๘. นายเพชรปัญญา (หมอเคลย์ศักดิ์) ประกอบยาขนานที่ ๖๘
๙. เมสีหมอฝรั่ง (หมอฝรั่ง) ประกอบยาขนานที่ ๗๔

การรักษาโรคของแพทย์แผนโบราณ และการแพทย์อื่นๆ ในสมัยนั้น โดยปกติมักจัดยาให้ผู้ป่วย ๓ ชุด ได้แก่ ยารักษา ยารุ และยาดังธาตุ หรือยาบำรุงธาตุ มีการระบุระยะเวลาในการกินยาและเห็นผลการรักษา ดังในตำรับยาขนานที่ ๕๕ กล่าวว่า “กินไปทุกวันให้ได้เดือน ๑ จึงจะรู้คุณยา

เห็นประจักษ์อันวิเศษ แก้วฉันทวิโรค ๙๖ ประการ กับพยาธิทั้งหลายทุกประการด้นักแล” การปรุงยาถือเป็นขั้นตอนสำคัญ ตามหลักเภสัช ๔ ประการ คือ เภสัชวัตถุ สรรพคุณเภสัช คณาเภสัช และเภสัชกรรม ซึ่งในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ได้กล่าวว่า “อัยกาโย อันว่ากายเราท่านทั้งหลายนี้ เหตุธาตุทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งแห่งกายแลอายุ ถ้าธาตุทั้ง ๔ มิได้บริบูรณ์แล้วเมื่อใด สมภูฐานก็จะแปรไปให้กำเนิดแก่โรคเมื่อนั้น เวโช อันว่าแพทย์ผู้พยาบาลใช้สืบไปเมื่อน่า จงพิจารณาให้แจ้งไป ในปฐมธาตุทั้งหลายอันจะแปรปรวนพิการกำเริบ ตามฤดูเดือนวันเวลาอายุที่อยู่ที่เกิดก่อนจึงจะรู้กำเนิดไข้ แล้วให้รู้สรรพคุณยา แลรสยาทั้ง ๙ ประการก่อน จึงจะประกอบยาว่างยา...” การปรุงยาที่ปรากฏในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์หลายรูปแบบดังนี้

๑. ยากิน ซึ่งมีทั้งยาลูกกลอนและยาต้ม ในสมัยนั้นส่วนมากจะต้มยาในลักษณะ ๔ เอา ๑ ซึ่งตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมาย ของคำว่า กระสาย หมายถึงเครื่องแทรกยา เช่น น้ำเหล้า. (ส. กษาย ว่า ยาที่เคี้ยวเอาแต่ ๑ ใน ๔ ส่วน) แต่ในปัจจุบันมักจะเป็นการต้ม ๓ เอา ๑ เช่น ยาขนานที่ ๑๓

๒. ยาทา ใช้ทาเส้นที่มีอาการผิดปกติ แก้กตะคริว หรือทาหน้าผากแก้โลหิตกำเดา เช่น ตำรับยาขนานที่ ๕๘, ๖๑, ๘๐ ยาทาที่เป็นน้ำมัน ใส่บาดแผล เล็บ หรือใส่ผม เช่น ตำรับยาขนานที่ ๗๒ หรือยาชโลม เช่น ตำรับยาขนานที่ ๓๘ หรือยาเช็ดกรณีที่เป็นฝีฟกทุม เช่น ตำรับยาขนานที่ ๖๒

๓. ยาต้ม บดเครื่องยาให้ละเอียด ห่อผ้าเอาไว้ต้ม แก้วปวดพระเศียร แก้วเวียน แก้วสลับ เป็นต้น เช่น ตำรับยาขนานที่ ๖๐

๔. ยานัตถุ บดตัวยาให้ละเอียด ใส่กลองเป่าทางเข้าในจมูก แก้วใช้ตรีโทษ เช่น ตำรับยาขนานที่ ๔๕

๕. ยาประคบ ตำและประสมเครื่องยา ห่อผ้าและนึ่งให้ร้อนใช้ประคบเส้นที่ตึงให้หย่อน เช่น ตำรับยาขนานที่ ๕๗

๖. ยาหยอดตา เช่น ตำรับยาขนานที่ ๙

๗. ยาหยอดหู โดยหุงยาให้คงแต่น้ำมัน แล้วหยอนเข้าในหู เช่น ตำรับยาขนานที่ ๗๗ และ ๗๘

๘. ยาสีผึ้ง กวนยาให้คงแต่น้ำมัน ใช้ทาแพรทาผ้าถวายทรงปิดไว้ที่พระเส้นอันแข็งนั้นหย่อน เช่น ตำรับยาขนานที่ ๖๙

ในสมัยนั้นยังใช้การนวดเพื่อการบำบัดรักษาร่วมกับการใช้ยาแผนไทย เช่น กรณีมีอาการลิ้นหด เจรจามิขัด นอกจากใช้ยาขนานที่ ๔๑ ทาแล้ว จะต้องนวดต้นลิ้นร่วมด้วย ดังปรากฏในตำรับยาขนานที่ ๔๑ “ถ้าแลใช้นั้นให้ลิ้นหด เจรจามิขัด ให้เอา ใบผักคราด ใบแสงลัก พรหมมิ ข่าตาแดง สารส้ม เกลือเทศ เสมอภาค น้ำร้อนเป็นกระสาย บดทำแท่ง ละลายน้ำมะนาว ร้าหัดพิมเสนลง **ทาลิ้นแล้วนวดต้นลิ้น** ลิ้นหดเจรจามิขัดหายแลฯ” และยังใช้การนวดรีดเส้นร่วมกับยาทาที่เป็นน้ำมัน เนื่องจากเส้นเอ็นหด เส้นตึง เช่น ตำรับยาขนานที่ ๖๕ เป็นต้น

การเตรียมเครื่องยา

การเตรียมเครื่องยาที่มีฤทธิ์แรงเกินไป ไม่สะอาดหรืออาจมีการปนเปื้อนของเชื้อโรค หรือพิษมาก ถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่แพทย์จะต้องมีความรู้และเตรียมเครื่องยาบางชนิดผ่านกระบวนการประสะ สะตุ

และฆ่าฤทธิ์เสียก่อน เพื่อความปลอดภัยของผู้ป่วย ซึ่งในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ได้มีการกล่าวถึง “การประสะ” ในตำรับยาขนานที่ ๕๔ ดังนี้ “ขนานหนึ่งให้เอาสหัสคุณเทศ สหัสคุณไทย รากเปล้าน้อย รากเปล้าใหญ่ รากเจตมูลเพลิง สลัดไดผานตากแห้ง ตรีกูฏก เทียนดำ สิ่งละส่วน เอารากทองแตกใบแฉก ๓ ส่วน ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง น้ำส้มซ่า น้ำมะนาว ก็ได้ กินแก้ลมปัตตมาฏ ลมราษยักษ์ ลมชื้อมหาสดมภ์ ครอบลมทั้งปวงหายสิ้นแล เอาแต่สหัสคุณ เปล้าทั้ง ๒ รากทองแตกนั้นประสะเสียก่อนจึงจะไม่ คลื่นเหียน”

มาตราน้ำหนักโบราณ

การใช้เครื่องหมายวรรคตอนโบราณ $\perp$ เรียกว่า ตีนครุ หรือ ตีนกา ในคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ใช้เพื่อประกอบการบันทึกข้อความ ๒ กรณี ดังนี้

๑. ใช้สำหรับแสดงมาตราชั่งน้ำหนักแบบไทยโบราณ บอกปริมาณ โดยเฉพาะสำหรับเครื่องยาไทย ที่ โดยมีอัตราส่วน ๖ ลำดับ คือ ชั่ง, ตำลึง, บาท, สลึง, เฟื้อง, ไพ ซึ่งมีรูปแบบการเขียนในเครื่องหมาย

ชั่ง
ตำลึง บาท
เฟื้อง สลึง
ไพ

“...เมื่อจะเสวยจึงชั่งเอานัก $\perp$ แทรกกะเทียมเข้า ๒ ไพ.....” อ่านว่า.... เมื่อจะเสวยจึงชั่งเอานัก ๑ สลึงแทรกกะเทียมเข้า ๒ ไพ.....

การกำหนดสัดส่วนหรือน้ำหนักของเครื่องยาของหมอไทย ถือเป็นภูมิปัญญาสำคัญในการปรุงยา เพื่อให้ได้ผลการรักษาที่ดี โดยพิจารณาตามหลักการปรุงยา เช่น ตำยาหลักตำยารอง ตำยาเสริมฤทธิ์ และตำยาปรุงแต่งรส เป็นต้น โดยมาตราส่วนแบบโบราณเปรียบเทียบกับมาตราเมตริก ได้ดังนี้

มาตราชั่งแบบโบราณ

๑ ชั่ง เท่ากับ ๒๐ ตำลึง หรือ ๘๐ บาท	หรือเท่ากับ	๑,๒๐๐	กรัม
๑ ตำลึง เท่ากับ ๔ บาท	หรือเท่ากับ	๖๐	กรัม
๑ บาท เท่ากับ ๔ สลึง	หรือเท่ากับ	๑๕	กรัม
๑ สลึง เท่ากับ ๒ เฟื้อง	หรือเท่ากับ	๓.๗๕๐	กรัม
๑ เฟื้อง เท่ากับ ๔ ไพ	หรือเท่ากับ	๑.๘๗๕	กรัม
๑ ไพ เท่ากับ ๒ กล้า	หรือเท่ากับ	๐.๔๖๘๗๕	กรัม

มาตราชั่งแบบโบราณ สำหรับของเหลว

๑ ทะนาน เท่ากับ ๑ ลิตร หรือ ๑,๐๐๐ ซีซี

๒. ใช้บอกวันเดือนและขึ้นแรมทางจันทรคติ โดยถ้าเป็นวันข้างขึ้นตัวเลขจะอยู่ข้างบน เครื่องหมาย หากเป็นวันข้างแรมตัวเลขจะอยู่ข้างล่าง เช่น

“ฯ ถวายทรงในวัน $\frac{\text{๗}}{\text{๑๑}}$ ค่ำปีกุนเอกศก.....” อ่านว่า ถวายทรงในวันเสาร์ เดือน ๑๒

แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุนเอกศก.

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ จึงถือได้ว่าเป็นมรดกภูมิปัญญาของชาติด้านการแพทย์แผนไทยขึ้นสำคัญ
ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สันนิษฐานว่า ต้องเป็นศาสตร์ที่ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและรับใช้
สังคมไทยมายาวนาน ซึ่งยังมีสาระน่ารู้อีกมากมายที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ที่อาจนำกลับมาใช้ในสังคมได้
อย่างมีประสิทธิภาพในอนาคตได้

พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ภาพ : กรมศิลปากร

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๒๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันจันทร์เดือนยี่ ปีมอก จ.ศ. ๙๙๔ (พ.ศ. ๒๑๗๕) ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กับพระราชเทวีอัครมเหสี พระองค์เจ้าศิริราชกัลยา ซึ่งเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระราชทานพระนามเดิมว่า “เจ้าฟ้าอินทร์” และทรงมีพระชนิษฐาร่วมพระราชชนนี ๑ พระองค์ ทรงพระนามว่า พระราชกัลยาณี (พระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าหญิงศรีสุวรรณ) เมื่อประสูติพระราชธิดาองค์นี้แล้ว พระราชเทวีประชวรตกพระโลหิต อยู่ได้ ๙ วัน จึงสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระราชบิดา จึงทรงตั้งพระองค์บัว (เจ้าแม่วัดดุสิต) กับพระนมเปรม (มารดาพระเพทราชา) เป็นพระอภีบาล สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระเชษฐา ทรงพระนามว่า “เจ้าฟ้าชัย” และพระราชอนุชาต่างพระชนนีหลายพระองค์ เช่น เจ้าฟ้าอภัยทศ เจ้าฟ้าน้อย พระไตรภูวนาทิตยวงศ์ พระองค์ทอง พระอินทราชา

๑. มูลเหตุที่ทรงได้รับพระนาม “พระนารายณ์”

ตามหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ได้กล่าวไว้ว่า “ขณะที่ประสูติออกมานั้น พระญาติพระวงศ์เหลือบเห็นเป็น ๔ กร แล้วปกติเป็น ๒ กร” ส่วนในหนังสือ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด” และ “คำให้การของชาวกรุงเก่า” กล่าวว่า ครั้งหนึ่งเกิดเพลิงไหม้พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเศก มหาปราสาท พระองค์เสด็จขึ้นไปดับเพลิง คนทั้งหลายได้เห็นเป็น ๔ กร เลยถวายพระนามว่า “พระนารายณ์”

เมื่อทรงเจริญพระชันษาได้ ๕ พรรษา ได้ออกไปเล่นที่เกยหน้ามูขขณะฝนตก อสุนีบาตได้ตกต้องหลักชัยที่ทรงยืนเกาะอยู่แตก แต่พระองค์มิทรงเป็นอันตราย หรือขณะเสด็จทอดพระเนตรช้างพระที่นั่งในโรงช้าง อสุนีบาตได้ผ่าลงมากถูกช้างเกรียมไปซีกหนึ่งและตายคาที่ แต่พระนารายณ์ราชกุมารมิได้เป็นอันตราย และเมื่อมีพระชันษา ๙ พรรษา ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถไปประทับแรมที่พระราชวังบางปะอิน เวลาหัวค่ำฝนตกพริ้วๆ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จออกไปทรงยืนที่หน้ามูข พระนารายณ์ราชกุมารตามเสด็จพระราชบิดาออกไปส่องโคมถวาย อสุนีบาตตกลงมาตอ้งหน้าบันแว่นประดับรูปสัตว์ตกลงมาแตกกระจาย แต่ทั้งสองพระองค์มิได้เป็นอันตราย

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีพระรูปลักษณะตามบันทึกของชาวต่างชาติ ได้แก่ บาทหลวงเดอซัวซี และนายนิโคลัส แซร์แวส ผู้เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐-พ.ศ. ๒๒๓๑ บรรยายว่า “พระเจ้าองค์ทรงมีพระรูปพรรณสันตติ พระอังกษาค่อนข้างยกสูง ใบพระพักตร์ยาว พระฉวีวรรณสีคล้ำ ดวงพระเนตรแจ่มใสและเต็มไปด้วยประกาย แสดงว่าทรงมีพระปรีชาญาณมาก และในพระวรกายเป็นส่วนรวมมีลักษณะท่าทีที่แสดงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่และสง่างามมาก กอปรด้วยพระอัธยาศัยอันอ่อนโยนและเมตตาอารี ยากนักที่ผู้ใดได้ประสบพระองค์แล้ว จะเว้นความรู้สึกเคารพนับถืออย่างยิ่งและความรักอย่างสูงเสียได้”

๒. การศึกษา

เมื่อเจริญพระชันษาได้ ๑๐ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๑๘๕ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองตรัสให้มีพระราชพิธีโสกันต์แล้วให้ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ โดยพระสังฆราชเป็นอุปัชฌายะ และประทับอยู่กับพระพรหมมุนี พระอาจารย์ ณ วัดปากน้ำประสพ เพื่อทรงศึกษาวิทยาการและศิลปศาสตร์อันควรแก่ขัตติยราชตระกูลจนมีพรรษาได้ ๑๖ พรรษา จึงลาผนวช มาประทับอยู่ ณ วังนอก ซึ่งแวดล้อมไปด้วยมหาตเล็กข้าราชการที่มีฝีมือความรู้ และอาจารย์เชี่ยวชาญด้านพิชัยสงคราม สมเด็จพระนารายณ์ทรงเชี่ยวชาญในคัมภีร์ไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้งปวง โดยเฉพาะพระธรรมศาสตร์ราชনীติ พิชัยสงคราม วิศวกรรม และศิลปวรรณคดี ซึ่งความสามารถสูงเยี่ยมเมื่อเทียบกับเจ้านายพระองค์อื่น

เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตและสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาธิราช ขึ้นครองราชย์สืบต่อมาได้ ๒ เดือนแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชขณะดำรงพระยศที่กรมพระราชวังบวรได้ทรงยึดอำนาจและเสด็จขึ้นครองราชย์

๓. ครองราชย์สมบัติ

พุทธศักราช ๒๑๙๙ ปีวอก อัฐศก วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ เสด็จเข้า ๒ นาฬิกา สมเด็จพระนารายณ์เสด็จปราบดาภิเษก เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๔ แห่งราชวงศ์ปราสาททอง ตามเบญจพิธีเมื่อพระชนมายุได้ ๒๕ พรรษา ทรงพระนามตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาริบัติ ศรีสรรเพชญ์ บรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราช รามศวรธาริบัติ จักรวาหาธิเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร์ หริหรินทรธาดาธิบัติ ศรีวิบุลย์คุณอนันฐิจิตรรुจิ ศรีภูวนาทิตย ฤทธิพรหมเทพาติเทพบดินทร ภูมินทราธิราช รัตนภาศมนวงษ์ องค์เอกาทศรุฐ วิสุทธยโสธมบรมอาชาธยาศรัย สมุทัยดโรมนต์อนันตคุณ วิบุลสุนทร บวรธรรมิกราชเดโชไชย ไตรโลกนารถบดินทร์ วรินทราธิราช ขาติพิชิตพิศพลญาณสมันต์ มหันตวิปผาราฤทธิวิไชย ไสวรรยาธิปัตติขัตติยวงษ์ องค์ปรมาธิบัติ ศรีภูวนาธิเบศร โลกเชษฐวิสุทธรหมฤฎรัตนโมหี ศรีประทุมสุริยวงศ์องค์สรรเพชญ์พุทธางกูรบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว” ทรงโปรดให้จัดการเก็บส่วยสาอากรแก่ประชาราษฎร์เป็นเวลา ๓ ปี ในต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดให้บูรณะเมืองลพบุรี เป็นราชธานีแห่งที่ ๒ ซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า “พระนารายณ์ราชนิเวศน์” โดยผู้เชี่ยวชาญด้านวิศวกรรมศาสตร์ชาวอิตาลีเลียนชื่อว่า โทมัส วาลกูอานเรา (Tomas Valguanera) เมืองลพบุรีจึงเป็นแหล่งวิทยาการสมัยใหม่และเป็นศูนย์กลางการปกครอง โปรดเสด็จประทับที่ลพบุรี ในฤดูหนาวและฤดูร้อน ประมาณปีละ ๘ - ๙ เดือนทุกปี ส่วนฤดูฝนจึงเสด็จคืนพระนครศรีอยุธยา เพื่อพระราชพิธีหรือราชการแผ่นดินที่สำคัญ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชธิดา คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี กรมหลวงโยธาเทพพระราชธิดาที่ประสูติแต่พระอัครมเหสี และหลวงสรศักดิ์ หรือ พระเจ้าเสือ พระราชโอรสลับที่ประสูติแต่พระนางกุสาวดี และพระองค์ยังมีพระโอรสบุญธรรมอีก ๑ พระองค์ คือ พระปีย์ หรือบางแห่งเรียกพระปิยะ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงครองราชย์สมบัติเป็นเวลา ๓๒ ปี และเสด็จสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๓๑ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี มีพระชนมายุ ๕๖ พรรษา

๔. พระราชกรณียกิจ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญานามว่า “มหาราช” เนื่องจากทรงประกอบพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่เป็นอเนกประการ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือไทยรบพม่า ว่า “ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถึงไม่มีการศึกสงครามใหญ่หลวงเหมือนอย่างหลายครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรก็ดี เหตุสำคัญซึ่งอาจมีผลร้ายแรงแก่บ้านเมืองเกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราว ถ้าหากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงพระปรีชาสามารถให้รัฐภูมิกิจนโยบายเหมือนสมเด็จพระนารายณ์แล้ว จะปกครองบ้านเมืองไว้ได้โดยยาก ด้วยเหตุนี้ทั้งไทยและชาวต่างประเทศแต่ก่อนมา จึงยกย่องสมเด็จพระนารายณ์ว่าเป็นมหาราชพระองค์หนึ่ง” โดยมีพระราชกรณียกิจด้านการเจริญสัมพันธไมตรี และค้าขายกับประเทศตะวันตก ด้านการเมืองการปกครอง ด้านศิลปกรรม การศาสนา การศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ รวมทั้งเป็นรัชสมัยที่ศิลปวรรณกรรมของไทย

เจริญรุ่งเรืองสูงสุด จนถือได้ว่า เป็นยุคทองของวรรณคดีไทย

๔.๑ ด้านการเมืองการปกครอง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นกษัตริย์นักรบพระองค์หนึ่งในสมัยอยุธยา เขตแดนของไทย มีดังนี้ คือ ฝั่งทะเลตะวันตกจดมหาสมุทรอินเดีย ตั้งแต่มะริด ตะนาวศรี จนถึงเขตแหลมมลายูที่เมืองยะโฮร์ (Johore) ในอ่าวไทย ทิศตะวันออกมีอาณาเขตจรดแดนเขมร ส่วนทิศเหนือจดเขตแดนเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นไปบัญชาการรบด้วยพระองค์เอง และมีเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) เป็นแม่ทัพหน้า รวมทั้งมีการยกกองทัพไปตีพม่า และยังทรงเป็นนักปกครองที่สำคัญ พระองค์หนึ่ง ลาลูแบร์ทูตฝรั่งเศสชุดที่สอง ที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๒๓๐ ได้บันทึกไว้ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงสนพระทัยตำนานพงศาวดารของโลกมาก ตำนานพงศาวดารไม่ว่าชนิดใดที่พระองค์อาจจะเสาะหามาได้ก็ให้หามา แล้วพระองค์ให้ขุนนางประจำราชสำนักอ่านถวายมิได้ขาดสักวันเดียว พระองค์เคยรับสั่งบ่อยๆ ว่า “รัฐประศาสน์มิใช่วิชาที่เรียนรู้กันได้เองโดยกำเหนิด ต่อเมื่อปกครองคนนานๆ และเรียนรู้พงศาวดารให้มากๆ จึงจะค่อยรู้ว่รัฐประศาสน์เป็นวิทยายากสักเพียงใด”

๔.๒ ด้านการค้า

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยาเป็นประตูด้านสำคัญในภาคตะวันออกไกล ที่จะปิดหรือเปิดหนทางไปสู่จีนและญี่ปุ่น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทำการค้ากับจีน ซึ่งมีปรากฏในจดหมายเหตุของจีนว่า ในแผ่นดินพระเจ้าเสี่ยวเจี๋ยหยินฮ่องเต้ ได้ทรงส่งราชทูตไปกรุงปักกิ่งเพื่อนำสินค้าไปขาย ในเดือน ๙ ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๒๐๗ คือ หลังจากครองราชย์แล้ว ๘ ปีและได้ไปกรุงปักกิ่งถึง ๗ ครั้ง คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๐๗ - พ.ศ. ๒๒๒๗ โดยมีพระคลังหรือเจ้าพระยาพระคลัง ผู้มีหน้าที่สำคัญในการจัดการค้าขาย การรับซื้อสินค้าและการเจรจากับต่างประเทศ เมืองท่าของไทย มี ๒ แห่ง คือ มะริด ซึ่งอยู่ฝั่งมหาสมุทรอินเดีย และตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองท่าทางอ่าวไทย โดยทั้งสองเมืองจะรับสินค้าจากอินเดีย และเปอร์เซีย แล้วขนขึ้นบกมาทางเพชรบุรี ปรานบุรีและกุยบุรี แล้วถ่ายลงเรือมาขึ้นที่บางกอกหรือพระนครศรีอยุธยา

๔.๓ ด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ

ฝรั่งเศสเป็นชาวยุโรปชาติหนึ่งที่กำลังแผ่ขยายอิทธิพลและการค้ามาทางเอเชีย โดยตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสขึ้น และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ต้องการจะเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งฝ่ายไทยเห็นว่าฝรั่งเศสเป็นการถ่วงดุลอำนาจของฮอลันดาและอังกฤษได้ จึงมีการแลกเปลี่ยนคณะทูตถึง ๓ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๒๑๖ สัฆราชปัวลูเชียวุสกุสสาสน์ของพระสันตะปาปาและพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาถวายสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระนารายณ์โปรดเกล้าฯ ให้คณะทูตไทยอัญเชิญพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แต่เดินทางไปไม่ถึงฝรั่งเศสเนื่องจากเรือของคณะทูตไปอับปางที่ชายฝั่งเกาะมาดากัสการ์

ครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๒๕ สัฆราชปัวลูนำพระราชสาสน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้ามาถวายสมเด็จพระนารายณ์อีกครั้งหนึ่งทำให้ทราบว่คณะทูตชุดแรกเดินทางไปไม่ถึงฝรั่งเศส

ครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ คณะทูตจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้เดินทางมาเฝ้า สมเด็จพระนารายณ์ นอกจากเจริญสัมพันธไมตรีและการทำสัญญาการค้าแล้วเจตนาสำคัญ คือ ชักชวนให้ สมเด็จพระนารายณ์เข้ารับเป็นคริสเตียน สมเด็จพระนารายณ์ทรงรับไมตรีและทรงตอบปฏิเสธไปอย่าง นิ่มนวล ในครั้งนี้ได้มีการทำอนุสัญญาทางศาสนากับฝรั่งเศส และทรงอนุญาตให้บาทหลวงฝรั่งเศสสอนศาสนา ได้โดยเสรีและให้คนไทยสามารถนับถือคริสต์ศาสนาได้โดยการสมัครใจ

๔.๔ ด้านศิลปวรรณกรรม

รัชสมัยแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นยุคแห่งการเฟื่องฟูของศิลปวรรณคดี นอกจากทรงเป็น องค์อุปถัมภ์ภักพระพุทธรูปศาสนาแล้ว ยังทรงเป็นยอดกวีทรงพระราชนิพนธ์ “สมุทรโฆษคำฉันท์” ร่วมกับ พระมหาราชครู ซึ่งต่อมากรมสมเด็จพระปรมาธิบดีนโรส ทรงรับนิพนธ์ต่อจนจบในต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และมีวรรณกรรมที่สำคัญที่มีชื่อเสียงและสืบทอดมาจนปัจจุบัน ได้แก่ ประถมจินตามณี แบบเรียนหนังสือ เล่มแรกของไทย แต่งโดยโหราธิบดี กำสรวลศรีปราชญ์และอนิรุจฉำฉันทของศรีปราชญ์ เป็นต้น

๔.๕ ด้านการศึกษาวิทยาการสมัยใหม่

สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีความสนพระทัยและให้การสนับสนุนวิทยาการสมัยใหม่ของชาวตะวันตก ในด้านดาราศาสตร์ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอดูดาวขึ้นที่พระราชวังจันทร์เกษม ในกรุงศรีอยุธยาและใน เมืองลพบุรี โดยทรงเห็นว่าวิชาดาราศาสตร์มีความสำคัญต่อการเดินเรือ และทรงให้ความสนใจวิทยาการ ด้านอื่นๆ เช่น การถลุงแร่ การสถาปัตยกรรมและการก่อสร้างแบบตะวันตก รวมทั้งการประปา เป็นต้น

๔.๖ ด้านการแพทย์

การแพทย์ในสมัยพระนารายณ์มหาราช คงมีลักษณะเช่นเดียวกับการแพทย์สมัยโบราณ ซึ่งการ บันทึกในจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยามของมองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ กล่าวไว้ว่า “การ แพทย์ของชาวสยามนั้นยังไม่สมควรที่จะนับเนื่องว่าเป็นวิทยาศาสตร์ได้ ความรู้เกี่ยวกับวิชาการแพทย์ ในกรุงศรีอยุธยาขณะนั้นว่า คนไทยไม่รู้จักศัลยกรรมและกายวิภาคศาสตร์เลย การเรียนแพทย์ของคนไทย ไม่ได้ตั้งต้นด้วยการศึกษาโครงสร้างของสัตว์หรือทำการผ่าตัดศพ เช่นที่ชาวยุโรปกระทำ หมอสยาม ไม่พยายามที่จะศึกษาสรรพคุณของตัวยาแต่ละชนิดนอกจากจะถือตามตำรับที่ปู่ตายายสั่งสอนต่อกันมาเท่านั้น และเขาจะไม่ปรับปรุงแก้ไขตำรับนั้นแต่ประการใด หมอสยามมีפקพะวงถึงลักษณะอาการ เฉพาะโรคแต่ละโรค แม้กระนั้นก็ยังบำบัดให้หายไปได้มิใช่น้อย ทั้งนี้ก็เพราะชาวสยามไม่ค่อยดื่มเครื่องดอง ของเมามากนัก” การรักษาไข้ในกรุงสยาม เป็นดังนี้ “ถ้าใครป่วยไข้ ก็เริ่มทำให้เส้นสายยึดโดยให้ผู้มี ความชำนาญในทางนี้ขึ้นไปบนร่างกายของคนไข้ แล้วใช้เท้าเหยียบๆ กล่าวกันว่าหญิงมีครรภ์ก็มักใช้ให้ เด็กเหยียบเพื่อให้คลอดบุตรง่าย”

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บันทึกว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมีโรคประจำตัว ได้แก่ โรคหอบหืด ทรงให้การยอมรับในการแพทย์แผนตะวันตก การแพทย์แผนจีน และการแพทย์แผนอินเดีย โดยพระองค์ทรงได้รับการรักษาโดยหมอหลายชาติหลายภาษา เช่น หมอชาวจีน ชาวพะโค ชาวมอญ ชาวอินเดีย และหมอชาวยุโรป โดยเฉพาะหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส ชื่อ มร. โปมาร์ต (Mr. Paumart) ทรงมีการเลือกนำสิ่งที่ดีและเหมาะสมเข้ามาผสมผสานการใช้ร่วมกับการแพทย์แผนไทยอย่างกลมกลืน

สมอไทย

ลูกสมอไทย

ลักษณะต้นฉบับและการบันทึกเนื้อหา

พิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ *

ภาพต้นฉบับ “คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์”

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ เป็นคัมภีร์ใบลานก้อม^๑ฉบับลานดิบ^๒ จำนวน ๑ ผูก มีขนาดกว้าง ๕.๖ เซนติเมตร ยาว ๔๐ เซนติเมตร หนา ๒ เซนติเมตร คัมภีร์ใบลานผูกนี้มีขนาดสั้นกว่าคัมภีร์ใบลานฉบับมาตรฐานที่ใช้บันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนา^๓ ทัวไปซึ่งมักมีความยาวประมาณ ๕๐-๖๐ เซนติเมตร พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นชัยนาทนเรนทร ประธานให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ผูกนี้ประกอบด้วยใบลานที่จาร^๔เส้นตัวอักษรไทยจำนวน ๓๓ ลาน ซึ่งมากกว่า ๑ ผูกมาตรฐานของคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่มีจำนวน ๒๔ ลาน ยกเว้นลานสุดท้ายอาจมีจำนวนมากกว่าหรือน้อยกว่า ๒๔ ลานก็ได้แล้วแต่เนื้อหาของเรื่องนั้น คัมภีร์ใบลาน ๑ ลาน มักจารตัวอักษรทั้ง ๒ ด้าน เรียกว่า ๒ หน้าลาน ดังนั้นคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ จึงบันทึกเนื้อหาทั้งหมดจำนวน ๖๕ หน้าลาน เพราะลานแรกที่เป็นหน้าปกใช้บันทึกชื่อเรียกว่า “กำภีธาตุพระนาราย ๓๕๐”^๕

เรียบเรียงโดย นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

^๑ ก้อมเป็นภาษาถิ่นล้านนา แปลว่า ย่อย, เล็ก, น้อย, ลานก้อมจึงแปลว่า ลานขนาดเล็ก.

^๒ หมายถึง ฉบับที่เป็นเนื้อลานแท้ๆ ไม่เก็บริมให้เสมอดั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมใบลานเพื่อเป็นลานหนังสือแล้ว และเมื่อจารตัวอักษรเสร็จก็ไม่มีการประดับตกแต่งด้านข้างของใบลานอีกเลย.

^๓ การเปรียบเทียบกับคัมภีร์ใบลานทางพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นชนบทเดิมเมื่อแรกเริ่มนำคัมภีร์ใบลานมาใช้เพื่อบันทึกข้อธรรมในพุทธศาสนา ทำให้คนไทยมีความเชื่อว่าต้องใช้คัมภีร์ใบลานเพื่อบันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนาและความรู้วิชาการที่เป็นมงคลเท่านั้น หากนำไปบันทึกเรื่องราวที่ไม่สมควรจะเป็นบาปแก่ผู้กระทำ.

^๔ จาร คือ การบันทึกเส้นตัวอักษรด้วยเหล็กแหลม แล้วนำไปลบเช็ดเสมอน้ำมันยางไม้ ทำให้เส้นตัวอักษรเป็นสีดำชัดเจนยิ่งขึ้น.

^๕ “กำภีธาตุพระนาราย”, หอสมุดแห่งชาติ, คัมภีร์ใบลาน ๑ ผูก, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นจาร, ฉบับลานดิบ, เลขที่ ๑๑๔๓, หมวดเวชศาสตร์.

เพียงด้านเดียวเท่านั้น ถัดจากลานหน้าปากจึงเริ่มจารข้อความด้วยอักษรไทย ภาษาไทยหน้าละ ๕ บรรทัด โดยมีสัญลักษณ์บอกลำดับลานเป็นตัวอักษรไทยประสมกับสระในภาษาบาลี ๑๒ ตัว คือ สระอะ (แต่ไม่มีรูป) อา อิ อี อุ อู เอ โอ โอ เอา อ๋ อะ จารไว้ที่บริเวณกึ่งกลางริมซ้ายของด้านหลังใบลานแต่ละใบ เพียงแห่งเดียวเท่านั้น สัญลักษณ์นี้เรียกตามขนบเดิมในภาษาบาลีว่า อังกา (องกา)^๖ อังกาที่ปรากฏใน คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ จึงประกอบด้วยพยัญชนะไทย ๓ ตัว คือ อักษร ก จำนวน ๑๒ ลาน อักษร ข จำนวน ๑๒ ลาน และอักษร ช จำนวน ๘ ลาน รวมเป็น ๓๒ ลาน

ลักษณะตัวอักษรและอักษรวิธีที่ปรากฏในต้นฉบับเป็นตัวอักษรไทยแบบบรรจง แต่ใช้อักษรวิธีไม่สม่ำเสมอเหมือนปัจจุบันเนื่องจากการเขียนตามเสียงที่ได้ยิน และตามความนิยมในสมัยนั้น ประกอบกับยังไม่มีพจนานุกรมเป็นแนวทางในการเขียนคำแต่ละคำ ทำให้การใช้รูปสระพยัญชนะ และวรรณยุกต์มีความลักลั่นกันอยู่มาก บางคำอาจใส่เสียงวรรณยุกต์ แต่บางคำอาจไม่ได้ใส่เสียงวรรณยุกต์ก็ได้ ดังนั้นผู้อ่านจึงต้องอ่านหาความหมายตามบริบทของแต่ละประโยค รวมทั้งต้องพยายามตีความของคำแต่ละคำให้ถูกต้องตรงตามความหมายที่ผู้จารประสงค์ เช่น คำว่า “แก” ผู้เขียนอาจประสงค์ให้เป็น “แก” หรือ “แก๊” ก็ได้ “ไห” อาจประสงค์ให้เป็น “ให้” หรือ “ไห” ก็ได้ เป็นต้น ทำให้คำๆ เดียวกันอาจมีวิธีการประสมคำได้แตกต่างกันหลากหลายดังนี้

ให้	อาจเขียนเป็น	ไห, ให้, ให้ย, ให้
ท้อ	”	ทอง, ท้อง
คือ	”	ครี, คือ, ครี
อยาก	”	หยาก, ยาก
เย็น	”	เอเย็น, เอยัน, เหยูน, เอยน
เสมอ	”	เสมอ, เสมอ, สะเมือ, เสมือ
มี	”	มี, หมี
ผล	”	ฝัละ, ผล, ผลี่
จุลละลาย	”	จุลละลาย, จุลลลาย, จุลล่าย
ขนาน	”	ขนาน
หย่อน	”	ญอน, อยอน
ใส่	”	ไส
วันละ	”	วัลละ
หญ้า	”	ห้ญา, หยา
เหล้า	”	เลา
มะพร้าว	”	มะเพราว

^๖ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และ วิรัตน์ อุณาพรวารุณ, คัมภีร์ใบลานฉบับหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์, กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖, หน้า ๒.

เท้า	อาจเขียนเป็น	ทาว, เทา, ท้าว
พอ	”	ภ้อ
ไป	”	ไป
ไฟ	”	ไฟ
พิการ	”	วิการ, ฟีการ
	ฯลฯ	

นอกจากนั้น คำศัพท์เฉพาะหลายคำก็มีอีกขรวิธีที่แตกต่างจากความถูกต้องในปัจจุบันแต่เมื่ออ่านออกเสียงแล้วก็สามารถเข้าใจได้เช่นกัน คือ

ชินัคคี	ต้นฉบับเขียนเป็น	ชินนัคคี
ปริณามัคคี	”	ปรินามคี
ติกะธาตุ	”	ติกะธาตุ
มันทกะธาตุ	”	มันณะกะธาตุ
ผักแพ้ว	”	ผักแพว
บุคคล	”	บุทคล
พิษ	”	พิศ

อย่างไรก็ตามลักษณะการบันทึกข้อความของต้นฉบับคัมภีร์ชาตพระนารายณ์ยังสะท้อนความมีวัฒนธรรมในการจดบันทึกเรื่องราวลงบนวัสดุต่างๆ ของคนไทยอย่างมีระเบียบแบบแผน เนื่องจากวัสดุรองรับการจดบันทึกจะหายากและมีราคาแพงจนเป็นข้อจำกัดทำให้คนไทยต้องใช้วัสดุรองรับการบันทึกเรื่องราวอย่างประหยัด แม้ว่าการบันทึกเรื่องราวแต่ละเรื่องหรือยาแต่ละขนานจะไม่มีการย่อหน้าเพื่อขึ้นต้นใหม่หรือแยกข้อความแต่ละเหตุการณ์ออกจากกันก็ตาม แต่เราก็สามารถนำมาแยกเป็นย่อหน้า หรือแยกตัวย่อแต่ละขนานเพื่อการจัดพิมพ์ได้อย่างถูกต้องและเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น เพราะคนไทยโบราณท่านมีเครื่องหมายวรรคตอนโบราณกำกับการเขียนอย่างมีระบบ ดังนี้

๑. เมื่อเริ่มต้นบันทึกเรื่องราวหรือขึ้นชื่อยาแต่ละขนาน จะใช้เครื่องหมายอังคั่น (๓) เริ่มต้นก่อน เช่น

“๓ ลัคนเตโชธาตออกจากตัวนั้น.....”^๗

“๓ ยาสำหรับเตโชธาตอันพิการ.....”^๘

^๗ “กัมภีร์ชาตพระนารายณ์”, หน้า ก/๑ บรรทัดที่ ๑.

^๘ เรื่องเดิม, หน้า ก/๑ บรรทัดที่ ๒-๓.

บางกรณีที่เป็นการลำดับชื่อยารักษาอาการเดียวกันหลายขนานจะเขียนตัวเลขลำดับกำกับไว้บนเครื่องหมายอังคั่นด้วย (๑, ๒, ๓) เช่น

“๑ ขหานานหนึ่งให้เอา หวานน้ำ....”^๙

๒. เมื่อจบเรื่องในคัมภีร์บางแห่งใช้เครื่องหมายอังคั่นเดียว (๑) บางแห่งหากมีที่ว่างมากพอ จะใช้เครื่องหมาย อังคั่น วิสรรชนีย์และโคมุต (๓๖๐) เช่น “....แก้ได้หายสิ้นแล ๓๖๐”^{๑๐}

๓. การใช้เครื่องหมายปีกกา () กำกับคำทั้งข้างหน้าและข้างหลังปีกกา เพื่อประหยัดเนื้อที่ในการเขียนคำซ้ำๆ และยังทำให้จดจำได้ง่าย ซึ่งสามารถจำแนกการใช้ได้ ๓ กรณีดังนี้

๓.๑ กำกับคำร่วมที่มาข้างหน้าคำในปีกกา เช่น

“....ให้บวม ^{หน้า}_{มือ} ”^{๑๑} อ่านว่า ให้บวมหน้า บวมมือ บวมท้อง บวมเท้า
“...ให้ร้อนปลาย ^{มือ}_{ท้าว} ”^{๑๒} อ่านว่า ให้ร้อนปลายมือปลายเท้า
“ละลายน้ำ ^{รอน}_{ผิงรวง} ”^{๑๓} อ่านว่า ละลายน้ำร้อน น้ำผิงรวง น้ำมูตรโคดำ

๓.๒ กำกับคำร่วมทั้งข้างหน้าและข้างหลังปีกกา เช่น

“๓ ถ้าไขไบนย ^{คิมหันต}_{โลหิต} ”^{๑๔} อ่านว่า ถ้าไขในคิมหันตโลหิตมีกำลัง ถ้าไขในวสันต
“๓ ถ้าไขไบนย ^{วสันต}_{วาโย} ”^{๑๕} อ่านว่า ถ้าไขในวสันต
“๓ ถ้าไขไบนย ^{เหมันต}_{เสมหะ} ”^{๑๖} อ่านว่า ถ้าไขในเหมันตเสมหะมีกำลัง

วาโยมีกำลัง ถ้าไขในเหมันต เสมหะมีกำลัง

“๓ อาโปธาตุถอยนันท ^{ลง}_{เจ็บ} ”^{๑๗} อ่านว่า อาโปธาตุถอยนันทให้ลงท้อง เจ็บท้อง
จุกอก

๓.๓ กำกับคำร่วมเฉพาะหลังปีกกา เช่น

“ด้วยติกขาคินีกำเร็บแล ^{วิสะมา}_{มันทา} ”^{๑๘} อ่านว่า ด้วยติกกะขาคินีกำเร็บแล
วิสมาคินีมันทา

^๙ “กัมมัตถุพณฺณราย”, หน้า กิ/๑ บรรทัดที่ ๔.

^{๑๐} เรื่องเดิม, หน้า เข/๑ บรรทัดที่ ๕.

^{๑๑} เรื่องเดิม, หน้า ก/๑ บรรทัดที่ ๑.

^{๑๒} เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน บรรทัดเดียวกัน.

^{๑๓} เรื่องเดิม, หน้าโก/๒ บรรทัดที่ ๑.

^{๑๔} เรื่องเดิม, หน้า ก/๒ บรรทัดที่ ๕.

^{๑๕} เรื่องเดิม, หน้า กุ/๑ บรรทัดที่ ๓.

^{๑๖} เรื่องเดิม, หน้า กุ/๑ บรรทัดที่ ๑.

บ้างหาย

- “...ถ้าดูโรคหมีถูกวางยาผิด ะ
ตั้งอะชะรรพิด.... ” ๑๘
- “ถ้ามีถอยให้เอา ผลข้าพลุ ผลสมอไทย ะ
ผลจิ้งจื่อหลวง.... ” ๑๙
- “...แล้วให้ยแพร่ไปให้ ะ
ตัก บุโพ
ให้ต ให้เสโทตักหนัก.... ” ๒๐
- “...เก็ลอสุนจะละ ะ
เก็ลเวยาะกะชา เก็ลอสินทาว์ สิ่งละ

๕.๑ ใช้บอกน้ำหนักยาตามมาตราซึ่งตามแบบไทยประเพณี ซึ่งมีอัตราส่วน ๖ ลำดับ คือ ชั่ง,

“...เมื่อจะเสวยจึงชั่งเอาหนัก ๑ แตรกกะเทียมเข้า ๒ ไพ.....”^{๒๓} อ่านว่า.... เมื่อจะเสวยจึงชั่งเอาหนัก ๑ สลึงแตรกกะเทียมเข้า ๒ ไพ....

“...เอื้องพิดน้ำสิงละ ^{๑๐}.....”^{๒๔} อ่านว่า.....เอื้องพิดน้ำสิงละ ๑๐ ตำลึง.....

๒๔ เรื่องเดิม, หน้า ขา/๑ บรรทัดที่ ๔.

๕.๒ ใช้บอกวันเดือนและขึ้นแรมทางจันทรคติโดยถ้าเป็นวันข้างขึ้นตัวเลขจะอยู่ข้างบน
เครื่องหมาย หากเป็นวันข้างแรมตัวเลขจะอยู่ข้างล่าง เช่น

“ฯ ถวายทรงในวัน ๗—^{๑๒}_{๑๑} คำปิกุลเอกศก.....”^{๒๕} อ่านว่า ถวายทรงในวันเสาร์ เดือน ๑๒
แรม ๑๑ คำ ปิกุลเอกศก.

“.....ทูลเกล้าฯ ถวายทรง ณ ๕—^๕ วัน คำปีชวดโทศก”^{๒๖} อ่านว่า ทูลเกล้าฯ ถวายทรง ณ
วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๕ คำ ปีชวดโทศก.

^{๒๕} เรื่องเดิม, หน้า ขะ/๒ บรรทัดที่ ๑.

^{๒๖} เรื่องเดิม, หน้า ชู/๑ บรรทัดที่ ๓.

คุณค่าของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ในด้านประวัติศาสตร์และสังคม

พิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ *

ต้นฉบับ ตำราพระโอสถพระนารายณ์

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ มีอีกชื่อหนึ่งที่ผู้คนโดยทั่วไปรู้จักดี คือ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ซึ่งเป็นชื่อที่ตั้งตามเนื้อหาในเล่ม โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้กล่าวไว้ในคำนำหนังสือซึ่งคณะเจ้าภาพได้มาแจ้งความขอรับพิมพ์หนังสือในหอพระสมุดฯ เป็นของแจกในงานปลงศพ นายปั้น ฉายสุวรรณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ซึ่งเป็นคำนำในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๓ ความว่า “มีตำราพระโอสถซึ่งหมอลหลวงได้ประกอบถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหลายขนาน ปรากฏชื่อหมอลแล้ววันคืนที่ได้ตั้งพระโอสถนั้นๆ จดไว้ชัดเจนอยู่ในระหว่างปีกุน จุลศักราช ๑๐๒๑ (พ.ศ. ๒๒๐๒) จนถึงปีกุญ จุลศักราช ๑๐๒๓ (พ.ศ. ๒๒๐๔) คือระหว่างปีที่ ๓ จนถึงปีที่ ๕ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”^๑ สรุปความว่า เมื่อสภานายกคัดเลือกเรื่องที่เห็นว่าดี มีผู้สนใจมา มาเตรียมเป็นต้นฉบับแล้วได้ทรงตั้งชื่อหนังสือที่สื่อสาระในเรื่องให้น่าสนใจตามไปด้วย

* เรียบเรียงโดย นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำนำ”, ตำราพระโอสถพระนารายณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พิมพ์ในงานปลงศพ นายปั้น ฉายสุวรรณ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖, หน้า (๑) – (๒).

ภาพสะท้อนสังคมและประวัติศาสตร์

คุณค่าของคัมภีร์ธาตุพระนารายณ์หรือ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ที่สะท้อนประวัติศาสตร์และสังคมสามารถศึกษาได้จากเนื้อหาสาระที่ปรากฏอยู่ในเรื่องที่บ้านทักไว้ ซึ่งก็เป็นที่น่าทึ่งว่าหนังสือเรื่องนี้เป็นตำรายาแผนโบราณที่แพทย์ประกอบขึ้นเพื่อใช้รักษาโรคของอดีตพระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยอยุธยาแม้ข้อมูลในคัมภีร์จะไม่ได้ออกพระนามพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์โดยตรงตามธรรมเนียมโบราณของไทย เช่น ถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงท้ายสระ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสรุปว่า คือสมเด็จพระเพทราชา^๒ ตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาบันทึกว่า พระองค์สวรรคต ณ พระที่นั่งท้ายสระ เป็นต้น อย่างไรก็ตามวัน เวลา และศักราชที่ปรากฏในเรื่องที่ทำให้สามารถคำนวณสอบเทียบช่วงเวลาราชวงศ์จนสามารถออกพระนามพระมหากษัตริย์ได้ด้วย เช่น “ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสารประกอบทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรง ณ วัน ๓ ๙ ๑๐ ค่ำ ศักราช ๒๒๓๐ ปีชาล อัฐศก” สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงมีเชิงอรรถอธิบายว่า แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์^๓ เป็นต้น

นอกจากนั้นเนื้อหาสาระและศัพท์สำนวนภาษายังสะท้อนบริบทของสังคมในสมัยอยุธยาได้หลายประการ ดังนี้

๑. การรักษาโรคของผู้คนในสมัยอยุธยามีวิธีการหลายอย่าง โดยใช้ยาที่ประกอบด้วยสมุนไพรชนิดต่างๆ คือ ประเภณี

๑.๑ ยาทา เช่น ยาทาพระเส้น ยาทรงทาพระนลาดี

๑.๒ ยากิน เช่น ยามหาจุลทิพย์ กินแก้พระเส้นอันทพฤกษ์

๑.๓ ยานัตถ์ เช่น ยาทรงนัตถ์...ทำเป็นจุมทรงนัตถ์ แก้พระวาโยทั้งหลาย

๑.๔ ยาประคบ ประสมเครื่องยาใส่ห่อผ้าแล้วนึ่งให้ร้อนก่อนประคบ เช่น พระอังคบทพระเส้นตึงให้หย่อน...ห่อผ้าหนึ่งให้ร้อน อังคบทพระเส้นอันพิรุณให้หย่อนแล

๑.๕ ยาดม เป็นยาขนานเดียวกับยานัตถ์ แต่ใช้ห่อในผ้าบางและเพิ่มสมุนไพรบางชนิดดังความในเรื่องกล่าวว่า “...ถ้าจะทำทรงดม เอาผิวมะกรูด ไพล ประกอบลงพอควรห่อผ้าบางทรงดมแก้ปวดพระเศียร แก้วเวียน แก้วสลับ...”

๑.๖ ยาเช็ด ใช้สมุนไพรหลายชนิดประเภณีแต่ง ผ่นด้วยน้ำกระสาย จากนั้นมะนาวหรือน้ำท่า ใช้เช็ดฝีให้หายได้

๑.๗ ยาทา ประกอบการนวดแบบสับ ปรากฏความในเรื่องว่า “ถ้าเป็นไข้จับให้สับกระหม่อมสับต้นคอ ทาหายแก้ลมขึ้นสูง...”^๔

๑.๘ ยาขโลม มักใช้ประกอบเป็นทั้งยากิน และยาขโลม เช่น ยาแก้ใช้สันนิบาตชื่อหอมคุม

๑.๙ ยาหยอดตา ยาขนานนี้เป็นยาแก้ลมป่วง เมื่อปรุงยาตามสูตรแล้ว บดทำแท่งละลายน้ำร้อนกินบ้าง ใส่ตาบ้าง หาย

^๒ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์ครั้งที่ ๓, ในงานปลงศพ นายบัน ฉายสุวรรณ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖, หน้า ๑๑.

^๓ เรื่องเดิม, หน้า ๓๓๓.

^๔ ชยันต์ พิเชียรสุนทรและคณะ, คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔, หน้า ๑๙.

๑.๑๐ น้ำมันแก้ผมรวงแลให้คันให้หงอก ยาขนานนี้เป็นน้ำมันสำหรับทรงแก้พระเกศาหล่น แลให้คันให้หงอก เพราะพระโรคโรตีสีดวง

๑.๑๑ ยาสีผึ้งบัพพระเส้น เมื่อปรุงยาจนครบสูตรหุงให้เป็นน้ำมันแล้วเพิ่มส่วนประสมด้วยชัน ๓ ชนิด กวนให้ดีแล้ว จึงเอายาทาแพร่หรือทาผ้า ปิดไว้ที่พระเส้นอันแข็งให้หย่อน^๔

๑.๑๒ ยาสีผึ้งสำหรับดูดหนอง กัดเนื้อ และเรียกเนื้อ เป็นยาที่หมอฝรั่งประกอบขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสำหรับปิดฝีเปื่อยเน่า ยาขนานนี้ยังได้รับความนิยมสืบมาจนปัจจุบัน ดังปรากฏในคำนำหนังสือที่ สมเด็จพระยาดำรงทรงไว้หน้าหนังสือว่า *ประหลาดที่มีตำราชี้แจงรักษาบาดแผล หมอฝรั่งประกอบ ถวายในครั้งนั้นด้วย ชี้แจงตามตำรานี้ หมอฝรั่งภูจิณยังใช้รักษากันมาจนตราบเท่าทุกวันนี้*^๕

๑.๑๓ ยาหยอดหู ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้าฯ ถวายให้หยอดในพระกรรณ แก้กึ่ง แก้ก้น แก้น้ำเหลือง แก้นอง (บุพโพ) รวมทั้งยังปรุงน้ำมันสำหรับยอนหู โดยเป่าเข้าในลำกล้องหรือใช้ทา ก็ได้ (จะทรงยอนในพระกรรณ) แก่บุพโพน้ำเหลืองได้

๒. การบันทึกเนื้อหาเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนไพเราะ สละสลวย กินความ แม้จะเป็นเพียง คำสั้นๆ เพียงคำเดียวเท่านั้น มีข้อน่าสังเกตว่าการเลือกใช้ถ้อยคำไพเราะอาจมีสาเหตุมาจากการเป็น ตำรารักษาพระโรคของพระเจ้าอยู่หัวจึงต้องเลือกใช้คำสุภาพ ตลอดจนอาจใช้คำราชาศัพท์ประกอบการอธิบาย เช่น

- **จะยาไซริ** คำว่า *ยา* ในที่นี้เป็นคำกริยา มาจากคำว่า เยียวยา แปลว่า รักษา
- **เร่งยาจงฉับพลัน** คำว่า *ฉับพลัน* แปลว่า *ทันที* โดยมี คำว่า *จง* ซึ่งมีความหมายในเชิงคำสั่ง ทำให้ได้ความรู้สึกว่า เป็นอาการที่ต้องรักษาโดยเร็วทันที
- **กินแก้เสมหะตีขึ้นสงบแล** คำว่า *สงบ* ตามพจนานุกรม ให้คำนิยามว่า ไม่กำเริบ กลับเป็นปกติ ระวัง หยุตน์ ปรากฏจากเรื่องรบกวน ไม่จู้จี้จ้าน เมื่อนำมาใช้บอกอาการเจ็บป่วย ทำให้เป็นที่เข้าใจดีว่า มีอาการกลับเป็นปกติ
- **เจรจามีขัด** คำว่า *เจรจา* มีความหมายเดียวกับคำว่า พูด แต่เป็นคำศัพท์ที่มีระดับสูงกว่า จึงทำให้ประโยคนี้ไพเราะน่กฟัง
- **ทุเลาธาตุ** คำว่า *ทุเลา* พจนานุกรมแปลว่า *คลาย* หรือ *ลดน้อยลง* ทุเลาธาตุมีความหมายว่า ธาตุที่ผิดปกติ ค่อยคลายหายเป็นปกติ
- **กินแก้ต้องทุบถองโบายตี** คำว่า *ต้อง* ในที่นี้มีความหมายเหมือนคำว่า *ถูก* เช่น *ต้องใจ* แปลว่า *ถูกใจ* *ต้องตะวัน* แปลว่า *ถูกตะวันส่อง* ดังนั้นประโยคที่ยกมาจึงแปลว่า *กินแก้ถูกทุบถอง โบาย ตี แต่ฟัง ไพเราะดีกว่า*
- **พระเส้นอันพิรุธ** คำว่า *พิรุธ* พจนานุกรมให้คำนิยามว่า *ผิดปกติ* มีอาการน่าสงสัย เมื่อนำมาใช้ในที่นี้แปลว่า *พระเส้นผิดปกติทำให้เจ็บป่วย* แต่สามารถใช้คำบอกให้กินความ และผู้ฟังตีความเพิ่มเติมเองได้

^๔ ชยันต์ พิเชียรสุนทรและคณะ, คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔, หน้า ๒๑.

^๕ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้าคำนำ (๒).

- **ปรุลงกวนให้สบกัน** คำว่า **สบ** พจนานุกรม นิยามความหมายว่า เท่ากัน เสมอกัน เมื่อนำมาใช้ในที่นี้แปลว่า ประสมให้เข้ากันเป็นเนื้อเดียว
- **ถ้ามิถอย** คำว่า **ถอย** ในที่นี้แปลว่า **โรคไม่หาย หรือคลายลง** ซึ่งใช้ศัพท์เพียงคำเดียวก็กินความกระจำ
- **บดจลงละเอียด** คำว่า **จ** ในที่นี้มีความหมายเป็นคำสั่ง เท่ากับคำว่า ให้ สามารถใช้ว่า บดให้ละเอียดก็ได้ แต่ไม่พอและให้ความรู้สึกกว่าจำเป็นต้องทำให้ละเอียดเท่า
- **ทุบพอยับ** ในสูตรกล่าวถึง กระเทียม ๗ กลีบ ทุบพอยับเข้าใจว่าหมายถึง ทุบให้แค่พอขำ คำว่าพอ ทำให้ความหมายของคำว่ายับผ่อนลง
- **ขัดเสียให้ยับ** ในสูตรยากกล่าวคือ ตีบุกด้า โดยให้นำมาหลอมให้กว้างก่อนแล้วจึงใช้มาด (กำมะถัน) ขัดเสียให้ยับ ยับ ในที่นี้น่าจะหมายถึง ย่น ยุ่ย หรือแหลกละเอียด แสดงให้เห็นว่า คำเดียวกันมีความหมายหลายนัย ขึ้นอยู่กับบริบทรอบคำๆ นั้นด้วย

๓. สูตรปรุลงยาบางขนานมีการใช้พืชสมุนไพรที่มาจากต่างประเทศ ประสมกับสมุนไพรไทย ซึ่งแพทย์ผู้ปรุลงยาเป็นชาวต่างประเทศ คือสูตรของออกพระสิทธิสารในบางแห่งจะออกชื่อเต็มว่า ออกพระสิทธิสารพราหมณ์เทศ ทำให้ทราบเชื้อชาติว่าท่านเป็นหมอล่วงชาวต่างประเทศ ๑ สูตรเป็นยาแก่น้ำเหลืองบุพโพ มีใบพืชชนิดหนึ่ง คือ **ใบฟาแก่น** และอีกขนานหนึ่งเป็นยาของเมสีหมอฟรังประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ท่านใช้มาดะก็ ในคำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์ ของ ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร เรียกว่า มาดะก็ และอธิบายว่า เป็นยางไม้ประเภทชันน้ำมัน เป็นพืชที่ขึ้นอยู่บริเวณโดยรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เป็นต้น

๔. การนำคุณค่าจากสมุนไพรแต่ละชนิดมาใช้ มีวิธีการแตกต่างกัน บางสูตรไม่ได้บอกวิธีการทำโดยละเอียด แต่จะใช้คำกลางให้อยู่ในดุลยพินิจของหมอเอง เช่น “ยาทั้งนี้ควรต้มให้ต้ม ควรดำให้ดำ บิดเอาให้สิ้นเชิง”^๗ แสดงว่า หากผู้ใดประสงค์จะปรุลงยานี้ ต้องมีความรู้ว่าจะสามารถนำสรรพคุณจากพืชแต่ละชนิดมาใช้ได้อย่างไร

๕. แทรกคติแนวคิดความเชื่อตามหลักศาสนา หากรักษาด้วยยาขึ้นดีแล้วโรคไม่หายแสดงว่าเป็นบุญกรรมของแต่ละบุคคล เช่น

“ยานี้ประเสริฐนัก เว้นแต่กรรมได้กระทำมาแต่บุรพชาติโน้นจึงจะมีหายแล”^๘

“ถ้าเกิดแก่บุคคลใด เป็นกรรมผู้นั้นแล..”^๙

^๗ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๓๕.

^๘ เรื่องเดิม, หน้า ๒๒.

^๙ เรื่องเดิม, หน้า ๙.

๖. การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรต้องมีขั้นตอนและระยะเวลา ตามลำดับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ โดยปกติของแพทย์แผนโบราณ มักจัดยาให้ผู้ป่วย ๓ ชุด คือ ยารักษา ยารุ และ ยาตั้งธาตุ หรือ ยาบำรุงธาตุ^{๑๐} ดังนั้นสูตรยาที่ปรากฏในตำรานี้ บางขนานจึงบันทึกว่า “กินไปทุกวันให้ได้เดือน ๑ จึงจะรู้จักคุณยาเห็นประจักษ์อันวิเศษแก่นันธุโรค ๙๖ ประการ กับพยาธิทั้งหลายทุกประการด้นักแล”^{๑๑} นอกจากนี้ยาบางตำรับยังบอกวิธีใช้กำกับไว้ด้วยว่า “ผู้จะทำไปข้างหน้าอย่าย่ำดยุจให้เดินเพิ่มขึ้น มิให้เดินผ่นลงพอสมควรนั้นเถิด”^{๑๒}

๗. เลือกใช้คำศัพท์ที่แตกต่างจากปัจจุบันในความหมายเดียวกัน สะท้อนความนิยมและความลุ่มลึกของผู้คนในสมัยที่บันทึกตำรานี้ได้เป็นอย่างดี เช่น คำว่า

ลักษณะ	ปัจจุบันใช้	ลักษณะ
อายุสม์	”	อายุ
พิศม์	”	พิษ
ปลวี่	”	ปฐพี
อสรพิศม์	”	อสรพิษ
จักขุ	”	จักขุ
บุรพชาติ	”	บุพชาติ
อังคบ	”	ประคบ
ท้องรุ่ง พงมาร	”	ท้องยุง พงมาน
เพื่อ	”	เพราะ
	เป็นต้น	

๘. อัตราส่วนของยาแต่ละชนิดสะท้อนสภาพของสมุนไพรและสรรพคุณยาแต่ละสิ่ง บางตำรับใช้อัตราส่วนเดียวกัน บางตำรับใช้หลายอัตราส่วน เช่น

น้ำมันมหาวิศรกรราชไทย ใช้หลายอัตรา คือ

“...ใคร้เครือ เปราะหอมสิ่งละ ๒ ตำลึง

...ลูกกลางโพง ๒๐ ลูก...น้ำมันงาเขย ๗ ทะนาน...”^{๑๓}

ซึ่งโดยปกติยาทั่วไปมักกำหนดให้เป็นส่วน เช่น “อัคคินี้วคณะให้เอากันชา ยิงสม สิ่งละส่วนเปลือกอบเชย ใบกระวาน กานพลู สะค้าน สิ่งละ ๒ ส่วน จิงแห้ง ๓ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ดีปลีสิ่งละ ๔ ส่วน น้ำตาลกรวด ๖ ส่วน...”^{๑๔}

^{๑๐} จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๒๗.

^{๑๑} ตำราโอสถพระนารายณ์ พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๒๗.

^{๑๒} เรื่องเดิม, หน้า ๒๘.

^{๑๓} เรื่องเดิม, หน้า ๓๓.

^{๑๔} เรื่องเดิม, หน้า ๖.

๙. ชื่อยาบางชนิดในสมัยอยุธยาออกเสียงต่างจากปัจจุบัน โดยเฉพาะจากเสียงสระยาวเป็นสระเสียงสั้น ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ราชบัณฑิต ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาและประวัติศาสตร์ อธิบายว่า สระเสียงสั้นและสระเสียงยาวไม่ได้ทำให้ความหมายของคำศัพท์เปลี่ยนแปลง^{๑๕} แต่แสดงให้เห็นความนิยมของแต่ละยุคสมัย เช่น

ข้าพลู	ปัจจุบันเรียก	ชะพลู
การชา	”	กัญชา
คลั่งคลาย	”	คลั่งไคล้
หมี	”	มิ

๑๐. การแบ่งวรรคตอนข้อความจากต้นฉบับมาเป็นฉบับพิมพ์ ดังได้กล่าวแล้วว่าปราชญ์โบราณมีภูมิรู้และภูมิปัญญาทรงค่ายิ่ง ท่านสามารถบันทึกสาระลงในเอกสารโบราณให้ครบถ้วนตามประสงค์ตลอดจนสามารถเลือกใช้คำสั้นๆ เพียงคำเดียวให้สามารถกินความได้ชัดเจน ประกอบกับวัสดุรองรับการบันทึกจำกัด ทำให้คนรุ่นหลังที่นำความรู้เหล่านั้นมาจัดพิมพ์ อาจตัดทอนคำบางคำออกหรือเติมเสียงวรรณยุกต์ตามสมัยปัจจุบัน ทำให้ความสละสลวยในภาษาตลอดจนความหมายของคำอาจเปลี่ยนไปดังตัวอย่างประโยคในลักษณะอาโปธาตุถอย ความว่า “...มักให้ปลัสวระ วันละ ๒๐ - ๓๐ เฟลา บ้างก็ให้ขัดปวดมิสะดวก บริโภคอาหารก็มีได้อิม ให้ท้องขึ้นท้องพอง...”^{๑๖} ซึ่งต่างจากข้อมูลในต้นฉบับคัมภีร์ไบลานท่านบันทึกไว้ว่า “...บริโภค อาหารหมีโดยอิมไปให้ท้องขึ้น | ผอมเหลือ...”^{๑๗} ซึ่งที่ถูกต้องควรแบ่งวรรคตอนข้อความตอนนี้ว่า บริโภคอาหารก็มีได้ อิมไปให้ท้องขึ้นท้องพอง หมายความว่า โดยปกติบริโภคอาหารมีได้ หากรับประทานอิมไปก็จะทำให้มีอาการท้องขึ้นท้องพอง (ท้องเฟ้อ)

นอกจากนี้ยังมีคำบางคำจากความบังตอนในต้นฉบับที่ไม่ได้ใส่รูปวรรณยุกต์ไว้ผู้จัดพิมพ์ชำระได้จัดพิมพ์ใส่เครื่องหมายวรรณยุกต์ตามความเข้าใจ ทำให้อ่านได้ใจความ แต่อาจทำให้ศัพท์สำนวนผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริง เช่น ต้นฉบับคัมภีร์ไบลานบันทึกว่า

“...กินตามควรแก่เตโชธาตุให้โทษแล...”^{๑๘}

“...กินตามกำลังแกวโยธาตุวิการแล...”^{๑๙}

ตัวอย่างทั้ง ๒ ตัวอย่างนี้ คำว่า แก น่าจะเติมวรรณยุกต์เอกให้เป็น แก่ ตามสำนวนที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทยปัจจุบัน เช่น “ตามควรแก่เวลา” เป็นต้น

^{๑๕} กฎหมายตราสามดวง : แนวนสงสังคมไทย, (ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑ สภาพภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง), กรุงเทพฯ : เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๗, หน้า ๔๓.

^{๑๖} ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๙.

^{๑๗} “กำธิธาตุนะราย”, หอสมุดแห่งชาติ, คัมภีร์ไบลาน ๑ ผูก, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นจาร, ฉบับลานดับ, เลขที่ ๑๑๔๓, หน้า ๒ , บรรทัดที่ ๑.

^{๑๘} เรื่องเดิม หน้า ๒/๒, บรรทัดที่ ๓.

^{๑๙} เรื่องเดิม หน้า ๑/๑, บรรทัดที่ ๒.

ประวัติการจัดพิมพ์คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์

คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หรือตำราพระโอสถพระนารายณ์ เป็นตำราการแพทย์แผนไทยที่เก่าแก่ อันทรงคุณค่าด้านการแพทย์แผนไทยและเภสัชกรรมไทย ได้รับความนิยมและจัดพิมพ์สืบทอดมา จวบจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่ ดังนี้

ตำราพระโอสถพระนารายณ์มีประวัติการจัดพิมพ์ดังนี้

๑. พ.ศ. ๒๔๖๐ พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ โดยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานศพพระยา แพทย์พงษวิสุทธิธำมณี (นาค โรจนแพทย์)
๒. พ.ศ. ๒๔๖๑ ปรากฏข้อมูลบรรณานุกรม ไม่ปรากฏตัวเล่มหนังสือ
๓. พ.ศ. ๒๔๖๖ พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์ในงานปลงศพ นายปั่น ฉายสุวรรณ
๔. พ.ศ. ๒๔๗๑ พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรนิติ บางขุนพรหม หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์ในงานปลงศพ นางอิน พลชาติ
๕. พ.ศ. ๒๔๗๒ พิมพ์ที่โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์ใน งานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์โท พระยาภูมิพิไชย (เอง ศรีไชยยันต์)
๖. พ.ศ. ๒๔๘๔ พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์แจกใน งานฌาปนกิจศพ นางไข่ สุจริต ณ วัดป่าโมกข์ จังหวัดอ่างทอง
๗. พ.ศ. ๒๔๙๕ ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์ หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์แจกในงาน พระราชทานเพลิงศพ นายเสถียร ชุมทรัพย์ (ข้าราชการชั้นโท) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
๘. พ.ศ. ๒๕๐๒ ปรากฏข้อมูลบรรณานุกรม ไม่ปรากฏตัวเล่มหนังสือ
๙. พ.ศ. ๒๕๐๘ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์ หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายจอน ศุภลักษณ์
๑๐. พ.ศ. ๒๕๒๒ ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์ หนังสือชื่อ ตำรายาจาริกวัตรราชโอรสและพระโอสถ พระนารายณ์ โดยโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทย กระทรวงศึกษาธิการ
๑๑. พ.ศ. ๒๕๒๖ ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์ หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ พิมพ์เป็น อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก พระสุธรรมกิตติยารักษ์ ต.ช. (ชู หังสสุต) ณ เมรุวัดเทพ ศิรินทราวาส
๑๒. พ.ศ. ๒๕๓๓ ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์ หนังสือชื่อ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ตำราสรรพคุณ ยา ตำรายาพิเศษ และตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางไขศรี ทองธิว ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๓. พ.ศ. ๒๕๓๕ พิมพ์ที่บริษัท ศูนย์การพิมพ์อาคเนย์ หนังสือชื่อ **ตำราชี้ข้างครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ ตำราพระโอสถพระนารายณ์** เป็นที่ระลึกในงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี

๑๔. พ.ศ. ๒๕๔๔ พิมพ์ที่บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) หนังสือชื่อ **คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์** โดย ชยันต์ พิเชียรสุนทรและคณะ

๑๕. พ.ศ. ๒๕๔๕ พิมพ์ที่บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) หนังสือชื่อ **ตำราพระโอสถพระนารายณ์** พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแพทย์ภิญโญ กัลยาณมิตร ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร

๑๖. พ.ศ. ๒๕๕๕ พิมพ์ที่โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ภายใต้คณะกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย

คัมภีร์ราชประเพณี

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญา
แพทย์แผนไทย

ต้นฉบับ

รูปเล่มโบราณต้นฉบับ ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาติพระนารายณ์
กรมหลวงวสาฯ กรมหมื่นไวยนาทฯ มอบให้หอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๕๙

ปกด้านหน้าและลาน ก หน้า (ก/๑) ของตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์

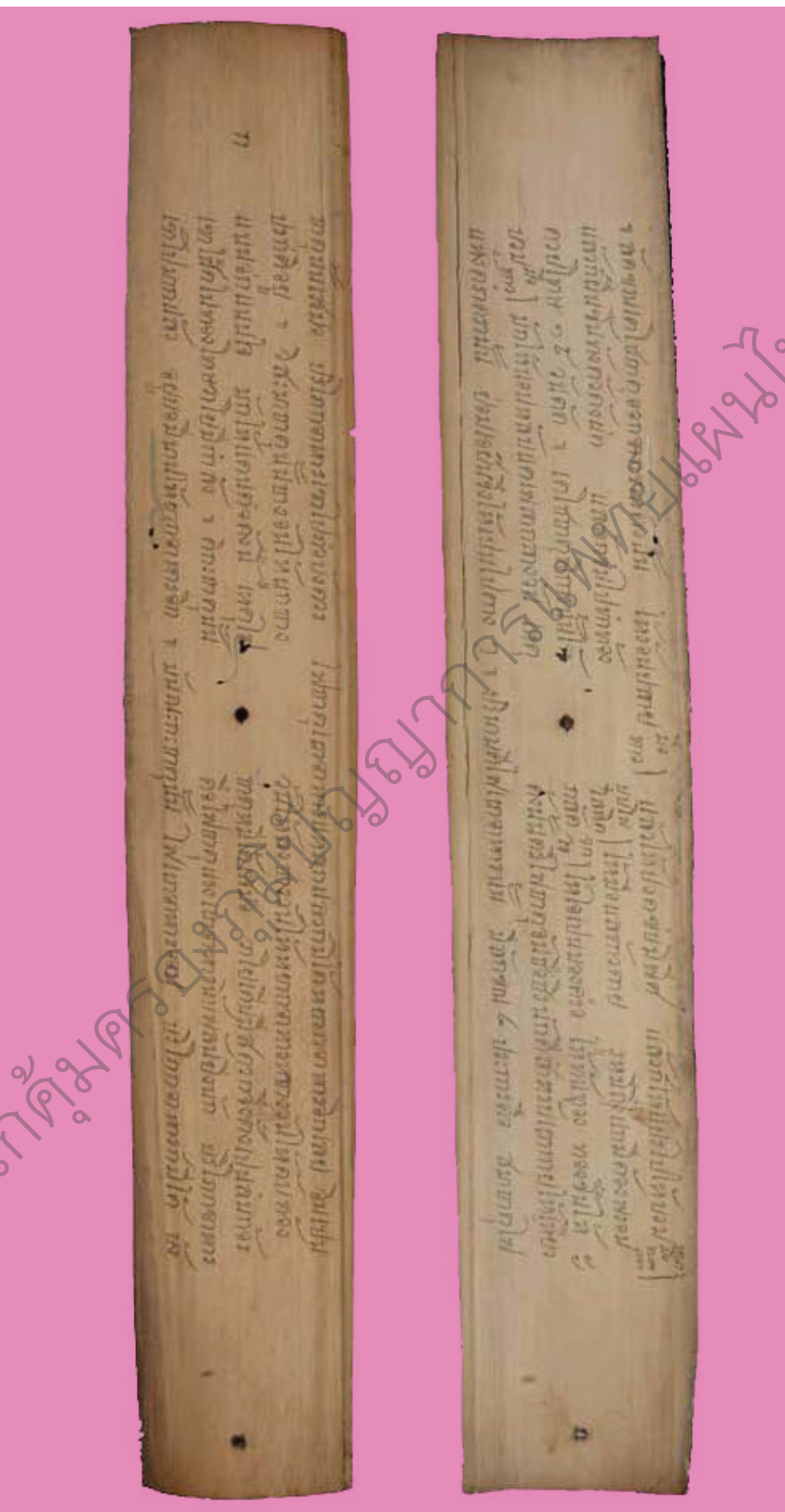

สมุดพระไตรปิฎกฉบับพระนารายณ์ ๑๖๓๓ (๒/๖) ๑๖๓๓ ๑๖๓๓ ๑๖๓๓ ๑๖๓๓

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ก/๑ และหน้า ก/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า กา/๑ และ หน้า กา/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า กิ/๑ และหน้า กิ/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า กิ/๑ และหน้า กิ/๒

ตำราเวชศาสตร์ เล่มที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า กุ/๑ และหน้า ๒/๑

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๖/๑ และหน้า ๖/๒

จัดพิมพ์โดย
ศูนย์อนุรักษ์
และเผยแพร่มรดก
วัฒนธรรม
ของชาติ

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ก/๑ และหน้า ก/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๒/๑ และหน้า ๒/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า โก/๑ และหน้า โก/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า เกา/๑ และหน้า เกา/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ก/๑ และหน้า ก/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า กะ/๑ และหน้า กะ/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ข/๑ และหน้า ข/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ขา/๑ และหน้า ขา/๒

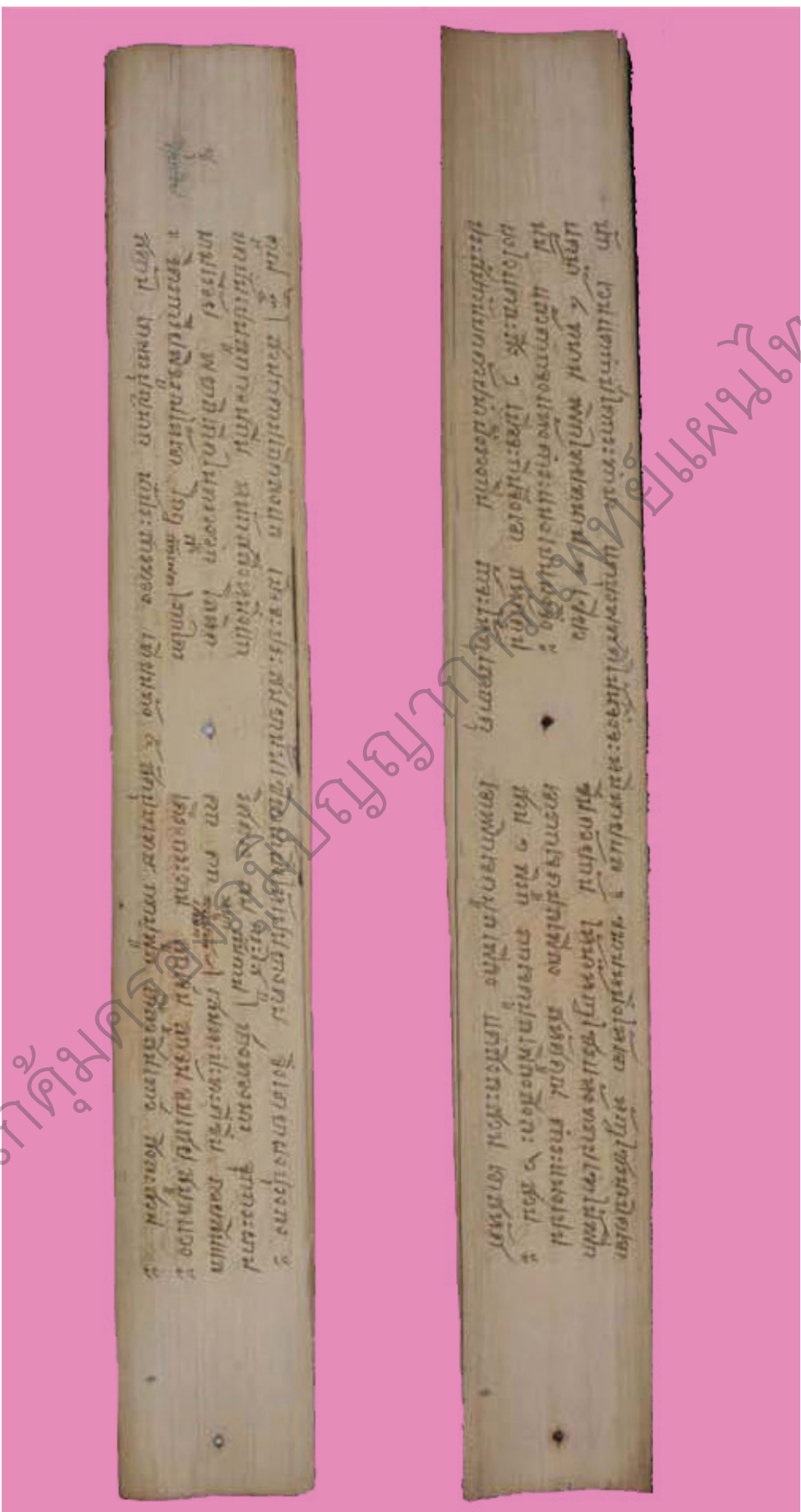
ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า จิ/๑ และหน้า จิ/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ซี/๑ และหน้า ซี/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ๑/๑ และหน้า ๑/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๑/๑ และหน้า ๑/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า เข/๑ และหน้า เข/๒

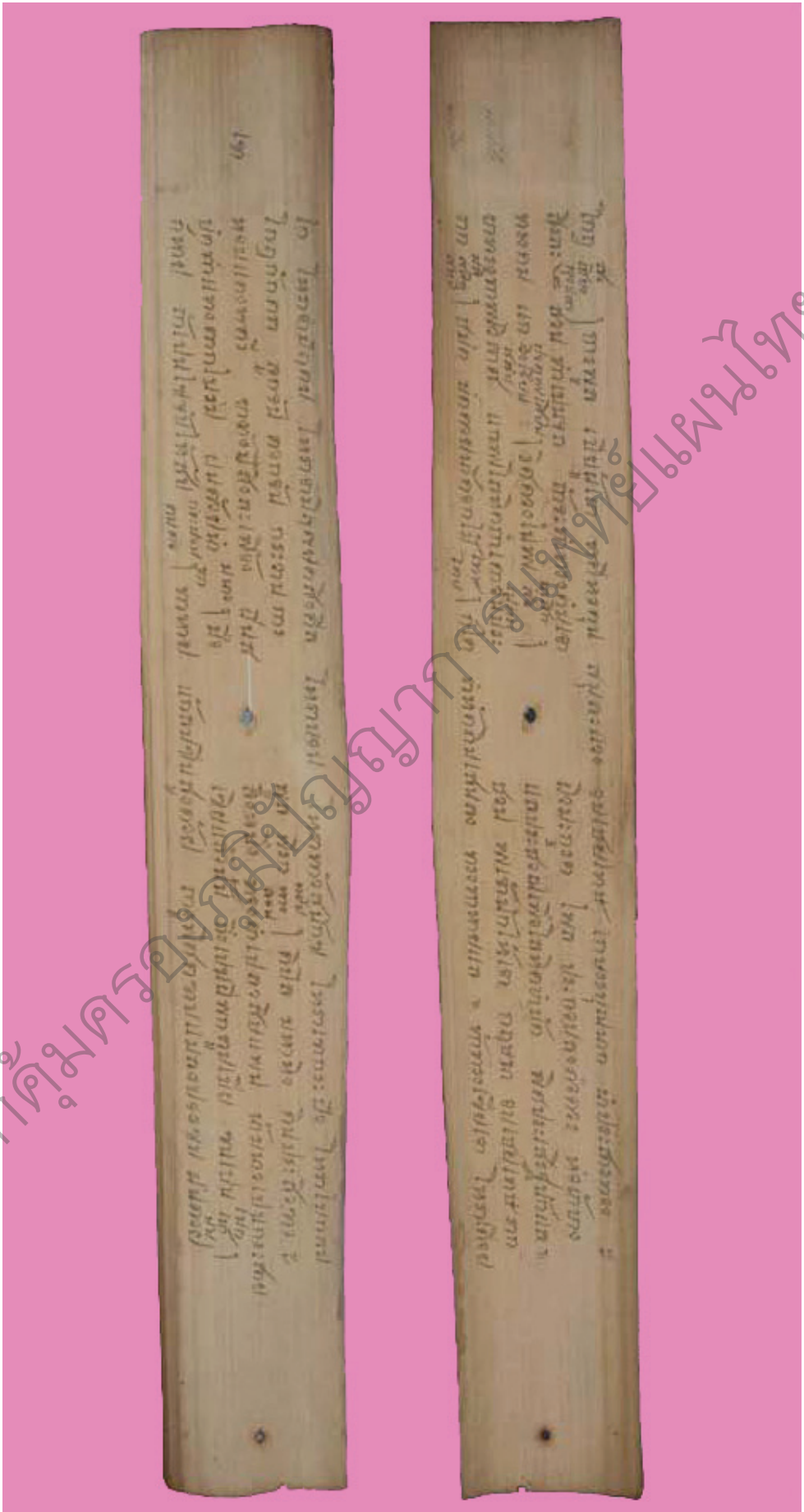
ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๒/๑ และหน้า ๒/๒

ตำราเวชศาสตร์ เล่มที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า โย/๑ และหน้า โย/๒

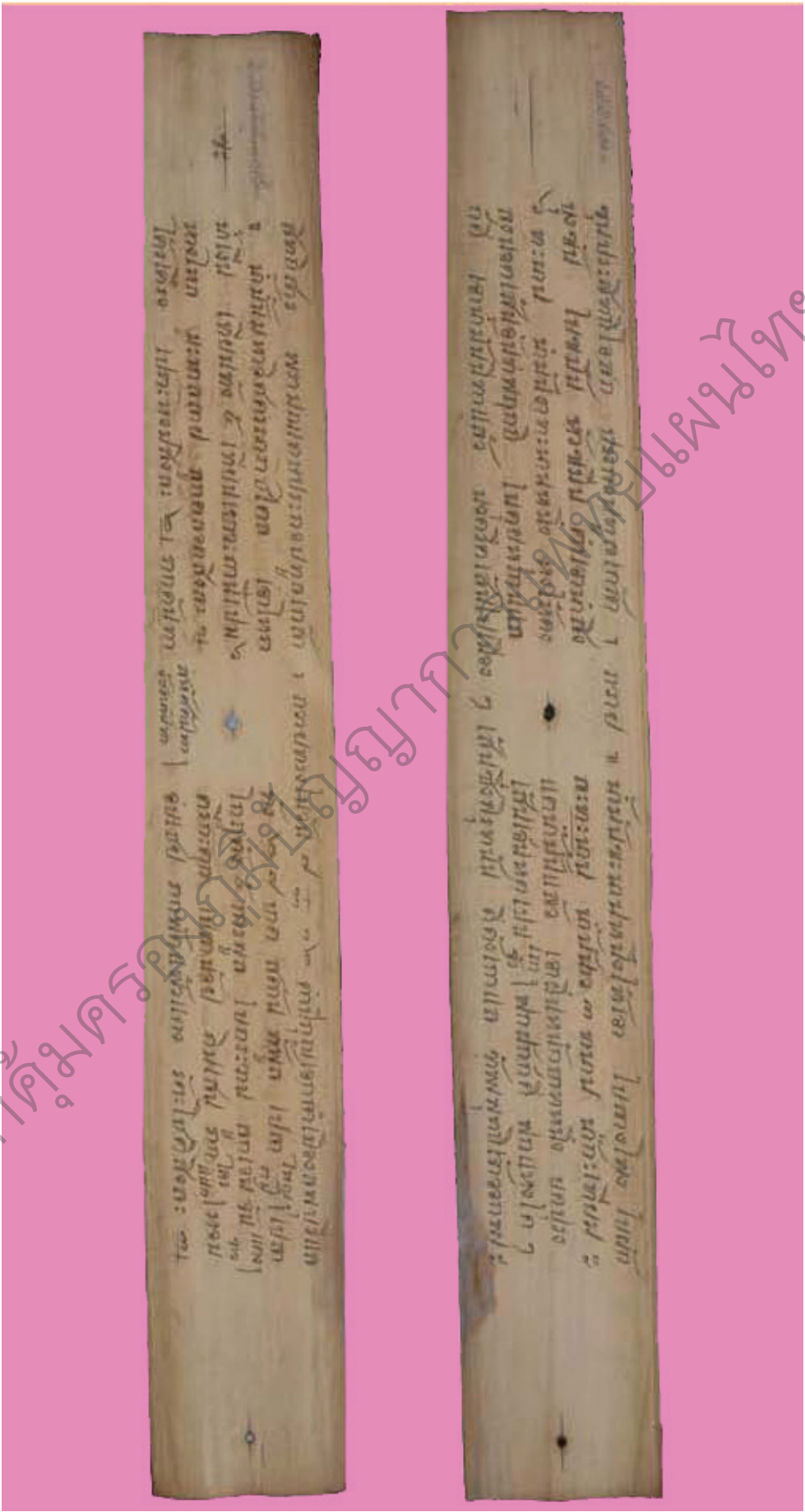

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า เขา/๑ และหน้า เขา/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ข/๑ และหน้า ข/๒

ตำราเวทศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๑๖/๑ และหน้า ๑๖/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ๗/๑ และหน้า ๗/๒

ตำราเวทศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๗/๑ และหน้า ๗/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า จิ/๑ และหน้า จิ/๒

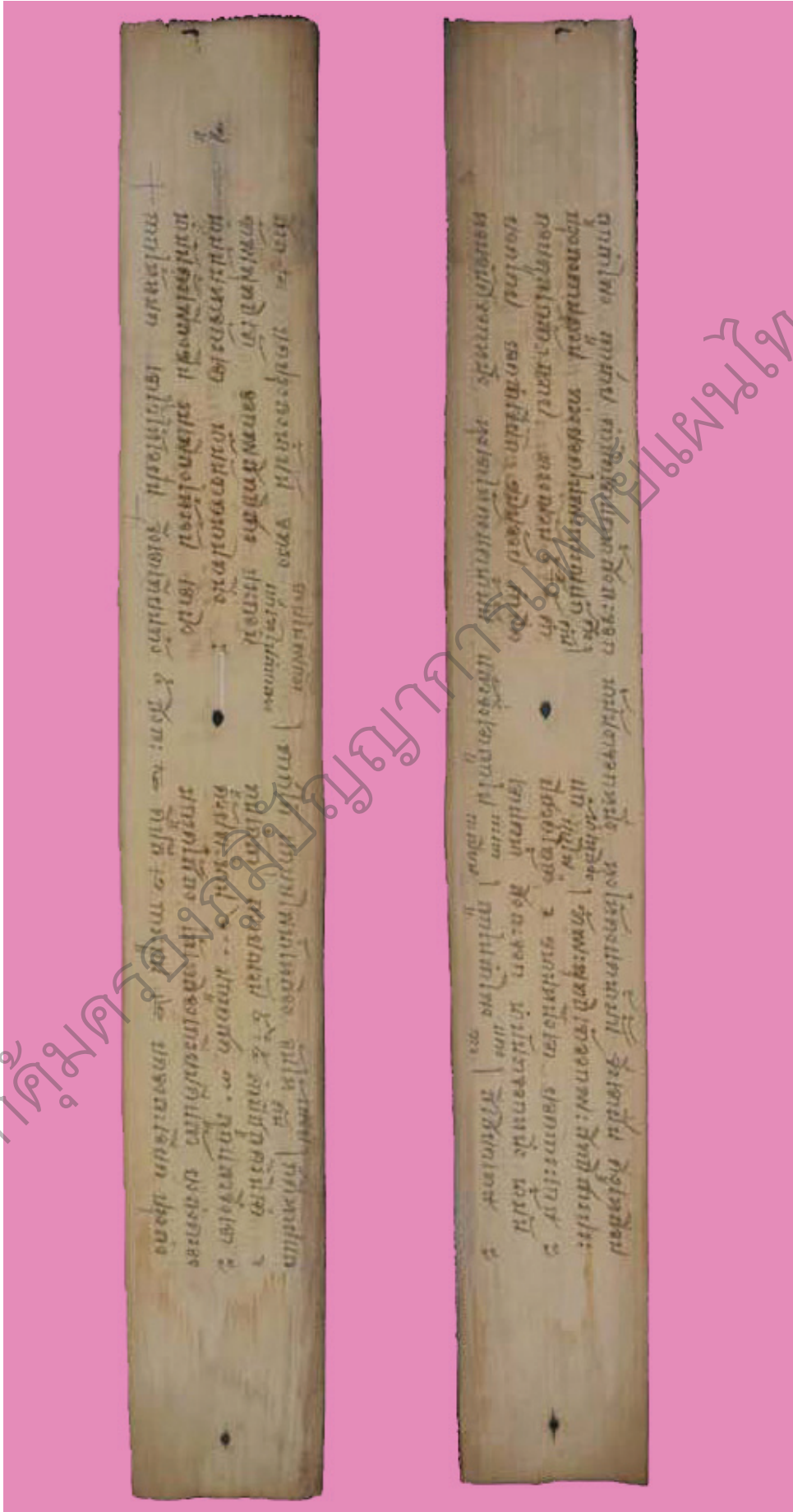
ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ซี/๑ และหน้า ซี/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า ๗/๑ และหน้า ๗/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๑ และหน้า ๒/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๓ ชื่อ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ หน้า เข/๑ และหน้า เข/๒

ตำราเวชศาสตร์ เลขที่ ๑๑๔๓ ชื่อ คัมภีร์ชาตพระนารายณ์ หน้า ๒/๑ และหน้า ๒/๒

ว่านน้ำ

คำปรารภ

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

คำปริวรรต หน้าปก กำภูธาดพระณะราย ๗๖๐๓

หน้า ก/๑

๗ ลัคนเตโชธาตุดูออกจากจากตัวนั้น ให้ร้อนปลาย ^{มือ} แล้วให้ปวดขบมีพิศ แล้วก็ให้แปรไปให้บวม ^{หน้า}
^{มือ} แล้วก็ผืนขึ้นทั้งตัวดังผุด แลห้จมไปทำห้อง ^{มือ} ให้มือแลท้าวตาย รุหมีถึงแกมีต้องพยอม ^{มือ}
^{มือ} ดวยโทษ ๑๕ วันตัด ๗ เตโชธาตุดูการนั้นให้กลัด ^{มือ} ให้โอแปนมองคร้อ ให้พันทอง ทองขึ้นให้ ^{มือ}
บวม ^{มือ} มักให้นอนหลับแต่เพลากลางวัน เหตุตั้งนั้นครีไฟธาตุดูอันชื่อชื่อนักสำหรับเผากายให้เหี่ยว ^{มือ}
แห่งครำครำนั้น ย่อมเอิ้นจึงให้แปนไปต่างๆ ๗ ปริณามคีไฟเผาอาหารนั้น มีลักษณ ๔ ประการคือ สมาธาตุดูไฟ

หน้า ก/๒

ธาตุนั้นเสมมือ บริโภคอาหารเขาไปก่อบังควรไฟธาตุดูเผาอาหารهلكแล้วก็มิได้หยากอาหารอีกเลย อิมแปน
ปรกติอยู่ ๗ วิสสมาธาตุนั้นบางอันให้ผูกบางวันให้ลงบางวันให้หยากอาหารบางวันให้คับท้อง
แน่ออกแนนใจ มักให้แคนคอดังนี้ เหตุไฟธาตุดูมิได้เสมมือ วาโยเดินมีสดวงจิ่งตั้งแปนลุ่มก้อร
เขาได้ในทองโทษวาโยมีกำลัง ๗ ดิกะธาตุนั้น คือไฟธาตุดูแรงเผาอาหารฉับพลันยิ่งนัก บริโภคอาหาร
เข้าไปมากแล้ว อยู่บอมินานให้หยากอาหารอีก ๗ มณณะกะธาตุนั้น ไฟเผาอาหารอ่อน บริโภคอาหารก็มีได้ บัง

หน้า กิ/๑

หึง ผลจันทะ เทียน คำ^๑ ยา ๑๔ สิ่งเสมอภาคทำเป็นจุลลายน่านมโคกก็ได้ ช่มมะงั่วก็ได้ ยาชะน่านนี้
สำหรับ

แกเตโชธาตุอันวิการหายแล ^๒ ยาแกเตโชธาตุให้เอารากผักแพ้วแดง โกฎเขมา ณะเฒ่า โกฎมะ

ขามป้อม รากไคร้ต่น หวานเปราะปา รากสวาท ญารังกา เสมอภาคทำเป็นจุลลายน่านมโคกก็ได้ น่านม

โคกได้กินตามควน แกเตโชธาตุอันวิการหายแล ^๓ ขหานนหนึ่งให้เอา หวานน้ำ เปลือกมูกหลวง

ขี้ล่อม รากเสนียด ชิงแหวง ดีปลี เกี๋ยงเทศ เสมอภาคทำเป็นจุลแล้วเอาเม็ดโคดาคฤกษาผงตากแดดจึ่งแห้ง

หน้า กิ/๒

ลลายน่าน รอน ^๔ ก็ได้กินตามควนแกเตโชธาตุอันวิการแล ^๕ ถามีถอยให้เอา ผลข้าพูล ผลสมอไทย

ผลจิ้งจอกหลวง รากเจตมูลเพลิง ผลมะขามป้อม หวานเปราะปา รากไคร้ ^๖ ณะเฒ่า ญารัง

กา รากกะเบา เสมอภาคทำเป็นจุลละลายขึ้นทึบกร กินตามควนแกเตโชธาตุให้โทษแล ^๗

อหิงบุทคลผู้ใดมีไฟธาตุอันเอียน พึงไหนดอนลับเมื่อเพลากลางวันนั้นมาก จะยาใช้ให้เอา ผลส

มอไทยอันเป็นเหลี่ยม ^๘ เหลี่ยมคือดังค้อนนำเตาเนื้อเหลือง เอาแต่เนื้อ ดีปลี เสมอภาคทำเป็นจุลละลายน้ำ

หน้า กิ/๑

รอนเก็ลร่าหัด กีนแกไฟธาตุอัน ^{เหญน}_{ญอน} ให้เสมอเปนปรกติ ให้มีกำลังแก้ลมเปนก้อน แลลุ่มอันให้
เสียดแทงชายโครงแลตะโพกสันหลัง ให้ยทอง ^{ขึ้น}_{พอง} แก้อาตุพีการให้ปรกติ ฯ ไฟธาตุบุทคลผู้
ใดเผาอาหารซึ่งปรีโยกเขาไปนั้นแหลกออกใด จึงบังเกิดลมในท้องนั้นพัดมีกำลังกล้า ยอมให้ลง
ให้อาเจียนบ้าง เรียกว่าลมปวง ถาจะยาไซ้ให้อาตริกะตุก ผลกะเข้า ขมิ้นออย เสมอภาคนำ
มั่งัวเปนกระสายบ่ทำแทงละลายนำ ^{รอนกิน}_{ใส่ตา} บางหาย ฯ ถาหมี่ถอยให้อาเป็ลือกกะเข้าแดง ราก
หญาพัรรูแดง ขมิ้น

หน้า กิ/๒

อ้อย บ่อระเพช เป็ลือกกรักฟา เป็ลือกมูกมัน เสมอภาคม ๔ เอา ๑ กีนแกม็กเปนปวงกลางคั้น
ฯ ถาหมี่ถอยให้อา ฟริก ชิงกะเทียม ขมิ้นออย ใบเสดาเสมอภาคทำเปนจุลละลายนำร้อน
เก็ลร่าหัดกินแกลุ่มปวงหาย ฯ อัคีนี่วะณะให้อา การชา ยิงสมสิงละสวน เป็ลือกอับ
เซย ใบกระวาน การพูล ส่ค่าน สิงละ ๒ สวน ชิงแห้ง ๓ สวน รากเจตมูลเพลิง ดีปิล
สิงละ ๔ สวน น้ำตานกรวด ๖ สวน กระทำเปนจุลน้ำผึ้งรวงเปนกระสาย บทเสวยหนักสั้หนึ่งแก้

หน้า กุ/๑

อาเจียน ๔ ประการ ดวยตึกขาคีนี้กำเรืบแล ^{วิสะมา} ^{มันทา} คีนี้อันทุพละจึงคีลนเหียนอาเจียน หมี่ให้

เสวยพรกระยาหารได้ ให้จำเร็นพรธาตุดัง ๔ ให้เสวยพรกระยาหารเสวยมีรตชูกำลังยิ่งหนัก

ฯ ข้า ฯ ขุนประสิธิโอสต์จัน ประกอบทูลเกล้าท้าว้ายครั้งสมเด็จพรณราย เปนเจ้าเมืองลพ

บุรียเสวยเพลาชาอตราดีนักแล ฯ จำเรืญพรธาตุดีเอาไปรักแห่ง ป่อระเพชแห่ง แห้วหมู

ดอกขรากากี ผลุ่มตุมออัน รากมตุม โกฏหัวบัว เทพทา ส่มอเทศ เทียนแดง เชือกเขาพรวน

หน้า กุ/๒

ชิงแห่ง ดีปสี กเทียมทอก รากชาพล เกลอสินเทา ^{วาตะ} ^{เสมห} ^{โลหิต} เสมอภากรกระทำเปนจูลบัตดวยน้ำ ^{ผิงรวง} ^{ชรา}

รคนกันเปนลูกกอน เสวยหนักส่ลึงหนึ่ง แกพร ^{วาตะ} ^{เสมห} ^{โลหิต} กำเรืบอันทุพล แกพรเสนอันท

พฤทธิอันกระดาง ตึงแดพรซ่งขึ้นไป กราบทาวถึงบันพรองค ให้พรเสนนั้นออน ให้เสวย

พรกระยาหารเสวยได้ ให้จำเรืญพรส่กลธาตุดังอันย้ง ข้าพรพุธิเจ้าออกขุนทิพจักประกอบ

ทูลเกล้าถวาย ฯ จำเร็นพรธาตุดัง ๔ ขูพรกำลัง เอาหัว้านนำ รากเจตมูลเพลิง รากแคปา รากพนมส้วน

หน้า ๑/๑

เสมอภาคต้มด้วยพรสธารด ๔ เอา ๑ เมื่อจะเสวยเอาขึ้นทศกอร์ปรงลงแต่ก่อประมาร เสวยตามส้ม

ควน ชูพรกำลังจำเรียวพรธาตุทั้ง ๔ ข้าพรพุทธิเจ้าออกพรสิทธิสาร ประกอบทุนเกล้า

ถวาย ๓ อาโปธาตุอัยนันไ ^{ลึง} _{เจบ} ให้ง จุกอ้งเปนกระไศรยกลอน บางก็เปนพรตีก

กิลง ^{ขึ้น} _{ลึง} ให้งขัดหัวเห่นาเสียดราวคาง ผูยึงคางชาย ผูชายคางขัว แล้วไห้แปรไปให้

ตัก ^{บูบโพ} _{โลहित} ให้งเสโทตักหนัก มักไห้ไปปะสาวะวละ ^{๒๐} _{๓๐} เพลา บ้างก็ให้ขัดปวดหมีสั่วก บริโภคอา

หน้า ๑/๒

หารก็หมิโดยอิมไปให้ทอง ^{ขึ้น} _{ทอง} ผอมเหลืออง ถ้าเกิดแกบुकคัลผุโดย เปนกำผูนั่นแล ๓ หารไห้ประกอบ

ยาณิกินตามบุญ ประดะจะไม่ท้าวและโรกนั้นผันแปรต่างๆ จะให้ขัดเข้าแลฟองดุงไห้เอย็น

ท้าวนัก ยาสำหรับแก่นันไห้เอา ชีล่อม รากหวานน้ำ เปลือกมูกหลวง นำเตาข้ม ผล่

กระดอม เสมอภาคทำเปนจุลลายมุดโคดากไ้ไดย นำฟึงรวงก็ไ้ไดยกินตามกำลังกินแก้ว

โยธาตุวิการแล ๓ ถาหมิถอยไห้เอา ตรีกะตุก รากจิ้งจ่อหลวง ผล่ราชดัด แห้วหมู กะพังโหม

หน้า เก/๑

เค้าค่า ขมิ้นอ้อย หอมแดง ยาทั้งนี้เสมอภาກทำเปนจุลลายนนำ ^{หยันเลา} รอน } ก็ได กีนตามกำล้ง แกอา

โปธาตุวิการแล ฯ ถ้าหมีถอยให้เอา ป่อระเพช ช่าตาแดง พัรฝักกาษ ก่ดอม รากมะแวง

ต้น ไพล ก่ชาย แกนสน จัน ^{เทศ} ^{หนา} } เสมอภาກทำเปนจุลลายนนำมวกเข้า กีนตามกำล้ง

แก้อาโปธาตุวิการแล ฯ ถ้าหมีถอยให้เอาผลมะขามป้อม ตรีผาลา สะคาน รากชาพลู ตรีเก

ตุก ขาแห้ง ลูกจัน เสมอภาກทำเปนจุลลายนนำใบ ^{ผักไท} ^{กลวยตีบ} } ก็โดยแก้อาโปธาตุวิการหายแล ฯ ขนารหนึ่ง

หน้า เก/๒

ผักเผ้วแดง ผัดชีลอม เปลือกมูกมัน หวานน้ำ หนุ่ยรังกา เสมอภาກทำเปนจุลลายนนำ ^{ฝักรวง} รอน }

ก็ไดกินก่อควัญแกอาโปธาตุอันให้ทอง ^{ชิน} ^{ทอง} } ชัดอุจาระปะสาวะหมีสดวกหายแล ฯ ขนารหนึ่ง

ให้เอา พืรกล้อน ชิงแหง หนุ่ยรังกา ส่เมื่อภาກทำเปนจุลลายนนำรอน มุดโคดำก็ได กีน

ก่อควนแกอาโปธาตุวิการอันให้ทำทองผอมเหลือง ป่อริโภกอาหารหมีไดหายแล ฯ ขนารน

หนึ่งให้เอารากผักเผ้วแดง เปลือกมูกมัน รากเสนียด หนุ่ยรังกา เสมอภาກทำเปนจุลลายนนำ ^{ฝักรวง} รอน }

หน้า ไก/๑

ก็ได้กินถั่วควน แก้อาโรธธาตุพิการให้ ^{รอน} ^{เสโทตก} หนัก มักให้ไป ^{อุจจาระ} ^{ประสวะ} ง่ายๆ หมีสดวกผอมเหลืองทอง ^{ขึ้น} ^{พอง} ี

หายแล ฯ ขนานหนึ่ง เอาเปลือกมะขามป้อม ผางเสนตำ ๔ เอา ๑ กินแก้ตักมูกตักหนักหยุดเป็น

อันเที่ยงแท้ ไตแถมรอดจากความตายเป็นหลายคัมมาแล้ว ฯ แก่ขัดประสวะเอา ไบกะเพราะเดิม

กำมือหนึ่ง ดินประสวขาวหนักสองสลึง บำให้ละเอียด เอาใบชาต้มเป็นกระสาย สลายถวาย

ส้มแดงพรพุทธีเจาหลวงนิพานหายสระให้เสวย เมื่อเสวยพรโสดแล้วกราบทูน ให้เสวยพรสุธารัตนา ตามเข้า

หน้า ไก/๒

ไปภายหลังอีก ^๒ ^๓ ี ทือ ซึ่งขัดประสวะนั้นไป พรบั้งคันเบาสดวก ข้าพรพุทธีเจาพรแพทย์โสดฝารังประ

กอบทูลเกล้าถวาย ไตพระราชทานเงินตราซึ่งหนึ่ง ฯ วาโยธาตุพิการนั้น ท้องเปล่าอยู่

หมีได้ บริโภคอาหารสิ่งใด เข้าไปก็ให้อาเจียน บางทีต่อบริโภคอาหารเข้าไป จึงให้

อาเจียน ในท้องนั้นเต็มไปด้วยลมมีเสียงเป็นอันดังลักษณะดังนี้ครีวาโยธาตุให้โทษ ฯ

ถาจะยาใช้ให้เอา เปลือกมูกหลวง พริกไทย ชิงแห้ง ผลตลอด หวานน้ำ แห้วหมู หนุ่ยรังกา พัด

หน้า โก/๑

แพวแดง รากไค้รเคื้ออ สม่่อไทลือกเหลียม สม่่อภาภทำเปนจุลลลายด้วยน้ำ ^{มุดโคดำ} ^{สุรา} | กี่ได กีน

ตามกำลังแกวโยธาตวิการแล ฯ ถาแลผันแปรไป โกรนั้นยอมวาเปนริศดวงดั่งนั้น จึงประ

กอบยานี้ไ้ให้เอา มะหาหิง หว่านน้า ผลราชตัด ผลสวาศ ดีปิล โกฎเขมา กรุงเขมา

ฉอม ชิงแห้ง ไบยาทราย สม่่อภาภ ทำเปนจุลลลายน้ำ ^{รอน} ^{ผิงรวง} ^{นมโค} | ก็ได แกริศดวงเพือ

วาโยธาตไ้ให้โทษหายแล ฯ ถ้ามี่ถอยให้เอา ฉอม รากเจตมูลเพลิง รากทนต์ไปแฉก รากจิงจ้อใหญ่

หน้า โก/๒

หว่านน้า ไบตลอด ต้มด้วยเกลือตากแดด ตริกะตุกการะบุน ไบนาศ สม่่อภาภทำเปนจุลลลายน้ำ ^{รอน} ^{ผิงรวง} ^{มุดโคดำ} |

ก็ได กีนตามกำลัง แก้วาโยธาตอ้นวิการหายแล ฯ ปถวิธาตออกจากตัวนั้นให้เจบท้อง ท้องขึ้น

ท้องพอง ยอมวาเปนริศดวงผอมเหลือ้งให้ เสียตสันหลัง แล้วแปรไปเปนอังคสูด ให้ตกบวบ

โพโลหิด ทางหวาน ^{หนังก} ^{เบา} | ถาแกหมีต้องถอยอายุส้มแล ฯ ยาแก้ปถวิธาตไ้ให้เอา ไบยางทราย

กะเทียม ดีปิล ผลมะตูมออน ผลมะแว้งทั้ง ๒ สคาน รากพักแพว หว่านน้า สม่่อไท สัตะบุตเทศ สม่่อ

หน้า เกา/๑

อากาศทำเป็นจุลลายน่านม คนก็ได้ แก่ปถวิธาตุวิการแล ฯ ถ้าหมี่ถ้อยให้เอา มหาหิง หวานน้ำ ตรีกะตุก
ตรีผลา ไพล ง้อนหมู ชะด มั่งสี รากขั้ดมอนใหญ่ เสมออากาศทำเป็นจุลลายน่านม ขมิ้นขาวก็ได้
กินตามกำลัง แก่ปถวิธาตุวิการแล ฯ ถ้าหมี่ถ้อยให้เอา บอระเพช กะพังโหม รากมแว้งทั้ง ๒
รากหญ้าขั้ดมอนหลวง รากขี้กาแดง เชือกเขาพรวน เสมออากาศทำเป็นจุลลายน่านม ขมิ้นขาวก็ได้
กินตามกำลัง แก่ปถวิธาตุวิการแล ฯ ถ้าหมี่ถ้อยให้เอา ผีนสวนหนึ่ง ผลมตูมออน ดอกบุญนาก ผลพิลังกาษา

หน้า เกา/๒

สัตบุตเทษ กะพังโหม หญ้าลูกเคล่า ใบมจัว ใบทองหลางใบมัน สิ่งละ ๒ สวน กระทำเป็นจุลลายน่านมร้อน
กินตามกำลัง แก่ปถวิธาตุวิการหายแล ฯ ถ้าหมี่ถ้อยให้เอาหนังจระเข้ มูลโค นอแรด หอย
ขม เขากระบือ ยา ๕ สิ่งนี้เผาเสีย กวนกะเทียม ลูกจัน ดีปิล แหวหมู เสมออากาศทำ
เป็นจุลลายน่านมร้อนกินก่อควญ แก่ปถวิธาตุวิการ อันให้เจ็บท้องหนักหมี่รูวาย ไตกินยานี้
หายแล ฯ ขุนานหนึ่งให้เอา ดีปิล ผลมตูมออน สคาน ผลสม่อไทย หวานน้ำ ใบเจตมูลเพลิง เสมอ

หน้า ก/๑

ภากทำเปนจุลลายนน้ำ ผึง รอน ก็ไดกินภอควน แกปถิธาตุนให้โทษ ให้เจ็บเนื้อตัวทุกเสนข้น

ลุ่มตีสขึ้นในท้องมีเสียงอันดังตาง ๆ หายแล ฯ อะยังกาโยอันวากายเราทาน ทั้งหลายนี้

เหตุธาตุดัง ๔ เปนที่ตั้งแห่งกายแลอายุสม ถาธาตุดัง ๔ หมี่ได้บริบูรณ์แล้วเมื่อใด

สมุทธการก็แปรไปให้กำเนิด แกโรกเมื่อนั้น เวโชนว่าแพทย ผุพยาบาลใช้สับไป

เมื่อหน้า จงพิจารณาให้แจ้งไป ในประณมธาตุดังหลาย อันจะแปรปรวนพิการกำเร็บ ตามรุดเดือนวัน

หน้า ก/๒

เวลา อายุสมที่ อยู่ กอนจึ่งจรรู้กำเนิดใช้ แล้วให้รู้สรรพคุณยา แลรดยาทั้ง ๙ ประการกอน จึ่งจ

ประกอบยาว่างยา ถ้าวางยาชอบโรกๆ นั้นกลัวยาดุจกาเหนทะนุ ถ้ามี่ดั่งนั้น ดุจดังหมู

เนื้อ เหนพญาไกรสรสิงหราช ก็ละประลาศหนีไปโดยเร็ว ถ้าวโรกหมี่ถูกวางยาผิด

ดั่งอะชรพิตอันบุทคลเอาไม่ไปรันลงทิดนุดหาง โรกคือโทโสจกกำเร็บชินกลมทัวสาระพาง

กาย มะระณัง อันวาความตาย ภาวิสะติก็จะหมี่ ท่วงแทจิง ฯ ถ้าวไซโยไนย วสันต วาโย
คิมหนต โลหิต วสันต วาโย
เหมันต เสมห

มีกำลัง

หน้า กะ/๑

กล่าวไว้งั้นก็ประมาณวิหการแจ้งอยู่ในรูป ๖ คำก็มหาโชตรัตนแล โรคนี้ทานนั้นแล้ว อันยาแก้

ธาตุพิการนั้น ถ้าเตโชธาตุพิการให้กอบยารศ ^{ข้ม} _{เผด} _{ผาด} ถ้าอาโปธาตุพิการให้ยประกอบยารศ ^{ข้ม} _{หวน} _{โทษ}

ถ้าเดานั้น ทานยกขึ้นเป็นอากาศธาตุ ถ้าให้ยโทษให้ประกอบยารศ ^{ข้ม} _{เอียน} ก็จะชอบด้วย

โดยโรค ถ้าแลยาหาบมีดยา ^{เตโช} _{อาโป} ธาตุนั้นใช้ต่างกันใด ยา ^{วาโย} _{ปัทมิ} ธาตุนั้นใช้ต่างกันด้วย

ถ้ามีโรคจักษุพยาแพให้ถาม พฤกษณาจารย์ให้แจ้งประจักษ์ก่อนจึงประกอบ ก็จะชอบด้วยโรคอันกล่าว

หน้า กะ/๒

มาแต่หลังนั้นแล ฯ อหนึ่งลักษณะ ^{กำเร็บ} _{ร้าว} _{คัน} ย่อมให้จักษุ ^{เหลือง} _{เขียว} อูจรรประสาทะเหนือก็เหลืองให้จับนอย

มัก ^{โกรด} _{ขลาช} เจริญด้วยผี มะเมื่อเพื่อพกดคลั่งคลายไหลหลั่ง เพื่อดังนี้ให้เร่งยาจึงจับปล้น

ถ้ามีถอยลงเขตริโทษโดย จะกลายเป็นลม ^{อำมภาค} _{ราหัย} _{วิหค} กำหนดยาหมีต้อง ๗ วันตาย ฯะ~

ฯ ถ้าจะยาใช้ให้เอา หอมแดง รากศึกาแดง รากสะอึก แก่นสน สมอไทย ปอระเพช เสมอ

ภาค สิ่งละตำลึงต้ม ๔ เอา ๑ กินแกดื่อกำเร็บหายแล ฯ ถ้ามีถอยให้เอา แก่นจัน กรูขเมมา แก่นสน

หน้า ข/๑

กะพังโหมทั้ง ไบ ราก) เสมอภาค ต้ม ๔ เอา ๑ กินหายแล ฯ ถ้าไช้ยนั้นให้ยรอนกระหายน้ำนักเอา จันข้าว

ไบพุลแก ชิงชันทศกอน เสมอภาคทำเปนจุละลายน้ำดอกไม เปนกระสายทั้ง บัด ลลายกิน)

รำหัดถิมเสนด้วยแก ร้อน กระหายน้ำ) แล ฯ ถ้าหมีถ้อยเอา เปลือกมะรุ้ม ขมิ้นออย พริกผักกาษ

เสมอภาค น้ำดอกไม้เปนกระสายบดลลายกินแก ร้อน กระหายน้ำ) หายแล ฯ ถ้าหมีถ้อยเอา น้ำออยสด

นำไบผักเปต พริกไทยรำหัดนอยหนึ่งกินแก ร้อน กระหายน้ำ) หายแล ฯ ถ้าหมีถ้อยให้เอา ชานออยกำยาร
แกนปฐ

หน้า ข/๒

กรักชี ถากรุ่มหมอไม้ไสน้ำไวย จึงเอาดินสือพองเผาให้สุกใสลงในมือนำนั้น ให้ยคั่นไซกินเนื่อง ๆ แก

ร้อน กระหายน้ำ) หยุตแล ฯ หอมดุมเอา แกนมะทราง เปลือกมะทราง เปลือกไช้เน้า ฉอมเทษ

กรักชี จัน แดง) ดอก บุนนาค) เกษรรบัวน้ำ เสมอภาคทำเปนจุลนำดักไม้เปนกระสาย บัด
พิณ ๑
ขาว) ๑
ชาริก)

ทำแท่งลายน้ำ ดอกไม) ก็ได้ย รำหัดถิมเสนล่งทั้ง กิน) แกใช้สันนิบาทอันมีกำลังมากหาย
ขาวเขา) ๑
ฉโลม)

แล ฯ มีโสดที่จรรนั้นเอา สมุลแวง ด้อกมลิ ชาระพี พิกุน บุนนาค เกษรร บัวหลวง) จันทั้ง ๒ ฤษณา
สดบ่งกช)

หน้า ขา/๑

กระลำลัก ซ้อนดอกแฝกหอมต๋น้าวเปราะหอมโกฏหัวบัว เสมอภาคน้ำดอกไม้เปนกระสาย บดทำแท่งลายน้ำ
ขาวเขา น้ำดอกไม้ ก็ได้ร่ำหัดกัมแสนละโลม ถ้ากินแทรกซ้นทศกอนล่งด้วย แกพิศไซสนี่บาท
อันตัวรอนหนัก สรรพไชยทั้งปวงหายสินทั้งปวงหายสินแล ฯ ถ้าแลใช้ให้อาเจียนหนักเอา น้ำผึ้ง
สวนหนึ่ง จึ่งเอาเถ้าตำสิ่งมาตัดออกเปาเอาแต่น้ำ ๒ สวน เอากัมแสนร่ำหัดล่งกินแกอาเจียน
หายแลต๊นิก ฯ ถ้าเสมหะปะทะหนักให้อา ญวปากควาย ใบพลูแก ตำบัตเอาแต่น้ำ แล้วเอากัมแสนร่ำหัดล่ง

หน้า ขา/๒

ก่อควรรกินแกเสมหะต๊นขึ้นสงบแล ฯ ถ้าแลใช้นั้นให้ล้นหัด เจริญมิซัดให้อา ใบผักคราช ใบแสงลัก พรหม
มิ ข่าตาแดง สารขมิ แกลเทศ เสมอภาคน้ำร้อนเปนกระสาย บดทำแท่งลายนํมน้าว
ร่ำหัดกัมแสนล่ง ทาลินแล้วนวดต๊นล้น ๆ หดเจรจาหมิซัดหายแล ฯ ถ้าหมิถ้อยให้อา ดิงู
เลื่อม กัมแสนสิงละสวน รากพิรกไทย รากกรุงเขมา สิงละสองสวน ทำเปนจุลลลาย
น้ำผึ้งรวงกินก่อควรร แกล่อมอำภาทอันจับให้ล้นหัดหายแล ยานีต๊ยงนักร ฯ ทิพภาศเอา ยาดำ เทียนดำ

หน้า ขิ/๑

ลูกจัน ดอกจัน กระวาน ภิรมเสน สิ่งละสวน การะบูน ๔ สวน ผีน ๘ สวน ไบกันชา ๑๖ สวน

สุราเปนกระสาย บัดทำแท่งน้ำกระสายไซ ให้ชอบโรกร้อนแลเย็น กินก่อควรร แก

สรรพศทั้งหลาย อันให้ระ^{สำ} ^{สาย} ก็นเขาหมีได้นอนหมีหลับ ตัก ^{บวบโพ} ^{ไลหิต} ลงแดงหายแล ฯ~

ศุขไสยาดเอา การบูนสวนหนึ่ง ไบสเดา ๒ สวน สหัตศคุณเทศ ๓ สวน สมุละแวง ๔

สวน เทียนดำ ๕ สวน โกฎกระดุก ๖ สวน ลูกจัน ๗ สวน ดอกบุนนาก ๘ สวน พริกไทย ๙

หน้า ขิ/๒

สวน ชิงแห้ง ๑๐ สวน ดีปิล ๑๑ สวน ไบกันชา ๑๒ สวน ทำเปนจุลลายนน้ำผึ้ง เมื่อจะกินเสก

ด้วย สัพพิติโย ๓ จับแล้วกินพอควรร แก่สรรพโรกทั้งปวงหายสิน มีกำลังกินเขาใด

นอนเปนสุขนั้แล ฯ อินทระมัดสัง เอาประหรด สุพรรณถัน โหรา ลูกจัน ดอกจัน

โกฎลูกตะลอด พริกไทย มหาหิง ลำพัน ลูกนำเต้า ลูกโนมะนาว ลูกบวบเหลียม

เสมอภาคทำเปนจุลนัตแกไขตรีโทษ ถอยแล โหราแลโกฎนั้นตามแดงเลือกไซเทิด ฯ แก้วหาคาหมีได้

หน้า ซี/๑

ให้เอารากหนดีใบแฉก รากหิงหาย รากพรมมิ สมอทั้ง ๓ ^{กำทอด}_{แปรรอมนุ่น} ฝักราชพฤกษ์ รากสศุย

ชั้นทศกอร์ ยา ๑๐ สิ่งนี้ เสมอภาคเสมอดโคดำไว้ ๗ วันจึงตากแดดจนแห้ง แล้วเอาอย่าง

สลัดไธแห้งเทายาบดจ้งละเอียด ปรงชะมดเชียงกิมเสนลงกวอควรโรยก็ลบจำปากี้ (ห่อผากาษา)

ได้ ต้มลงดินักแล ๓ ขนานหนึ่งให้เอา หวานน้ำสวนหนึ่ง เทียนเยาะภาณี ๒ สวน

มหาหิง ๓ สวน เกี๋ยวสินเทา ๔ สวน รากเจตมูลเพลิง ๕ สวน ชิงแห้ง ๖ สวน ดีปัส ๗ สวน

หน้า ซี/๒

ดองดิงเทายาทังนั้น ย่างสลัดไธแห้งเทาดองดิง นำนาวเปนกระสายบดทำแทง เทาอุกนุน

ตากในร่ม ลลายนำมนาวร่าหัดเกี๋ยว กิมเมดหนึ่ง ล้งหนหนึ่ง กิน ๒ เมจลง

๒ หนตามแตงกีนก้อกำลังเถิด แกพยาทอิอันเปนตัวในท้องปางทองมาร จุกกระผาม

ม้ามยอย ล้มจุกเสียดหาเรื่อ แลลมท้นท้อง ล้ม ^{กระไส}_{สันดาน} | ครอบมุลริศดวงทั้งปวง
พรรคัก

แลมอกรือ ถ้ายตริชั้ตระกูลโลหิต ^{คน}_{แค้น} | กินยานีเนือง ๆ โลหิตตักสวดกดินักแล ยานีประเสียด
กรัง

หน้า ข/๑

นัก เวณแต่ก้ามไค้กระท่ามา แต่บุรพชาติโน้นจึงจะหมีหายแล ฯ ขนานหนึ่งให้เอา หัญาไซรมาบิตเอา

แต่น้ำ ๔ ทนาน พริกไทยทนาน ๑ เชี่ยวขึ้นด้วยกัน ให้น้ำหญาไซรแห่งทราบเขาในพริก

นั้น แล้วตากจงแห้งตำระแนงเปนผงจึ่ง เอารากเจตมูลเพลิง สหฺศฺคุณ ตำระแนงเปน

ผงไวแต่ละสิ่ง ๆ เมื่อจะกินจึ่งเอา สหฺศฺคุณสวน ๑ พริก รากเจตมูลเพลิงสิงละ ๖ สวน

ประสมกันบดด้วยน้ำฝิ่งรวงกิน ถ้าจะให้ทุเลาธาตุ เอาพริกเจตมูลเพลิง แต่สิงละสวน เอาสหฺศฺ

หน้า ข/๒

คุณ^๒_๔ | สวนก็ตามเถิดลงแล เมื่อจะประสมยานั้นเชิวน้ำฝิ่งให้เปนยางตุม จึ่งเอายาผงปรงลง

บดปั่นเปนลูกกอนกิน หนักสลิ้งหนึ่งแกรีศดวง ลม^๓_๔ | ปางทองमार จุกกระผวน

มามเรื่อย พยาธิเกิดในทรวงอก โลหิตตก ตก^๔_๔ | เสมหะปะทะตีขึ้น ถอยสินแล

ฯ จิตรการียพิจรูณให้เอา โกฎ^๔_๔ | รากโครเคีรือ กระวาน ลูกเอ็น ลูกจัน อบเชย สมุลแวง

สค้ำน เกษรบุณยานัก น้ำประสารทอง เทียนทั้ง ๕ สัตบุษเทศ กรามพุล เกีลอสินเทาว์ สิงละสวน

หน้า ข/๑

หว่านน้ำ ๒ สวน ชิงแห้ง ๓ สวน มหาหิง ๔ สวน เจตมูลเพลิง ๕ สวน ดีปลี ๑๐ สวน พริกอ่อน

๒๘ สวน ถาจะให้ทุเลาธาตุ เพิ่มพริกเข้าให้เทาชาทั้งนั้น กทำเปนจุลลายนน้ำผึ้งรวงกิน

กิน ^{เขา} _{เอยน} ๑ หนักสลิ้งหนึ่ง แกริศดวงผอม เหลือง ท้องรุ่มพุงมารจุกกระผานม้ามเรื้อย มองคร้อ

หืดไอยลมอำมาษ แลลัมทั้งปวงหาย ฯ ขนานหนึ่งให้เอา รากฝายผีหันไสโ ^{เลา} _{น้ำ} ครึ่งหนึ่ง

โหสินธูจินดอกหนึ่ง กินแกต้องทุบถองโบายดี ตกตันไมขวางม้า โคกระปือฟกฆ่าในอ๊กเจบขัดหายสิน

หน้า ข/๒

แล ฯ อาภิสะให้เอา จิ้งจ่อใหญ่ สวนหนึ่ง ชันทศกอน ชิงแห้ง ผลเอ็น กราบพุล เทียนเยาวะภานี

สม่อไทย มขามป้อมเอาแต่เนื้อ รากมะกล่าเคี้ยว ชอมเทษ รากเจตมูลเพลิงสิงล ๒ สวน

ผลมะตากแห้ง ผลกระหวานสิงละ ๓ สวน พริกอ่อน ดีปลี สิงละ ๖ สวน กระทำเปน

จุลลายนน้ำอศฺวางคูลี เปนเลหะกินเนือง ๆ แกริศดวงไผผอมแห้งแก้เสมหะ ไนทรวงอ๊ก

ไนลั่วค้อคีนิกแล ฯ มะหากะทศใหญ่ ให้เอาโกฏสือเทษ เทียนทั้ง ๕ รากเจตมูลเพลิง ผลกระหวาน

หน้า เข/๑

ใบกระวาน ผลเอ็นใหญ่ สค้าน เปลือกส้มุลแวง ชิงแห้ง หวานน้ำ พริกอ่อน รากไคร้เครือ

น้ำประสารทอง ลูกจัน ดอกจัน เกี๋ยวจัน เหว้ง สิวสวณ การบูร กานพลู เทียน

ตาตักแตน เทียนเกล้งห้อย สหัตคูนกัได เปล่าน้อยกัได สิ่งละ ๘ สวน ดีปิล

๒๐ สวน กระทำเปนจุลลายนน้ำ ผิงชิง ๑ ปตมาศ ๑
 ขมชา ๑ กัได กินหนักสสิ่งหนึ่งแก้ ล้ม ๑ อามภาษ ๑
 กเทียม ๑ ราทยักข ๑

น้นเขากาลัง ยานันก็จะไหรอนถึงปลาย มือ ๑ บันดาลมทั้งปวง แก้ได้หายสิ้นแล ๓๖๐ ๑

หน้า เข/๒

ขนานหนึ่งให้อา สหัตคูน ๑ ไทย ๑ รากเปลา ๑ นอย ๑ รากเจตมูลเพลิง สลัดไดผ่านตากแห้ง ตรีก

ตุก เทียนดำ สิ่งละสวน เอรากทองแดงไปแฉก ๓ สวน ทำเปนจุลลายนน้ำ ผิง ๑
 ขมชา ๑ มนาว ๑

ปตมาศ ๑
 กัไดกินแก้ล้ม ๑ ราทยัก ๑
 ชื่อมหาสต้ม ๑

ทั้ง ๒ รากทองแดงนั้นประสะเสียก่อนจึงจะไม่คื่นเทียน ๓ มหาวัฒน์ เอลูกจัน ดอก

จัน กระหวาน การพล สิ่งละสวน เทียน ๑
 ขาว ๑
 แดง ๑

สตนุช ๑ โกฎ ๑
 เยาวภาณี ๑ โกฎ ๑
 สือ ๑ โกฎ ๑
 กักตรา ๑
 พงปลา ๑

หน้า ใบ/๑

ใบกันขา สหัตถ์คุณทั้ง ๒ ลูกพี่เลี้ยงภาษา รากใครเค็รือ แห้วหมูใหญ่ ขมิ้นออย พริก ^{หอม}_{หาง}] สิงลี

๒ สวน ดีปลีเทาฯทั้งนั้น จึงเอาใบกะเพราแห้ง ๒ เทาดีปลี ทำเปนจุลลายน้ำผึ้ง

รวงเปนลูกกอนกินหนัก $\frac{+}{๑}$ กินไปทุกวันให้ได้เดือนหนึ่ง จึงจะรู้จักคุนยาเหนประจักษ์อัน

วิเศษ แก้นันวุติโรค ๙๖ ประการ กับพยาธิต่างหลายทุกประการตึ้นักแล ฯ มหามาตลุง

ราชคันทา
เกษรี เอา อษรคันทา
รากจิงจื่อใหญ่] ประสะแล้ว เปลือกมรุมตากแห้ง เทียนเยวะภาณี เกี๋ยสืนเทาวิ เกี๋ยเยวะ

หน้า ใบ/๒

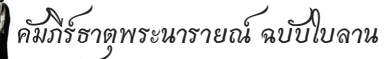
กะชา เกี๋ยสุนจะละ สิงละสวน พริกกลั่น ชิงแห้ง รากเจตมูลเพลิง สมอไทยใหญ่ลูกเหลี่ยม

เอาแต่นื้อ กรามพูล หวานน้ำ ดองดิง สิงละ ๒ สวน มหาหิง ๕ สวนดีปลี ๖ สวน

กระทำจุลลาย น้ำ ^{ขมิ้น}_{กัเทียม}] ประสั้กันบดเปนลูกกอนเสวยนัก $\frac{+}{๑}$ แก้ม ๘๐ จำพวก

แกเสมหะ ๒๐ จำพวกพรเส้นกลอนแลเส้นอันทพฤทธิ แกลมอุทังคะวาตาอันอยู่ในพร

เสนทั้ง ๑๐ อันแล้นขึ้นไปให้เสียดพรอุระ ให้มันงวงวิงเวียน แล้วให้ผายพระวาทไปพระบังคนหนัก

ราชันหา
สวดก แล อัครราชันหา
รากจิ้งจอก

นั่น ผูกจะทำไปคางหน้ายกย้ายจุให้เดินเพิ่มขึ้น หมี่ให้เดินพอนลงมือส้ม

กะเทียม มหาหิง ยาดำ สิ่งละสวน ตะไคร้หอม ใบปีเหล็ก ใบทองแตก ใบขาม ใบเรียนสิงล

๔ สวน เอาใบประคำไ้ ๑๖ สวน น้ำ สุมสาข ก็ได้ เป็นกระสายน้ำชมสาขุทาแก้ พรเสนพืรหแล

ตุ๊ก โกลวสี ^{เกะ}_{จิน} โกลวหัวบัว ฉะเอมเพช หวานน้ำ เปราะหอม ลินทะเลปิง แก้วเกลบ ^๑_{เปลือกไข่ฝัก} ชั่ว

โยทั้งหลาย แลพรโรคอันเกิดในพรเศียนพร ^{เนตร}นสิกร หายแล ฯ พรงนัตเอาชะมด ภิมเสน สิงละสวน

หน้า เขา/๑

สือ
โกฏ เชียง
พุงปลา

การพูล เบี้ยผู้เฒ่า ซาตีหฺรคฺน สม่ละแวง อบเชยเทศ เกษรรบุนนาก นำประสารทอง

สิงละ ๒ สนวน ทำเปนจุล ถ้าจะทำทรงด้มเอาผิวมะกรูด ไพล ประกอบลงก่อควร ห่อผ้าบาง

ปวตพรเลียน
ทรวงดม แก้ว วังเวียน
สลบ

นาสิก
ริศดวงในพร สือ
เนตรระ

แลประชวนเพื่อโลหิตบำบัด พิศประเสริฐนักแล ฯ

ยาทรงทาพรวิลาส แกพรโลหิตกำเดาอันประชวนพรเจ้านักให้เอา กฤษณา อบเชยเทศราก

มลิ
ราก สลิด
สหมี่

ชมด บัดวายน้ำดอกไม้มะไทย ก็โต ร้าหัดภิมเสนลง ทรงทาหายแล ฯ ทำทรงเชียวเอา โหระเดื่อย

หน้า เขา/๒

โก โหระอำมฤตย โหระอำมคฺสิงคฺล โหระบอน โหระท้าวสุนักข โหระเขากระบือ โหระใบกลม

หอม
โกฏกัฏตรา ลูกจัน ดอกจัน กระวาน กกรพูล พริก ทาง
ลอน

ติปิล มหาหิง ดินประสิวขาว

หอมแดงชาตรี ยาทั้งนี้สิงละเพื่อง ฟืนสลิ้งหนึ่ง ทองคำเปลวสับแพน น้ำม่นาวเปนกระสาย

มนาว
บดทำแทงตากในร่ม ฝนด้วยน้ำ ทา

เมต
มือเจียวแล้วนั้น ถึงเปนฝักพอกุมเมียว ขนเปน เปา
ปม

กัหาย ถ้าวเปนไขจับให้สับ กระหมอม
ตนค้อ

ทาหาย แก้มขึ้นสูงด้วย ถาภูพิศตخابแมลงปองขบ ฝนด้วย

หน้า ข/๑

น้ำมะนาวก็ได้สุราก็ได้ ทั้ง ^{กิน} หาย ภายหลังเป็นผีทิ่มมเจ็บปวดมีพืดหนักก็ดี เอายานี้ใส่ในลูกสรรพ

รศแล้ว สัมไฟให้สรรพรศสุข จึงเอายาฝนด้วยสุรา ทาแกฟิดผีหาย ทานตีคาไว้แทง

ละบาททองด้วยทับบ พยาหายากแล ฯ มหาจุลทิพให้อา สัการซ้ำพูล เทียนยาวะ

ภานี้ โกฎสือเทศ หว่านน้ำ ฆาแห่งสิงละสวน ไม่นำฉา จึงแห่ง เกื่อสุนจะละ

เกื่อยาวะกะษา เกื่อสินเทาว์ สิงละสวนถึง สหัตคุณประสะแล้ว ๒ สวน ดองดิง ๓ สวน เปลา

หน้า ข/๒

นอยประสะแล้ว พืกรล้อนสิงละ ๗ สวน มหาหิง รากจึงจ้อประสะแล้ว ดีปลีสิงล ๘ สวน กระทำ

เปนจุล เมื่อจเสวยจึงซังเอานัก + ๑ แทรกกะเทียมเข้า ๒ ไพ เอาน้ำ ^{ผิงรวง} _{ซุ่มซา}] ประสมกัน

บดละลายกินแก้พรเสนอันทะพฤธิ อันแล่นขึ้นไปถึงพระเส้นทั้ง ๓ พรเส้นอันกระด้าง

นั้น แล่นขึ้นไปจับเอาบันพรองกทั้ง ๒ คางแล้วแล่นขึ้นไปจับเอาต้นพรชีวหา ให้มันดิงให้

หอบักให้รงเหิงเวียน แลเกิดเพื่ออามาไศรย ปักะมาไศรยให้ถอยยอนเปนกรกติ ขาพรพุธิเจาออก

หน้า ขะ/๑

ขุนประสิทธิโอสถ ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ฯ น้ำมันชะน่านหนึ่งให้เอา ใบยางโพง ใบผัก

บุงขึ้น ใบขมิ้น หัวขมิ้น ตำเอานำสิ่งชะน่าน น้ำมันาว ๓ ทนาน น้ำกะเทียม

๖ ทะน่าน น้ำมันงาชะน่านหนึ่ง หุงให้คงแต่น้ำมันแล้ว เอาฝืนหนักบาทหนึ่ง บดปูลง

ลงนวดเส้นอันที่พฤติ ในคุดยถานแล เส้นเอ็นหดเปน ^{เถา} _{หัว} ฟกฝักก็ดี ฟกแห้งใด ๆ

ก็ดี เอาน้ำมันนี้ทาแล้ว นวดรีดเส้นไปเนื่อง ๆ เส้นซึ่งพิรุหนัน ดัดงาแล ข้างพรพฤติเจ้าออกพร

หน้า ขะ/๒

สิทธิสาร พราหมณะประกอบทูลเกล้า ฯ ถวายทรงในวัน ^๗ _{๑๑} ^{๑๒} คำปฏิญเษกศักเมืองลพบุรีแล

๗ น้ำมันมหาวิศรกรราชไธล เอาโหรทั้ง ๒๗ บาท สค่าน ข้างพูล เปลา ^{ใหญ่} _{ราม} เปลา

น้ำเงิน เทียนทั้ง ๕ เทียนยาวจะภาณเป็น ๖ โกฎทั้ง ๕ การพูล ใบกระวาน ลูกเอ็น จัน ^{แดง} _{ขาว}

หางไหล มะหาดลาย ลูกตลอดสิงละ ๑ ^๑ _๑ ตรีกะตุก เปล่าน้อย ภูมิเสน ราก ^{ใคร} _{แฝก} หอม

ไคร้เครือ เปราะหอมสิงละ ๒ ^๒ _๒ รากคันหา ^{สัหคันธา} _{อชระคันหา} อับเชย รากพัดแพ้วแดง รัตตะโชติสิงละ ๓ ^๓ _๓

หน้า ข/๑

รากเจตมูลเพลิง แขนสนสิงละ ๔ | กฤษณา ใบตลอดสิงล ๕ | ลูกกลางโพง ๒๐ ลูก น้ำ มะกรูด
มนาว
มจ้ว
ขมิ้น

น้ำมันโค น้ำมัน กระบือ | น้ำมันกุเลละ น้ำมันเซตะ น้ำมันกิมเสน น้ำมันดิน สิงละทะนาน

น้ำมันงาเซย ๗ ทนนาน มะเพราวไฟ ๓ ลูกบิตเอาแต่กระทิ หุงให้คงแต่น้ำมัน ทาแก้เสน

อุทังควาตา อโหวาตา อันระคันพระโลหิตแล่นในพรเส้นสวดก ให้พรเสนตึงแลกระด้าง

นั้น ออกเปนปรกติ ข้าพระพุทธิเจ้าออกพรสิทธิสาร ประกอบทูนเกล้า ฯ ถวายให้ทรง ณ วัน ๓ | ๑๐ คำ

หน้า ข/๒

ศักราช ๒๒๓๐ ปีชานอัฐศก ฯ น้ำมันภาลาธิโตลเอา รากหญ้าขัดมอน รากขี้เหล็ก รากประจำไก่อ

รากประจำติกระบือ ราก เรียน | รากลิ้งโพงทั้ง ๒ รากชุมเห็จ รากฝักขมปอย ขมิ้นอ้อย ชิงช้า

ยาทั้งนี้ควรต้มให้ต้ม ควรดำให้ดำเอาน้ำสิงละทนนาน น้ำมันพรผักกาด น้ำมันกิมเสน

น้ำมันละหุง น้ำมันงา สิงละทนนานหุงให้คงแต่น้ำมันแล้วจึงเอา ดีตะภาบน้ำ ดิงูเหลื่อม

พิร หอม | ฝืนสิงละสลึง เทียนทอง ๕ สิงละ | ๑ | บดปรุกลงในน้ำมันไว ๓ วันจึงทาแลนวดแกพรเส้น

หน้า ขา/๑

อันทะพุทธิให้ยอนแลฝกบวมเปน ^{ชั่ว} _{หนอย} | แงอยู่นั้นให้ละลายออก เปนปรกติแล ฯ น้ำมันมหา

ประไลยกลับเอา ลำพันแดง หวานพระผั่ง หวานบุษราคัม หวานไขหน้า หวานพันชน

หวานเปราะปา หวานพรกราบ รากเปลา ^{นอย} _{ใหญ่} | สหฺศฺคุณทั้ง ๒ สิ่งละ ๕ | แกนแสมทเล เอื้อง

พิดม้าสิ่งละ ๑๐ | ไบตลอด ไบกระเนียด สิ่งละ ๑ | ยาทั้งนี้ควรต้มให้ต้ม ควันดำให้ดำ

บิตเอาน้ำให้สินซึ่ง น้ำมันงาทะนนานหนึ่ง หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาน้ำมันกิมเสน ๒ ท่นานใส่ลงเมื่อกาย

หน้า ขา/๒

หลัง แล้วเอากิมเสน ๒ ลูกจัน ดอกจัน กระวาน การพุลสิ่งละ ๑ | กระบูน ๓ | ทำเปนจุลปรง

ลึงกวนให้สบกกัน ทรงแก้เส้นอันทะพุทธิ กลอนลมให้มือทาวตาย งวยเฟี้ยย ตำรานายเพช

ปญาทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงพรกรรณาโปรฎเกล้า ฯ ให้ประกอบถวายได้ทรง ณ วัน ๑ | ๑ | คำปีญญ
เอกศัก

ฯ ศรีผิงปีพระเส้น ให้เอาชะมัดทั้ง ๒ ไพล กิมเสน โกฏเชียง กุรงเขมา ดิงเหลื่อม จันทั้ง

๒ กฤษณา กระลำภัก สิ่งละ ๑ | ^{สอ} _{จลาลำภา} | ^{กตราบ} _{หัวบัว} | ^{โกฏ} _{สิงคลี} | มะชะกียะวาณี กระวาน การพุล ลูกจัน ดอกจัน

หน้า ขิ/๑

เทียน ^{ดำ}ขาว | ^{หอม}ฟริก ^{หาง} | ^{ล่อน}ดีปลี ลูกกราย ผีน ศรีผึ้งสิงละ +๑๑ กะเทียม หอมแดง ขมิ้นอ้อย +๑๒ ทำเป็นจุล

นลายน้ำมันขาว ๑๐ ใบ น้ำมันงาทะนาคหนึ่ง น้ำมันหมูสี่ น้ำมัน ^{เสีย}จระเข้ | น้ำมันงู ^{เหา}เหลื่อม | ก่อควรร

หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาชัน ^{รำโรง}ยอย ^{ร่น} | ใส่ลงก่อกวกร กวนไปดีแล้ว จึงเอาพา ^{ผ้า} | ถวาย

ทรงปิดไว้ที่พระเส้นอันแขงนั้นยอน ขาพรพุทธิเจ้า ออกพระสิทธิสารประกอบพูน ๆ ถวาย

ทรงณวัน ๑ +๑๑๔ คำปี่ชวดโทศัก ฯ ขนานหนึ่งเอา เบญจกลางโพง เปลือกดีหมี ขมิ้นอ้อย ลูกกระเบ้า

หน้า ขิ/๒

ใบเรียน ตำบิตเอาน้ำ สິงล่จอก น้ำมันงาจอกหนึ่ง ค้หุงให้คงแต่น้ำมัน ทรงในเลบพรหัฐ แกริชดวง

กินในเลบพรหัฐ ประกอบถวาย ณ ^๗วัน +๑๑๕ คำปี่ชวดโทศัก ฯ น้ำมันบาทแผลตาอิน ฟริกไท

๗ เมตทุบก่อแตก กะเทียม ๗ กิลบทุบก่อยับ แล้วใส่ลงในน้ำมันมะพร้าวเอาชามหนึ่ง

จึงเอาตะกั่วณม +๑๒ ล้อมให้ควางเทลงในน้ำมัน แล้วเอาขึ้นลอมเทอีกให้ได้ ๗ หันแล้ว

เอาตะกั่วแขไว้ในน้ำมัน ใส่บาดแผล หายแล ฯ ใส่ไซควนก็ได้ ตะมอยมีตัวก็ได้ดีนักแล ฯ

หน้า ซี/๑

ฯ ขนานหนึ่งเอา เปลือกต้นมขาม รากรักข้าว รากชาคราม รากผักเสี้ยนผี รากชาลีขม เคี้ยวเอาอิเหมื่อน

หวานพระตะบะ หวานพระตะหึ่ง ตนเทียนนา บอระเพช ขมิ้น ^{ออย} รากลำเจียก พรหมผักกาษ

สมอไทย รากปลั่งกาษา ผักของ ลูกชุมเหฐ ใบมัตกา เสมอภาคสับต้ม ๔ เอา ๑

ตรองจมหมดากแล้ว เอาน้ำมันงาเซย ภาคหนึ่ง น้ำยาต้ม ๓ ภาค หุงให้คงแต่น้ำ

มัน ทรงแก้พรเกษาหลนแลให้คั้น ให้หอกเพื่อพรโรกริศดวง ข้าพรพุทธิเจ้า ออกพรสิทธิสารประ

หน้า ซี/๒

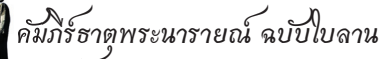
กอบ พูลเกล้า ฯ ถวาย ณ วัน ๗ — ๕ คำปีชวดโทศก ฯ น้ำมันเปื่อยพังเอา เปลือกหมีเหม็น เอา

ยอกเปลือก ตรัษ เปลือกมะ ^{ขาม} เปลือกษาระภี ขอบชะนางแดง เบญกานี ครั่งสีเสียด

เทศ ลินทะเล ผื่น ดีงูเหลียม เสมอภาค น้ำมันงา ภาควรหุงให้คงแต่น้ำมัน ^{ยอน} เข้าไปใน

ล้ากล้อง แก้วขัดพระบังคนเบา แก้วปดขับแก้บูบโพล ฯ ข้าพรพุทธิเจ้าออกพรสิทธิ

สารประกอบพูลเกล้า ฯ ถวายทรง ณ วัน ๓ — ๔ คำปีชวดโทศก ฯ น้ำมันองคสุด อุพม เอา ^{ใบ} เส่ตา

หน้า ๗/๒

กอบกุลเกล้า ฯ ถวาย ณ วัน ๒-๕ ค่ำปีชวดโทศก ฯ ขนานหนึ่ง เอาตำลึงใบแฉก น้ำชะลูดแซ
ใบฟ้าแก่น

หน้า ชู/๑

ลูกลำโพง ลูกฝาย ตำบิตเอาแต่น้ำสิ่งละจอก น้ำมันงาจอกหนึ่ง หุงให้คงแต่น้ำมัน จิ้งเอาฝืน ดึงเกลือ

ปรุ่งลงตามควน ทรงยอดในพระกรรมแก้ ^{ตั้ง} ^{คั่น} ^{แก้} ^{นำเกลือ} ^{บูบโป} ^{เข้าพระพุทธิเจ้าออกพระสิทธิสารประ}

กอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงณวัน ๕ ^๕ ^๕ คำปีชวดโทศก ฯ ขนานหนึ่งเอา ยอดการะเกษ

ยอดเตย ยอดลำเจียก ขมิ้นอ้อย ตำบิตเอาแต่น้ำ สิ่งละจอก น้ำมันงาจอกหนึ่ง น้ำมัน

หอมอันดีจอกหนึ่ง หุงเอาให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอาลูกใน ^{กะเบา} ^{กะเบียน} ^{ลูกในลำโพง} ^{แดง} ^{ขาว} ^{สี่เสียดเทศ}

หน้า ชู/๒

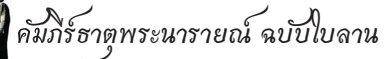
สิ่งล ^๑ ^๑ บดปรุ่งลงน้ำมัน จทรง ^{ยอนในพรกรรม} ^{เปาเขาในลักกลอง} ^{ที่} ^{ทาก็ได้} ^{แกบูบโปน้ำเกลือ} ^{อันให้} ^{เปื่อย} ^{คั่น} ^{ก็ดีหายแล}

เข้าพระพุทธิเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูนเกล้าถวาย ณ วัน ๕ ^๖ ^๕ คำปีชุธรีนศก ฯ

น้ำมันมหาจักรเอา น้ำมันงาหนานหนึ่ง ด้วยทะนาน ๖๐๐ มกรูดสด ๓๐ ลูก แลวจึงเอา

น้ำมันตั้งเพลิงขึ้น รุมเพลิงให้ร้อน เอาผิวมกรูดใส่ลง ให้เกลือเกรียมดีแล้ว ยังลงตรง

กากให้หมด เอาไว้ให้เย็น จึงเอาเทียนทั้ง ๕ สิ่งละ ^๑ ^๑ ^๑ ^๑ ^๑ ดีปลี ^๑ ^๑ การะบูน ^๑ ^๑ บดจนละเอียด ปรุ่งลง

หน้า ๒/๒

หน้า ๒/๑

ทั้ง กัด ี่ ดุตบุบโพตีนักแล ฯ น้ำมันทิพโสฬสครอบฝัทั้ง ๑๖ จำพวก คือฝัปก คาง ี่ กัตี ฝั คันทมาลา ี่
เรียกเนีย ี่

กัตี ฝัคันทะสูตร ฝัปกทมุ ใหญ่ ี่ เทาผลมะ เพ็ราว ี่ เทาผลชมซา มะนาวกัตีให้เอา ใบคนทา

ใบมะแว้งทั้ง ๒ ใบมะเขือขึ้น ใบ ี่ ถั่ว ี่ ใบ ี่ หย้าป็นต้อ หย้าแพรกดาง ใบระงับพิศ ใบ ี่
ราก ี่ ราก ี่ พุทรา ี่

ใบ ชิงชี ี่ ตำลึงใบแฉก ใบมะเดื่อดิน ขมิ้นน้อย ใบผัก ปลาบ ี่ ไมกลำเครือ ใบหม่อนน้อย
ตานดำ ี่ เปลว ี่

ใบผักเป็ด ใบแคแดง หย้าปากกระบือ ใบชะบาแดง ยานี่ตำเอาน้ำ สิงละทะนาน ๘๐๐ น้ำมันงาทนานหนึ่ง

หน้า ๒/๒

หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วเอาออกไว้ให้เย็น จึงเอาลูกจัน ดอกจัน กระวาน การพูล สิงละ ๑๑ เทียน ี่
ด่า ี่
แดง ี่

เทียน ี่ ตาคักแตน ี่ โกฏ ี่ สือ ี่ โกฏ ี่ จุลาสภา ี่ โกฏ ี่ พงปลา ี่ สิงละ ๑๑ ี่ กระบุน ี่ รมิเสนสิง ๑๒ ี่ บดจง
เยาะภาณี ี่ เษมา ี่ การเพรา ี่ กัคกร ี่
ละเอียด

ปรุ่งลงในน้ำมันไว ๓ วันจึงใช้ กินแก้ฝีฝีดวง ใหญ่ ี่ โหเดกกินตามกำลัง แกพิศตานทราง ใส่ตาเลยอนหูก ี่
น้อย ี่
ได้ แกรีศดวง มองคร้อ

เมื่อยขบ ี่ กั ี่ ก็ได้ เมื่อจหุง น้ำมันนี้ให้บูชาเครื่องกระยาบวด แกพรฤษีผู้ไว้ตำรานี้ ทองคำบาตหนึ่งเปน
ทา ี่
ค่านับ จึงประสิทธิแล ฯ สิ้นฉบับแต่ทานี้แล ฯ

คำอ่านปัจจุบัน

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาไทย

มะขามป้อม

คำอ่านปัจจุบัน

๗। ลักษณะเตโชธาตุออกจากตัวนั้น ให้ร้อนปลายมือปลายเท้า แล้วให้ปวดขบมีพิษ แล้วก็ให้แปรไปให้บวมหน้า บวมมือ บวมท้อง บวมเท้า แล้วก็ผื่นขึ้นทั้งตัวดังผด แลหักจมไปทำท้อง บุพโพลีต ให้มือแลเท้าตาย รู้ถึงแก้มต้องพร้อมด้วยโทษ ๑๕ วันตัด ๗

๑ เตโชธาตุพิการนั้น ให้กลดอกลัดใจ ให้ไอ เป็นมอคร่อ ให้ทำท้อง ท้องขึ้น ให้บวมมือบวมเท้า มักให้นอนหลับแต่เพลากลางวัน เหตุตั้งนั้นคือไฟธาตุอันชื่อ ชีรณคิ สำหรับเผาภายในให้เหี่ยวแห้งคร่ำคร่า นั้นย่อมเย็นจึงให้เป็นไปต่างๆ ๗

๑ ปริณามัคคีไฟเผาอาหารนั้นมีลักษณะ ๔ ประการ คือ สมธาตุไฟ ธาตุนั้นเสมอ บริโภคอาหารเข้าไปพอบังควร ไฟธาตุเผาอาหารแหลกแล้วก็มีได้ย่อยอาหารอีกเลย อิ่มเป็นปกติอยู่ ๗

๑ วิสมธาตุนั้น บางวันให้ผูก บางวันให้ลง บางวันให้อยากอาหาร บางวันให้คับท้อง แน่นอก แน่นใจ มักให้แค้นคอดังนี้ เหตุไฟธาตุมิได้เสมอ วาโยเดินมิสะดวก จึงตั้งเป็นลมก่อนเข้าได้ในท้อง โทษวาโยมีกำลัง ๗

๑ ดิกกะธาตุนั้น คือไฟธาตุแรงเผาอาหารฉับพลันยิ่งนัก บริโภคอาหารเข้าไปมากแล้ว อยู่บ่มินานให้อยากอาหารอีก ๗

๑ มณณะกะธาตุนั้น ไฟเผาอาหารอ่อน บริโภคอาหารก็ได้ บังเกิดให้ลงเองวันละ ๒ เพล่า ๓ เพล่า ให้ย่อยแรงจะเดินไกลก็มีได้ดังนี้ เสมอหะจึงประชุมกันเข้าได้ โทษในเสมหะกำเริบมีกำลัง แลไฟเผาอาหารมิได้เสมอแล้วเมื่อใด โรคนั้นจะแปรให้เป็นต่างๆ ๗

๑* ยาสำหรับเตโชธาตุอันพิการ เอาผลกระเบา รากไคร้เครือ ผลพิลังกาสา ผลสมอไทยเหลื่อม ผลมะขามป้อม ผลข้าพลุ ว่านเปราะป่า หญ้ารังกา ชะเอมไทย รากผักแว่นแดง ยา ๑๐ สิ่งนี้เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน ชันทสกรก็ได้ กินหายแล ๗

๑ ถ้ามิถอยให้ประกอบยาเป็นอันดับกันไป ภาคหนึ่งเอามหาหิงค์ ดีปลี รากข้าพลุ ว่านน้าชิงแห้ง พริกอ่อน ผลราชดัด ผลพิลังกาสา รากผักแว่นแดง ผลมะแว้งต้น ใบยางทวาย ยา ๑๒ สิ่งนี้เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำมวกเขา น้ำนมโคก็ได้ ๗

๑ ถ้ามิถอยให้เอา มหาหิงค์ส่วน ๑ ว่านเปราะ ๒ ผลข้าพลุ ๓ ชิงแห้ง ๔ เทียนยาวภานี ๕ ผักแว่นแดง ๖ โกฐสอเทศ ๗ สมอไทยเหลื่อม ๘ ดีปลี ๙ ผลซีล้อม ๑๐ ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้งรวง น้ำมูตรโคดำก็ได้ ๗

* ต้นฉบับเขียนด้วยเครื่องหมายอักษณ (๗) มีเลขกำกับเพียง ๒ ถึง ๔ เพื่อแสดงยำนานต่างๆ แต่ในที่นี้ใช้เครื่องหมายฟองมัน (๑) มีเลขกำกับยำนานตามลำดับจนครบ ๘๑ ยำนาน.

๕ ถ้ามิถอยใช้ ให้เอาโกฐสอ โกฐเขมา รากพิลังกาสา ผลราชดัด ผลสรรพพิศม์ ผลสวาด ตุกโรหิณี รากกรงเขมา รากมะแว้งเครือ รากจิงจ้อใหญ่ มหาหิงค์ ผลจันทน์เทศ เทียนดำ เทียนขาว ยา ๑๔ สิ่ง เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำนมโคก็ได้ สัมมะจั่วก็ได้ ยาขนานนี้สำหรับแก้ไตโซธาตุนิการหายแล ฯ

๖ ยาแก้ไตโซธาตุนิการให้เอารากผักแว่นแดง โกฐเขมา ชะเอมไทย ลูกมะขามป้อม รากไคร้ตัน วานเปราะป่า รากสวาด หญ้ารังกา เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำร้อนก็ได้ น้ำนมโคก็ได้ กินตามควร แก้ไตโซธาตุนิการหายแล ฯ

๗ ขนานหนึ่งให้เอา วานน้ำ เปลือกมูกหลวง ชีลอม รากเสนียด ชิงแห้ง ดีปลี เกลือเทศ เสมอภาคทำเป็นจุนแล้ว เอาบุตรโคดำคูลูกผงยา ตากแดดจงแห้งละลายน้ำร้อน น้ำผึ้งรวงก็ได้ กินตามควร แก้ไตโซธาตุนิการหายแล ฯ

๘ ถ้ามิถอยให้เอา ผลข้าพลุ ผลสมอไทย ผลจิงจ้อหลวง รากเจตมูลเพลิง ผลมะขามป้อม วานเปราะป่า รากไคร้ตัน รากไคร้เครือ ชะเอม หญ้ารังกา รากกระเบา เสมอภาคทำเป็นจุนละลาย ชันทสร กินตามควร แก้ไตโซธาตุนิการหายแล ฯ

๙ อนึ่งบุคคลผู้ใดมีไฟธาตุนั้นยิ่ง พึงให้นอนหลับเมื่อเพลากลางวันนั้นมาก จะยาใช้ให้เอา ผลสมอไทย อันเป็นเหลี่ยม ๔ เหลี่ยม ๕ เหลี่ยม คอดังคองน้ำเต้าเนื้อเหลืองเอาแต่เนื้อ ดีปลีเสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน เกลือร่าหัด กินแก้ไฟธาตุนั้นอันหย่อน ให้เสมอเป็นปรกติ ให้มีกำลังแก้ลม เป็นก้อน แลลมอันเสียดแทงชายโครง แลตะโพก สันหลัง ให้ท้องขึ้นท้องพอง แก้ธาตุนิการให้ปรกติ ฯ

๑๐ ไฟธาตุนั้นบุคคลผู้ใดเผื่ออาหาร ซึ่งบริโภคเข้าไปนั้นแหลกออกได้ จึงบังเกิดลมในท้องนั้นพดมีกำลัง กล้า ย่อมให้ลงให้อาเจียนบ้าง เรียกว่าลมป่วง ฯ

๑๑ ถ้าจะยาใช้ ให้เอาตริกฏก ผลกระเช้า ขมิ้นอ้อย เสมอภาค น้ำมะจั่วเป็นกระสาย บดทำแท่ง ละลายน้ำร้อนกินบ้างใส่ตาบ้างหาย ฯ

๑๒ ถ้ามิถอยให้เอา เปลือกกระเช้าแดง รากหญ้าพันธุ์แดง ขมิ้นอ้อย บอระเพ็ด เปลือกกรกฟ้า เปลือกมูกมัน เสมอภาค ต้ม ๔ เอา ๑ กินแก้มักเป็นป่วงกลางคืน ถ้ามิถอยให้เอา พริก ชิง กระเทียม ขมิ้นอ้อย ใบสะเดา เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำร้อนเกลือร่าหัดกินแก้ลมป่วงหาย ฯ

๑๓ อัครคินวคณะ ให้เอา กัญชา ยิงสม สิ่งละส่วน เปลือกอบเชย ใบกระวาน กานพลู สะค้าน สิ่งละ ๒ ส่วน ชิงแห้ง ๓ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ดีปลี สิ่งละ ๔ ส่วน น้ำตาลกรวด ๖ ส่วน กระทำ เป็นจุนน้ำผึ้งรวงเป็นกระสาย บดเสวยหนักสิ่ง ๑ แก้อาเจียน ๔ ประการ ด้วยตีกะชาคินิกำเรบ แล วิสมามันทาคินิอันทุพล จึงคลื่นเหียนอาเจียน มิให้เสวยพระกระยาหารได้ ให้จำเรียวพระธาตุทั้ง ๔ ให้เสวยพระกระยาหาร เสวยมีรสชูกำลังยิ่งนัก

ข้าพระพุทธเจ้า ขุนประสิทธิโอสถจิน ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็น เจ้าเมืองลพบุรี เสวยเพลเช้าอตรา ดินักแล ฯ

๑๔ จำเรียวพระธาตุให้เอาใบรักแห้ง บอระเพ็ดแห้ง หัวหมู ดอกชราปากี ผลมะตูมอ่อน รากมะตูม โกฐหัวบัว เทพทา สมอเทศ เทียนแดง เชือกเขาพรวน ชิงแห้ง ดีปลี กระเทียมทอก รากข้าพลุ เกลือสินเธาว์ เสมอภาคกระทำเป็นจุน บดด้วยน้ำผึ้งรวง น้ำสุรา ระคนกันเป็นลูกกลอน เสวย

หนักสลับหนึ่ง แก้วพระวาทะ เสมหะ โลหิต กำเรปอันทุพล แก้วพระเส้นอันทพฤก อันกระด้างตั้งแต่พระชนม์
ขึ้นไปกราบเท่าถึงบันพระองค์ ให้พระเส้นนั้นอ่อน ให้เสวยพระกระยาหารเสวยได้ ให้จำเริญพระสกลธาตุ
เป็นอันยิ่ง

ข้าพระพุทธเจ้า ออกขุนทิพจักรประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ฯ

๑๓ จำเริญพระธาตุทั้ง ๔ ชูพระกำลึง เอาว่านน้ำ รากเจตมูลเพลิง รากแคป้า รากพนมสุวรรณค์
เสมอภาค ต้มด้วยพระสุธารส ๔ เอา ๑ เมื่อจะเสวยเอาขันทสกรปรงลงแต่พอประมาณ เสวยตามสมควร
ชูพระกำลึง เจริญพระธาตุทั้ง ๔

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ฯ

๑๔ อาโปธาตุถอยนั้น ให้ลงท้อง ให้เจ็บท้อง จุกอก เป็นกระสายกล่อน บ้างก็เป็นพริตติก กลิ้งขึ้น
กลิ้งลง ให้ขัดหัวเห่าเสียดราวข้าง ผู้หญิงข้างซ้าย ผู้ชายข้างขวา แล้วให้แปรไป ให้ตกบุพโพโลหิต
ให้เสโทตกหนัก มักให้ไปปัสสาวะวันละ ๒๐ เพลา ๓๐ เพลา บ้างก็ให้ขัดปดมิสะตวก บริโภคอาหารก็มีได้
อิมไป ให้ท้องขึ้นท้องพอง ผอมเหลือง ถ้าเกิดแก่บุคคลผู้ใด เป็นกรรมผู้ใดแล ท่านให้ประกอบยานี้กิน
ตามบุญ ประดุจไม้เท้า แลโรคนั้นผันแปรต่าง ๆ จะให้ขัดเข้าแลพองดุจให้เย็นเท่านั้น ยาสำหรับแก่นั้นให้
เอา ชีลอม รากว่านน้ำ เปลือกมูกหลวง น้ำเต้าขม ผลกระดอม เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายยาบุตรโคดำก็ได้
น้ำผึ้งรวงก็ได้ กินตามกำลึงกินแก้วาโยธาตุวิการแล ฯ

๑๕ ถ้ามิถอยให้เอา ตรีภูก รากจิงจ้อหลวง ผลราชคืด หัวหมู กระพังโหม เคঁค่า ขมิ้นอ้อย
หอมแดง ยาทั้งนี้เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำหยันเหล้า น้ำร้อนก็ได้ กินตามกำลึง แก้วาโยธาตุวิการแล ฯ

๑๖ ถ้ามิถอยให้เอา บอระเพ็ด ข้าตาแดง พันธุ์ผักกาด กระดอม รากมะแว้งต้น ไพล กระชาย
แก่นสน จันทน์เทศ จันทนา เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำมวกเขา กินตามกำลึง แก้วาโยธาตุวิการแล ฯ

๑๗ ถ้ามิถอยให้เอา ผลมะขามป้อม ตรีผลา สะค้าน รากข้าพลู ตรีภูก ข้าแห้ง ลูกจันทน์
เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำใบผักไผ่ น้ำใบกล้วยตีบก็ได้ แก้วาโยธาตุวิการหายแล ฯ

๑๘ ขนानหนึ่ง ผักเผั่วแดง ผลชีลอม เปลือกมูกมัน ว่านน้ำ หญ้าร้างกา เสมอภาค ทำเป็นจุน
ละลายน้ำผึ้งรวง น้ำร้อนก็ได้ กินพอควร แก้วาโยธาตุ อันให้ท้องขึ้นท้องพอง ขัดอุจจาระ ปัสสาวะมิสะตวก
หายแล ฯ

๑๙ ขนानหนึ่ง ให้เอา พริกกล่อน ขิงแห้ง หญ้าร้างกา เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน บุตรโค
ดำก็ได้ กินพอควร แก้วาโยธาตุวิการอันให้ทำท้องผอมเหลือง บริโภคอาหารมิได้ หายแล ฯ

๒๐ ขนากันหนึ่ง ให้เอารากผักเผั่วแดง เปลือกมูกมัน รากเสนียด หญ้าร้างกา เสมอภาค ทำเป็นจุน
ละลายน้ำผึ้งรวง น้ำร้อนก็ได้ กินพอควร แก้วาโยธาตุพิการให้ร้อน ให้เสโทตกหนัก มักให้ไปอุจจาระ
ปัสสาวะฉวยๆ มิสะตวก ผอมเหลือง ท้องขึ้นท้องพอง หายแล ฯ

๒๑ ขนานหนึ่ง เอาเปลือกมะขามป้อม ผางเสน ต้ม ๔ เอา ๑ กินแก้ตมูกตกหนักหยุดเป็นอัน
เที่ยงแท้ ได้แก้รอดจากความตายเป็นหลายคนมาแล้ว ฯ

๒๒ แก้วขัดปัสสาวะ เอาใบกะเพราเต็มกำมือหนึ่ง ดินประสิ้วขาวหนัก ๒ สลึง บดให้ละเอียด เอา
ใบชาต้มเป็นกระสาย ละลายถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนิพพานท้ายสระ^๑ ให้เสวย เมื่อเสวยพระโอสถ
แล้วกราบทูลให้เสวยพระสุธารสตามเข้าไปภายหลังอีก ๒ ที ๓ ที ซึ่งขัดปัสสาวะนั้นไปพระบังคนเบา

^๑ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยย หมายความว่า สมเด็จพะเพทราชา

สะดวกข้าพระพุทธเจ้าพระแพทย์โอสถฝรั่ง ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ได้พระราชทานเงินตราซึ่งหนึ่ง ฯ

๒๓ วาโยธาตุพิการนั้น ท้องเปล่าอยู่ มิได้บริโภคอาหารสิ่งใดเข้าไปก็ให้อาเจียน บางที่ต่อบริโภคอาหารเข้าไปจึงให้อาเจียน ในท้องนั้นเต็มไปด้วยลม มีเสียงเป็นอันดัง ลักษณะดังนี้ คือ วาโยธาตุให้โทษ ถ้าจะยาใช้ให้เอา เปลือกมูกหลวง พริกไทย ชিংแห้ง ผลตลอด ว่านน้ำ แห้วหนู หนักรังกา ผักเผั่วแดง รากไคร้เครือ สมอไทยลูกเหลี่ยม เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายด้วยน้ำมูตรโคดำ น้ำสุราก็ได้ กินตามกำลัง แก้ววาโยธาตุวิการแล ฯ

๒๔ ถ้าแลผันแปรไป โรคนั้นย่อมว่าเป็นริดสีดวง ดังนั้นจึงประกอบยานี้ไว้ ให้เอา มหาหิงค์ ว่านน้ำ ผลราชดัด ผลสวาด ดีปลี โกฐเขมา กรูงเขมา ชะเอม ชิงแห้ง ใบยาทราย เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำ ร้อน น้ำผึ้งรวง น้ำนมโคก็ได้ แก้วริดสีดวงเพื่อวาโยธาตุให้โทษหายแล ถ้ามิถอยให้เอา ชะเอม รากเจตมูลเพลิง รากทนต์ใบแฉก รากจิงจ้อใหญ่ ว่านน้ำ ใบตลอด ต้มด้วยเกลือตากแดด ตรีภูก การบูร ใบหนาด เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน น้ำผึ้งรวง น้ำมูตรโคดำก็ได้ กินตามกำลัง แก้ววาโยธาตุอันวิการหายแล ฯ

๒๕ ปลิวธาตุออกจากตัวนั้น ให้เจ็บท้อง ท้องขึ้น ท้องพอง ย่อมว่าเป็นริดสีดวงพอมเหลือง ให้เสียด สันหลัง แล้วแปรไปเป็นองคสูตร ให้ตกบุพโพลีททางทวารหนัก ทวารเบา ถ้าแก้มิดต้องถอยอายุแล ฯ

๒๖ ยาแก้ปลิวธาตุให้เอา ใบยาทราย กระเทียม ดีปลี ผลมะตูมอ่อน ผลมะแว้งทั้ง ๒ สะค้าน รากผักเผั่ว ว่านน้ำ สมอไทย สัตบุษเทศ เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำนมคน น้ำนมโคก็ได้ แก้วปลิวธาตุวิการแล ฯ

๒๗ ถ้ามิถอยให้เอา มหาหิงค์ ว่านน้ำ ตรีภูก ตรีผลา ไพล จัณหนู ชะดามังสี รากขัณฑมนใหญ่ เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำส้มซ่า น้ำร้อนก็ได้ กินตามกำลัง แก้วปลิวธาตุวิการแล ฯ

๒๘ ถ้ามิถอยให้เอา บอระเพ็ด กระพังโหม รากมะแว้งทั้ง ๒ รากหนัาขัณฑมนหลวง รากขี้กาแดง เชือกเขาพรวน เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำจันทน์ขาว น้ำชะเอมก็ได้ กินตามกำลัง แก้วปลิวธาตุวิการแล ฯ

๒๙ ถ้ามิถอยให้เอา ผีนส่วน ๑ ผลมะตูมอ่อน ดอกบุนนาค ผลพิลังกาสา สัตบุษเทศ กระพังโหม หนัาถูกเกล้า ใบมะงั่ว ใบทองหลางใบมน สิ่งละ ๒ ส่วน กระทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน กินตามกำลัง แก้วปลิวธาตุวิการหายแล ฯ

๓๐ ถ้ามิถอยให้เอา หนึ่งจระเข้ มูลโค นอแรด หอยขม เขากะปือ ยา ๕ สิ่งนี้เผาเสียก่อน กระเทียม ลูกจันทน์ ดีปลี แห้วหนู เสมอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน กินพอควร แก้วปลิวธาตุวิการอันให้เจ็บท้องหนักมีรูวาย ได้กินยานี้หายแล ฯ

๓๑ ขนานหนึ่งให้เอา ดีปลี ผลมะตูมอ่อน สะค้าน ผลสมอไทย ว่านน้ำ ใบเจตมูลเพลิง เสมอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง น้ำร้อนก็ได้ กินพอควร แก้วปลิวธาตุอันให้โทษ ให้เจ็บเนื้อตัวทุกเส้นขน ลมตีขึ้น ในท้องมีเสียงอันดังต่างๆ หายแล ฯ

๓๒ อัยกาโย อันว่ากายเราท่านทั้งหลายนี้ เหตุธาตุทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งแห่งกายแลอายุ ถ้าธาตุทั้ง ๔ มิได้ บริบูรณ์แล้วเมื่อใด สมุฏฐานก็จะแปรไปให้กำเนิดแก่โรคเมื่อนั้น เวช อันว่าแพทย์ผู้พยาบาลใช้สับไป เมื่อหน้า จงพิจารณาให้แจ้งไปในปฐมธาตุทั้งหลาย อันจะแปรปรวนพิการกำเริบ ตามฤดูเดือนวันเวลาอายุ ที่อยู่ที่เกิดก่อนจึงจะรู้กำเนิดไข้ แล้วให้รู้สรรพคุณยา แลรสยาทั้ง ๔ ประการก่อน จึงจะประกอบยา วางยา

ถ้าวางยาขอบโรคๆ นั้นกลัวยาจกจากเห็นธนู ถ้ามีดั่งนั้นดุจดั่งหมู่นื้อเห็นพระยาไกรสรสีหราช ก็จะมีพลาค
หนีไปโดยเร็ว ถ้าดูโรคมิถูกวางยาผิด ดังอสรพิษอันบุคคลเอาไม้ไปรันลงที่ขนดหาง โรคคือโทโสจะกำเริบ
ขึ้นกลมทั่วสรรพางค์กาย มรณม์ อันว่าความตาย ภวิสสดี ก็จะมี ทูว แท้จริง

ถ้าใช้ในคิมหันต์ โลหิตมีกำลัง วสันต์ วาโยมีกำลัง เหมันต์ เสมหะมีกำลัง กล่าวไว้ดังนี้
พอประมาณ วิตถารแจ้งอยู่ในฤดู ๖ คัมภีร์มหาโชติรัตนแลโรคนี้ทานนั้นแล้ว อันยาแก้ธาตุพิการนั้น
ถ้าเตโชธาตุพิการให้ประกอบยา รสขม รสเผ็ด รสฝาด ถ้าอาโปธาตุพิการให้ประกอบยา รสขม รสหวาน
โทษกำเนิดนั้น ทานยกขึ้นเป็นอากาศธาตุ ถ้าให้โทษ ให้ประกอบยา รสขม รสเย็น จึงจะชอบด้วยโดยโรค
ถ้าแลยาหาบมิได้ ยาเตโชธาตุ ยาอาโปธาตุนี้ใช้ต่างกันได้ ยาวาโยธาตุ ยาปถวิธาตุนี้ใช้ต่างกันได้ ถ้ามี
รู้จักสรรพยาแท้ให้ถามพญาอาจารย์ ให้แจ้งประจักษ์ก่อนจึงประกอบ จึงจะชอบด้วยโรคอันกล่าวมาแต่
หลังนั้นแล ฯ

อนึ่งลักษณะดีกำเริบ ดีร้าย ดีขึ้น ย่อมให้จักขุเหลือง จักขุเขียว อุจจาระปัสสาวะ เนื้อก็เหลือง ให้
จับน้อย^๒ มักโกรธมักขลาด เจริญด้วยผี มะเมอเพ้อพกลั้งโคล้ไหลหลง เพศดั่งนี้ให้เร่งยาจงจับปล้น

ถ้ามิถอยล่วงเข้าตรีโทษได้จะกลายเป็นลมอัมพาต ลมราทยักซ์ ลมจิหค กำหนดยามิต้อง ๗ วัน
ตาย

๓๑ ถ้าจะยาใช้ให้เอา หอมแดง รากขี้กาแดง รากสะอึก แก่นสน สมอไทย บอระเพ็ด เสมอภาค สิ่ง
ละตำลึง ต้ม ๔ เอา ๑ กินแก้ดีกำเริบหายแล ฯ

๓๒ ถ้ามิถอยให้เอา แก่นจันทน์ กรูงเขมา แก่นสน กระพังโหมทั้งใบทั้งราก เสมอภาค ต้ม ๔
เอา ๑ กินหายแล ฯ

๓๓ ถ้าใช้นั้นให้ร้อนกระหายน้ำนัก เอาจันทน์ขาว ใบพลูแก ชิง ชันทสกร เสมอภาคทำเป็นจุน
ละลายน้ำดอกไม้เป็นกระสาย ทั้งบดทั้งละลายกิน รำหัดพิมเสนด้วย แก้วร้อนแก้กระหายน้ำแล ฯ

๓๔ ถ้ามิถอยเอา เปลือกมะรุ้ม ขมิ้นอ้อย พันธุ์ผักกาด เสมอภาค น้ำดอกไม้เป็นกระสายบดละลาย
กินแก้ร้อน แก้กระหายน้ำหายแล ฯ

๓๕ ถ้ามิถอยเอา น้ำอ้อยสด น้ำใบผักเป็ด พริกไทยรำหัดหน้อยหนึ่งกินแก้ร้อน แก้กระหายน้ำหาย
แล ฯ

๓๖ ถ้ามิถอยให้เอา ชานอ้อย กายาน แก่นปฐู กรักชีถากรรมหม้อใหม่ใส่น้ำไว้ จึงเอาดินสอพองเผาให้
สุกใส่ลงในหม้อน้ำนั้น ให้คนใช้กินเนื่องๆ แก้วร้อน แก้กระหายน้ำหายแล ฯ

๓๗ หอมดุมให้เอา แก่นมะทราง เปลือกมะทราง เปลือกไข่เน่า ชะเอมเทศ กรักชี จันทน์แดง
จันทน์ขาว ดอกพิกุล ดอกบุณนาค ดอกสารภี เกสรบัวน้ำ เสมอภาคทำเป็นจุน น้ำดอกไม้เป็นกระสาย
บดทำแท่งละลายน้ำชาขาว น้ำดอกไม้ก็ได้ รำหัดพิมเสนลง ทั้งกินทั้งชโลม แก้ไข้สันนิบาตอันมีกำลังมาก
หายแล ฯ

๓๘ มโหสถธิจันทน์นั้นเอา สมุลแว้ง ดอกมะลิ สารภี พิกุล บุณนาค เกสรบัวหลวง เกสรสัตตบงกช
จันทน์ทั้ง ๒ กฤษณา กะลำพัก ขอนดอก แฝกหอม ตะนาว เปราะหอม โกฎหัวบัว เสมอภาค น้ำดอกไม้
เป็นกระสาย บดทำแท่งละลายน้ำชาขาว น้ำดอกไม้ก็ได้ รำหัดพิมเสนชโลม ถ้ากินแทรก
ชันทสกรลงด้วย แก้พิษไข้สันนิบาต อันตัวร้อนหนัก สรรพไข้ทั้งปวงหายสิ้นแล ฯ

^๒ สันนิษฐาน ให้จับน้อย น่าจะหมายถึง ให้จืดน้อย

๓๙ ถ้าแลใช้ให้อาเจียนหนัก เอาน้ำผึ้งส่วนหนึ่ง จึงเอาเถาตำลึงมาตัดออกเป่าเอาแต่น้ำ ๒ ส่วน เอาพิมเสนร่ำหัดลงกินแก้อาเจียนหายแล ดีนก ฯ

๔๐ ถ้าเสมหะปะทะหนักให้อา หล้าปากควาย ใบพลูแก่ ตำบิเดาแต่น้ำ แล้วเอาพิมเสนร่ำหัดลง พอควร กินแก้อาเสมหะขึ้นสงบแล ฯ

๔๑ ถ้าแลใช้นั้นให้ลื่นหุด เจริญมิขัด ให้เอา ใบผักคราด ใบแสงลัก พรหมมิ ข่าตาแดง สารส้ม เปลือกเทศ เสมอภาค น้ำร้อนเป็นกระสาย บดทำแท่ง ละลายน้ำมะนาว ร่ำหัดพิมเสนลง ทาลิ้นแล้วนวด ต้นลิ้น ลิ้นหุดเจริญมิขัดหายแล ฯ

๔๒ ถ้ามิถอยให้อาตึงเหลือม พิมเสน สิ่งละส่วน รากพริกไทย รากกรูงเขมา สิ่งละ ๒ ส่วน ทำเป็นจุน ละลายน้ำผึ้งรวงกินพอควร แก้มอัมพาตอันจับให้ลิ้นหุดหายแล ยานี้ดียิ่งนัก ฯ

๔๓ ทิพกาศ เอา ยาดำ เทียนดำ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน พิมเสน สิ่งละส่วน การบูร ๔ ส่วน ฝิ่น ๘ ส่วน ใบกล้วยา ๑๖ ส่วน สุราเป็นกระสาย บดทำแท่ง น้ำกระสายใช้ให้ขบโรคร้อนแลเย็น กินพอควร แก้อาการพัดทั้งหลายอันให้ระส่ำระสาย กินข้าวมิได้ นอนมิหลับ ตกบุพโพลีหิตลงแดง หายแล ฯ

๔๔ สุขไสยาศน์เอา การบูรส่วน ๑ ใบสะเดา ๒ ส่วน สหิสคุณเทศ ๓ ส่วน สมุลแว้ง ๔ ส่วน เทียนดำ ๕ ส่วน โกฏกระดูก ๖ ส่วน ลูกจันทน์ ๗ ส่วน ดอกบุนนาค ๘ ส่วน พริกไทย ๙ ส่วน ขิงแห้ง ๑๐ ส่วน ดีปลี ๑๑ ส่วน ใบกล้วยา ๑๒ ส่วน ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง เมื่อจะกินเสกด้วยสัพพิติโย ๓ จบ แล้วกินพอควร แก้อาการโรคทั้งปวงหายสิ้น มีกำลังกินข้าวได้นอนเป็นสุขนักแล ฯ

๔๕ อินทมะสสัง เอา พรอท สุพรรณธัน โหระ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกตลอด พริกไทย มหาหิงค์ ลำพัน ลูกน้ำเต้า ลูกในมะนาว ลูกบวบเหลี่ยม เสมอภาคทำเป็นจุน นัตถ์แก้ไข้ตรีโทษถอยแล โหระแลโกฏ นั้นตามแต่จะเลือกใช้เถิด ฯ

๔๖ แก้วหาคามีได้ ให้เอารากหนตึใบแฉก รากหิงหาย รากพรหมมิ สมอทั้ง ๓ กำทอด แปรอามุยณ ฝักรากพฤกษ์ รากสะคุย ชันทศกร ยา ๑๐ สิ่งนี้ เสมอภาค แซ่มุตรโคดำไว้ ๗ วัน จึงตากแดด จงแห้ง แล้วเอาอย่างสลดใดแห้งเท่ายาบดจงละเอียด ประชุมดเชียงพิมเสนลงพอควร โรยกลีบจำปา ก็ (ห่อผ้ากาสัก) ได้ ต้มลงดื่มนักแล ฯ

๔๗ ขนานหนึ่งให้อา ว่านน้ำส่วนหนึ่ง เทียนเยวภาณิ ๒ ส่วน มหาหิงค์ ๓ ส่วน เปลือกสินเธาว์ ๔ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ๕ ส่วน ขิงแห้ง ๖ ส่วน ดีปลี ๗ ส่วน ดองดิงเท่ายาทั้งนั้น ยางสลดใดแห้งเท่าดองดิง น้ำมะนาวเป็นกระสายบดทำแท่งเท่าลูกนุ่น ตากในร่ม ละลายน้ำมะนาว ร่ำหัดเปลือกกินเม็ดหนึ่ง ลงหน หนึ่ง กิน ๒ เม็ด ลง ๒ หน ตามแต่จะกินพอกำลังเถิด แก้อาการอันเป็นตัวในท้องป้าง ท้องมาน จุกผามม้ามย่อย ลมจุกเสียดหาวเรอ แลลมทันท้อง ลมกระสาย ลมสันดาน ลมพรตีกี ครอบมูล ริดสีดวงทั้งปวง แลมองคร่อ ถ้าสตรีขัดระดูโลหิตขึ้น โลหิตแค้น โลหิตกรัง กินยานี้เนื่อง ๆ โลหิตตกสะดวง ดีนกแล ยานี้ประเสริฐนัก เว้นแต่กรรมได้กระทำมาแต่บุรพชาติโน้นจึงจะมีหายแล ฯ

๔๘ ขนานหนึ่งให้อา หล้าไพรมาบิเดาแต่น้ำ ๔ ทะนาน พริกไทยทะนาน ๑ เคี้ยวขึ้นด้วยกัน ให้น้ำหล้าไพรแห้งเข้าในพริกนั้น แล้วตากจงแห้ง ตำระแนงเป็นผง จึงเอารากเจตมูลเพลิง สหิสคุณ ตำระแนงเป็นผงไว้แต่ละสิ่ง ๆ เมื่อจะกินจึงเอา สหิสคุณส่วน ๑ พริก รากเจตมูลเพลิง สิ่งละ ๖ ส่วน

ประสมกันบดด้วยน้ำผึ้งรวงกิน ฯ

๕๙ ถ้าจะให้ทุเลาธาตุ เอาพริก เจตมูลเพลิงแต่สิ่งละส่วน เอาสหัสคุณ ๒ ส่วน ๓ ส่วน ๔ ส่วนก็ตาม เกิดลงแล เมื่อจะประสมยานั้นเคี้ยวน้ำผึ้งให้เป็นยางตุม จึงเอายาผงปรงลง บดป็นเป็นลูกกลอนกินหนัก สลึงหนึ่ง แก้วริดสีดวง ลมกระสาย ลมสันดาน ป้าง ท้องมาน จุกผวนม้ามเลื้อย^๓ พยาธิเกิดในทรวงอก โลหิตตก ตกมูก ตกทวารทั้ง ๔ ตกเลือด เสมหะปะทะขึ้น ถอยสิ้นแล ฯ

๖๐ จิตรการยพิจรูญ ให้เอาโกฐสอ โกฐก้านพร้าว รากไคร้เครือ กระวาน ลูกเอ็น ลูกจันทน์ อบเชย สมุลแว้ง สะค้าน เกสรบันนาค น้ำประสานทอง เทียนทั้ง ๕ สัตบุษเทศ กรามพลู เกลือสินเธาว์ สิ่งละส่วน วานน้ำ ๒ ส่วน ชিংแห้ง ๓ ส่วน มหาหิงค์ ๔ ส่วน เจตมูลเพลิง ๕ ส่วน ดีปลี ๑๐ ส่วน พริกอ่อน ๒๘ ส่วน

ถ้าจะให้ทุเลาธาตุ เพิ่มพริกเข้าให้เท่ายาทั้งนั้น กระทำเป็นจุน ละลายน้ำผึ้งรวงกินเข้ากินเย็นหนักสลึงหนึ่ง แก้วริดสีดวงผอมเหลือง ท้องรุ่ม พุงมาน จุกผวนม้ามเลื้อย มองคร่อ หืด ไอลมอัมพาต แลลมทั้งปวงหาย ฯ

๖๑ ขนานหนึ่งให้เอา รากฝ้ายผีหันใส่โถ เหล้าครึ่งหนึ่งน้ำครึ่งหนึ่ง ให้สินธุ์ปิ่นดอกหนึ่ง กินแก้ ต้องทุบถองโอยตี ตกตันไม้ ตกข้างม้าโคกระบือ ฟกข้าในอกเจ็บขัด หายสิ้นแล ฯ

๖๒ อาภิสะ ให้เอา จิงจ้อใหญ่ส่วน ๑ ชันทสกร ชิงแห้ง ผลเอ็น กรามพลู เทียนยาวภาณี สมอไทย มะขามป้อมเอาแต่เนื้อ รากมะกล่ำเครือ ชะเอมเทศ รากเจตมูลเพลิง สิ่งละ ๒ ส่วน ผลมะตาดแห้ง ผลกระวาน สิ่งละ ๓ ส่วน พริกอ่อน ดีปลี สิ่งละ ๖ ส่วน กระทำเป็นจุนละลายน้ำอัสฎางคูลี เป็นเล่ห์กินเนื่อง^๔ แก้วริดสีดวง ไอ ผอมแห้ง แก้เสมหะในทรวงอกในลำคอตินักแล ฯ

๖๓ มหาทศใหญ่ ให้เอาโกฐสอเทศ เทียนทั้ง ๕ รากเจตมูลเพลิง ผลกระวาน ใบกระวาน ผลเอ็นใหญ่ สะค้าน เปลือกสมุลแว้ง ชิงแห้ง วานน้ำ พริกอ่อน รากไคร้เครือ น้ำประสานทอง ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ เกลือสินเธาว์ สิ่งละส่วน การบูร กานพลู เทียนตาตึกกะแตน เทียนเกล็ดหอย สหสคุณก็ได้ เปล้าน้อยก็ได้ สิ่งละ ๘ ส่วน ดีปลี ๒๐ ส่วน กระทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง น้ำขิง น้ำส้มซ่า น้ำกระเทียม ก็ได้ กินหนักสลึงหนึ่ง แก้วลมปัดขาง ลมอัมพาต ลมราทย์กั ถ้าลมนั้นเข้ากำลังยานั้นก็จะให้ร้อนถึง ปลายมือปลายเท้า บรรดาลมทั้งปวง แก้ได้หายสิ้นแล ฯ

๖๔ ขนานหนึ่งให้เอาสหัสคุณเทศ สหสคุณไทย รากเปล้าน้อย รากเปล้าใหญ่ รากเจตมูลเพลิง สลัดไผ่ผานตากแห้ง ตรีกูฏ เทียนดำ สิ่งละส่วน เอารากทองแตกใบแฉก ๓ ส่วน ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง น้ำส้มซ่า น้ำมะนาว ก็ได้ กินแก้ลมปัดขาง ลมราทย์กั ลมช้อมหาสดมภ์ ครอบลมทั้งปวงหายสิ้นแล เอาแต่สหัสคุณ เปล้าทั้ง ๒ รากทองแตกนั้นประสะเสียก่อนจึงจะไม่คลิ่นเหียน ฯ

๖๕ มหาวิณะ เอา ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู สิ่งละส่วน เทียนดำ เทียนขาว เทียนแดง เทียนสัตบุษ เทียนยาวภาณี โกฐสอ โกฐเขมา โกฐกัฏรา โกฐพุงปลา บอระเพ็ด ใบกัญชา สหสคุณทั้ง ๒ ลูกพิลังกาสา รากไคร้เครือ หัวหมูใหญ่ ขมิ้นอ้อย พริกหอม พริกหาง สิ่งละ ๒ ส่วน ดีปลี เท่ายาทั้งนั้น จึงเอาใบกะเพราแห้ง ๒ เท่าดีปลี ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้งรวงเป็นลูกกลอนกินหนักสลึง ๑

^๓ สันนิษฐาน จุกผวน น่าจะเขียนเป็น จุกผาม

^๔ สันนิษฐาน เป็นเล่ห์ หมายถึง ชื่นเชิง หรืออุบายในการปรับใช้ยา

กินไปทุกวันให้ได้เดือน ๑ จึงจะรู้จักคุณยาเห็นประจักษ์อันวิเศษ แก่ฉนวนุติโรค ๙๖ ประการกับพยาธิทั้งหลายทุกประการดีนักแล ฯ

๕๖ มหามาทลุงเกษี ให้เอาราชคันหา อษรคันหา รากจิงจ้อใหญ่ประสะแล้ว เปลือกมะรุมนตากแห้ง เทียนยาวภาณี เปลือกสินเธาว์ เปลือกยาวกะสา เปลือกสุนจะละ สิ่งละส่วน พริกอ่อน ชิงแห้ง รากเจตมูลเพลิง สมอไทยใหญ่ลูกเหลี่ยมเอาแต่เนื้อ กรามพลู ว่านน้ำ ดอกตี่ สิ่งละ ๒ ส่วน มหาหิงค์ ๕ ส่วน ดีปลี ๖ ส่วน กระทำจุนละลายน้ำส้มซ่า น้ำกระเทียม ประสมกันบดเป็นลูกกลอนเสวยหนักสัปดาห์ ๑ แก้ม ๘๐ จำพวก แก้มสมพะ ๒๐ จำพวก พระเส้นกลอนแลเส้นอันทพฤก แก้มอุทังคมาวตา อันอยู่ในพระเส้นทั้ง ๑๐ อันแล่นขึ้นไปให้เสียดพระอุระ ให้มีนังวงเวียน แล้วให้ผายพระวาตะไป พระบังคนหนักสะตวก แลราชคันหา แลอษระคันหา รากจิงจ้อนั้น ผู้จะทำไปข้างหน้าก็ย้ายดูให้เดินเพิ่มขึ้น มิให้เดินผ่นลง พอสมควรนั้นเกิด ฯ

๕๗ พระอังกบพระเส้นดั่งให้หย่อน เอาเทียนดำ เปลือกส่วน ๑ อบเชย ๒ ส่วน ไพล ๔ ส่วน ใบพลับพลึง ๘ ส่วน ใบมะขาม ๑๖ ส่วน ตำคูลิการห่อผ้าหนึ่งขึ้นให้ร้อน อังกบพระเส้นอันพิรุทให้หย่อน แล ฯ

๕๘ ทาพระเส้น ให้เอาพริกไทย ข่า กระชาย หอม กระเทียม มหาหิงค์ ยาดำ สิ่งละส่วน ตะไคร้หอม ใบขี้เหล็ก ใบตองแตก ใบมะขาม ใบเลี่ยน สิ่งละ ๔ ส่วน เอาใบมะคำไก่ ๑๖ ส่วน น้ำสุรา น้ำส้มสาชูก็ได้ เป็นกระสาย น้ำส้มสาชูทาแก้พระเส้นพิรุท แลแก้มอัมพาต ลมปัตฆาฏ กล่อน ตะคริว จับโปง เมื่อยขบทั้งปวงหายสิ้นแล ฯ

๕๙ ทรงนัตถ์ เอาตริกฏุก โกฏสอเทศ โกฏสอจีน โกฏหัวบัว ชะเอมเทศ ว่านน้ำ เปราะหอม ลิ่นทะเลปิ้ง แก้วเกลบ เปลือกไข่ฟักคั่ว สังข์เผา เบี้ยผู้เผา น้ำประสานดีบุก ชะมด พิมเสน เสมอภาคทำเป็นจุน ทรงนัตถ์แก้พระวาโยทั้งหลาย แลพระโรคอันเกิดในพระเศียร พระเนตร พระนาสิก หายแล ฯ

๖๐ ทรงนัตถ์ เอา ชะมด พิมเสน สิ่งละส่วน โกฏสอ โกฏเชียง โกฏพุงปลา กานพลู เบี้ยผู้เผา ขาดรคุณ สมุลแว้ง อบเชยเทศ เกสรบันนาค น้ำประสานทอง สิ่งละ ๒ ส่วน ทำเป็นจุน ถ้าจะทำทรงตามเอาผิวมะกรูด ไพล ประกอบลงพอควร ห่อผ้าบางทรงตาม แก้วปดพระเศียร แก้ววงเวียน แก้วสลับ แก้วริดสีดวงในพระนาสิก พระศอ พระเนตร แลประขวรเพื่อโลหิต บำบัดพิษประเสริฐนักแล ฯ

๖๑ ยาทรงทวพระวิลาส แก้วพระโลหิตกำเดาอันประขวรพระเจ้านัก ให้เอา กฤษณา อบเชยเทศ รากมะลิ รากสลิด รากสมิ ชะมด บดด้วยน้ำดอกไม้มเทศ น้ำดอกไม้ไทยก็ได้ รำหัดพิมเสนลง ทรงทาหายแล ฯ

๖๒ ถ้าทรงเขียนเอาโหราเดือยไก่ โหราอำมฤตย์ โหราอำมคสังคลี โหราบอน โหราเท้าสุนัข โหราเขา กระบือ โหราใบกลม โกฏกัตรา ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู พริกหอม พริกหาง พริกอ่อน ดีปลี มหาหิงค์ ดินประสิขาว หอมแดงชาตรี ยาทั้งนี้สิ่งละเฟื้อง ผืนสัปดาห์ ๑ ทองคำเปลว ๑๐ แผ่น น้ำมะนาวเป็นกระสาย บดทำแท่งตากในร่ม ฝนด้วยน้ำมะนาว น้ำท่า เมื่อเขียนแล้วนั้น ถึงเป็นฝี ฟกทุมเมื่อยขึ้นเป็นเม็ดเป็นเปาเป็นปมก็หาย ถ้าเป็นไข้จับให้สับกระหม่อมสับต้นคอทาหาย แก้มขึ้นสูงด้วย ถ้างูพิษ ตะขาบ แมลงป่อง ขบ ฝนด้วยน้ำมะนาวก็ได้ สุราก็ได้ ทั้งกินทั้งทาหาย ฯ

๖๓ ถ้าสตรีเป็นฝีที่นมเจ็บปวดมีพิษหนักก็ดี เอายานี้ใส่ในลูกสปรดแล้วสุ่มไฟให้สปรดสุก จึงเอายา ฝนด้วยสุราทาแก้พิษฝีหาย ทานดีค่าไว้แต่งละบาททองด้วยสรรพยาหายากแล ฯ

๖๔ มหาจุลทิพย์ให้เอา สะค่าน ข้าวพลู เทียนยาวภาณี โกฎสอเทศ ว่านน้ำ ข้าแห้ง สิ่งละส่วน ไม่นำฉา ขิงแห้ง เกลือสุ่นจะละ เกลือยาวกะสา เกลือสินธวารี สิ่งละส่วนถึง สหัสคุณประสะแล้ว ๒ ส่วน ดองดิง ๓ ส่วน เปล่าน้อยประสะแล้ว พริกกล่อน สิ่งละ ๗ ส่วน มหาหิงค์ รากจิงจ้อประสะแล้ว ดีปลี สิ่งละ ๘ ส่วน กระทำเป็นจุม เมื่อจะเสวยจึงชั่งเอาหนักสสิ่ง ๑ แทรกกระเทียมเข้า ๒ ไพ เอาน้ำผึ้งรวง น้ำส้มซ่าประสมกัน บดละลายกินแก้พระเส้นอันทพฤก อันแล่นขึ้นไปถึงพระเส้นทั้ง ๓ พระเส้นอันกระด้าง นั้นแล่นขึ้นไปจับเอาบันพระองค์ทั้ง ๒ ข้าง แล้วแล่นขึ้นไปจับเอาต้นพระชีวหาให้มันตึง ให้หอบพัก ให้วังง ให้วังเวียน แลเกิดเพ้ออาามาไศรย ปักกะมาไศรย ให้ถอยหย่อนเป็นปรกติ

ข้าพระพุทธเจ้า ออกขุนประสิทธิโอสถ ประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ฯ

๖๕ น้ำมันขนานหนึ่ง ให้เอาใบลาบโพง ใบผักบั้งชัน ใบขมิ้น หัวขมิ้น ตำเอาน้ำสิ่งละทะนาน น้ำมะนาว ๓ ทะนาน น้ำกระเทียม ๖ ทะนาน น้ำมันงาทะนาน ๑ หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วเอาผืนหนัก บาท ๑ บดปรงลง นวดเส้นอันทพฤกในคุดฐาน แลเส้นเอ็นหดเป็นเถาเป็นข้าวพอกฝักก็ดี พกแห่งใดๆ ก็ดี เอาน้ำมันนี้ทาแล้ว นวดรัดเส้นไปเรื่อยๆ เส้นซึ่งพิรุณนั้นดีดังเก่าแล ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสารพราหมณ์เทศ ประกอบทูลเกล้าฯถวาย ทรงในวัน ๗ ฯ ๑๒ คำ ปีกุน เอกศก^๕ เมืองลพบุรีแล ฯ

๖๖ น้ำมันมหาวิศรกรราชไธล เอาโหราทั้ง ๒๗ บาท สะค่าน ข้าวพลู เปล้าใหญ่ เปล้าราม เปล้าน้ำเงิน เทียนทั้ง ๕ เทียนยาวภาณีเป็น ๖ โกฎทั้ง ๕ กานพลู ใบกระวาน ลูกเอ็น จันทน์แดง จันทน์ขาว หางไหล มหาละลาย ลูกตลอด สิ่งละตำลึง ๑ ตรีกฎุ เปล่าน้อย พิมเสน รากไคร้หอม รากแฝกหอม ไคร้เครือ เปราะหอม สิ่งละ ๒ ตำลึง รากคันทา สหัสคันทา อัชระคันทา อบเชย รากผัก ผั่วแดง รัตโชติ สิ่งละ ๓ ตำลึง รากเจตมูลเพลิง แก่นสน สิ่งละ ๔ ตำลึง กฤษณา ใบตลอด สิ่งละ ๕ ตำลึง ลูกกลางโพง ๒๐ ลูก น้ำมันมะรุค น้ำมันมะนาว น้ำมันงัว น้ำส้มซ่า น้ำมันโค น้ำมันมะกระปือ น้ำมันมะกะ น้ำมันมะแพะ น้ำมันญูเลาะ น้ำมันชตะ น้ำมันพิมเสน น้ำมันดิน สิ่งละทะนาน น้ำมันงาเชย ๗ ทะนาน มะพร้าวไฟ ๓ ลูกบิตเอาแต่กะทิ หุงให้คงแต่น้ำมัน ทาแก้เส้นอุทงควาตา อโธควาตา อันระคนพระโลหิตแล่นในพระเส้นสะดวก ให้พระเส้นตึงแลกระด้างนั้นออกเป็นปรกติ

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรง ณวัน ๓ ฯ ๑๐ คำ ศักราช ๒๒๓๐ ปีชาล อัฐศก^๕

๖๗ น้ำมันภลาธิไธล เอารากหญ้าขี้ดมอน รากขี้เหล็ก รากประคำไก่ รากประคำดีกระบือ รากเถียน รากรักขาว รากลำโพงทั้ง ๒ รากชุมเห็ด รากฝักส้มป่อย ขมิ้นอ้อย ขิง ข้า ยาทั้งนี้ควรต้มให้ต้ม ควรตำให้ตำ เอาน้ำสิ่งละทะนาน น้ำมันพันธุ์ผักกาด น้ำมันพิมเสน น้ำมันละหุ่ง น้ำมันงา สิ่งละทะนาน หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอา ดีตะพาน้ำ ดิงเหลื่อม พริกหอม พริกหาง พริกกล่อน ผีน สิ่งละสลึง เทียนทั้ง ๕ สิ่งละบาท ๑ บดปรงลงในน้ำมันไว้ ๓ วัน จึงทาแลนวดแก้พระเส้นอันทพฤกให้หย่อน แลพอกวามเป็นข้าวเป็นหน่วยแข็งอยู่นั้นให้ละลายออกเป็นปรกติแล ฯ

๖๘ น้ำมันมหาประไลยกลบ์ เอา ลำพันแดง ว่านพระผนัง ว่านบุษราคัม ว่านไข่มุนี ว่านพันชน ว่านเปราะป่า ว่านพระกราบ รากเปล่าน้อย รากเปล้าใหญ่ สหัสคุณทั้ง ๒ สิ่งละ ๕ ตำลึง แก่นแสมทะเล

^๕ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงใส่ศักราชกำกับไว้ว่า พ.ศ. ๒๒๐๒

เอื้องพืชม้า สิ่งละ ๑๐ ตำลึง ใบตลอด ใบกระเนียด สิ่งละซัง ๑ ยาทั้งนี้ควรต้มให้ดื่ม ควรทำให้ดำ บิดเอาน้ำให้สิ้นเชิง น้ำมันงาทะนาน ๑ หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาน้ำมันพิมเสน ๒ ทะนานใส่ลงเมื่อภายหลัง แล้วเอาพิมเสน ๒ สลึง ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู สิ่งละบาท ๑ การบูร ๓ บาท ทำเป็นจุนประลงกวนให้สบกัน ทรงแก้เส้นอันทพฤก กล่อนลมให้มือเท้าตาย ง่อยเปลี้ย

ตำรานายเพชรปัญญาทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบถวาย ได้ทรงฉนวน ๑ ๖ ๑ คำ ปีกุน เอกศก ฯ

๖๙ สี่ผึ่งบู่พระเส้น ให้เอาชะมดทั้ง ๒ ไพล พิมเสน โกฏเชียง กรุงเขมา ดิงเหลื่อม จันทน์ทั้ง ๒ กฤษณา กระลำพัก สิ่งละเฟื้อง โกฏสอ โกฏเขมา โกฏจุลาลำภา โกฏกัตรา โกฏสิงคลี โกฏหัวบัว มะขากิยาณี กระวาน กานพลู ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ เทียนดำ เทียนขาว พริกหอม พริกหาง พริกอ่อน ดีปลี ลูกกราย ผีน สี่ผึ่ง สิ่งละสลึง กระเทียม หอมแดง ขมิ้นอ้อย ๒ สลึง ทำเป็นจุนละลายน้ำมันาว ๑๐ ใบ น้ำมันงาทะนาน ๑ น้ำมันหมูหรีง น้ำมันเสือ น้ำมันจระเข้ น้ำมันงูเห่า น้ำมันงูเหลื่อม พอควร หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาชันรำโรง ชันย้อย ชันระนัง ใส่ลงพอควร กวนไปดีแล้วจึงเอาทาแพรหาผ้าถวาย ทรงปิดไว้ที่พระเส้นอันแข็งนั้นหย่อน

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวายทรง ฉนวน ๑ ๖ ๔ คำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๐ ขนานหนึ่งให้เอาเบญจางโปง เปลือกดีหมี ขมิ้นอ้อย ลูกกระเบา ใบเลี่ยน ตำบิดเอาน้ำสิ่งละจอก น้ำมันงาจอก ๑ หุงให้คงแต่น้ำมัน ทรงในเล็บพระหัตถ์ แก้วริดสีดวงกินในเล็บพระหัตถ์ ประกอบ ฉนวน ๗ ๖ ๕ คำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๑ น้ำมันบาดแผลตาอิน พริกไทย ๗ เมล็ด ทุบพอแตก กระเทียม ๗ กลีบทุบพอยับ แล้วใส่ลงในน้ำมันมะพร้าวเอาขาม ๑ จึงเอาตะกั่ว ๒ บาท หลอมให้กว้างเทลงในน้ำมัน แล้วเอาขึ้นหลอมเทอีกให้ได้ ๗ หน แล้วเอาตะกั่วแชไว้ในน้ำมัน ใส่บาดแผลหายแล ใส่ไส้ด้วนก็ได้ ตะมอยมีตัวก็ได้ ดินักแล ฯ

๗๒ ขนานหนึ่งให้เอาเปลือกต้นมะขาม รากรักขาว รากช้าคราม รากผักเสี้ยนผี รากขาลีขม เครือเขาอีเหมือน ว่านพระตะบะ ว่านพระตะหิง ต้นเทียนนา บอระเพ็ด ขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน รากลำเจียก พันธุ์ผักกาด สมอไทย รากพิลังกาสา ผักขวง ลูกชุมเห็ด ใบมะกา เสมอภาค สับต้ม ๔ เอา ๑ กรองจมหดกากแล้ว เอาน้ำมันงาไชยภาคหนึ่ง น้ำยาต้ม ๓ ภาค หุงให้คงแต่น้ำมัน ทรงแก้พระเกศาหล่นแลให้คันให้หงอกเพื่อพระโรคริดสีดวง

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ฉนวน ๗ ๖ ๓ คำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๓ น้ำมันเปื่อยพัง เอาเปลือกหมีเหม็น เอายอกเปลือกตรข เปลือกมะขาม เปลือกมะขบ เปลือกสารภี ขอบชะนางแดง เบญจानी ครั้ง สีเสียดเทศ ลิ่นทะเล ผีน ดิงเหลื่อม เสมอภาค น้ำมันงาพอควร หุงให้คงแต่น้ำมัน ยอนเป่าเข้าไปในลำกล้อง แก้วขัดพระบังคนเบา แก้วดขบแก้วบุโพแล ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรง ฉนวน ๓ ๖ ๔ คำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๔ น้ำมันองคสูตอุปหม เอาใบสะเดา เปลือกสะเดา บอระเพ็ด กระถินแดง เปลือกเพกา กล้วยาตีนตุ้ตตุ้ ขอบชะนางแดง ใบคนทา ใบตรุษ เปลือกตรุษ ใบชุมเห็ด กระเทียม ขมิ้นอ้อย ตำบิตเอาหน้า เสมอภาค สิ่งละจอก น้ำมันงาจอก ๑ น้ำมันยางอันใสกึ่งช้อนหอย หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอาฝิ่น สีเสียดเทศ ครั่ง ลิ่นทะเล ขาดหระคุณ มดยอบ สารส้ม สิ่งละ ๒ สลึง บดปรงเป่าบ้างทาบ้าง แก้งคสูต แก้งริดสีดวงงอกทวารหนัก ทวารเบา แก้งววม แก้งคัน แก้งไส้ด้วน แก้งอุปหม

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระแพทย์พงษา ประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ทรง ณ วัน ๓^{๑๓} ๔ ค่ำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๕ น้ำมันเน่าเปื่อยอุปหม เอามะพร้าวไฟแต่ซีกข้างหัวนั้น ๓ ซีกขูดคั้นเป็นกะทิแล้ว จึงเอาลำโพง ทั้งใบทั้งลูกตำกรองเอาแต่น้ำ เปลือกลูกมะขามขบแช่น้ำเอาแต่เท่ากัน หุงให้คงแต่น้ำมันมะพร้าว แล้วจึง เอาเปลือกสีเสียดเทศ ฝิ่น เกลือสินเธาว์ ดิงูเหลื่อม ปรงลงในน้ำมันแก้ฝิเปื่อยฝิเน่า แลอุปหม ไส้ด้วน แก้งบุพโพน้ำเหลืองหาย

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ๒ ๖ ๕ ค่ำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๖ ขนานหนึ่งเอาตำลึงใบแฉก น้ำขลุดแช่ ใบฟ้าแก่น ลูกลำโพง ลูกฝ้าย ตำบิตเอาแต่น้ำสิ่งละจอก น้ำมันงาจอก ๑ หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาฝิ่น ดิงูเหลื่อม ปรงลงตามควร ทรงหยอดในพระกรรณ แก้งติงแก้งคัน แก้งน้ำเหลืองแก้งบุพโพ

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงณวัน ๕^๕ ๕ ค่ำ ปีชวด โทศก ฯ

๗๗ ขนานหนึ่งเอายอดการเกด ยอดเตย ยอดลำเจียก ขมิ้นอ้อย ตำบิตเอาแต่น้ำสิ่งละจอก น้ำมันงา จอก ๑ น้ำมันหอมอันดีจอก ๑ หุงเอาให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอาลูกในกระเบา ลูกในกระเปียน ลูกในลำโพงแดง ลูกในลำโพงขาว สีเสียดเทศ สิ่งละสลึง ๑ บดปรงลงน้ำมัน จะทรงยอนในพระกรรณ เป่าเข้าในลำกล้อง หากได้ แก้งบุพโพน้ำเหลือง อันให้เปื่อยให้คันก็ดี หายแล

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วัน ๕^๖ ๕ ค่ำ ปีฉลู ตรีศก ฯ

๗๘ น้ำมันมหาจักร เอาน้ำมันงาทะนนานหนึ่ง ด้วยทะนนาน ๖๐๐ มะกรูดสด ๓๐ ลูก แล้วจึงเอาน้ำมัน ตั้งเพลิงขึ้น รุมเพลิงให้ร้อน เอาผิวมะกรูดใส่ลงให้เหลืองเกรียมดีแล้ว ยกลงกรองกากให้หมดเอาไว้ ให้เย็น จึงเอาเทียนทั้ง ๕ สิ่งละ ๒ สลึง ดีปลีบาท ๑ การบูร ๒ บาท บดจงละเอียดปรงลงในน้ำมันนั้น ยอนหู แก้งมแก้งริดสีดวง แก้งเปื่อยคันก็ได้ ทาเมื่อยขบก็ได้ ใส่บาดแผลเจ็บปวดเสี้ยนหนามหอกดาบก็ได้ หายแล แต่อย่าให้ถูกน้ำ ๓ วัน มิเป็นบุพโพเลย ฯ

๗๙ ขนานหนึ่ง เอาพิมเสน ๒ สลึง การบูร ๓ สลึง มาตะกั่ว ๑ บาท ๑ สลึง ชันตะเคียน กำนยาน สิ่งละ ๑ บาท ๓ สลึง สีผึ้งขาว ๑๐ ตำลึง น้ำมันมะพร้าวอันใหม่ดีนั้นครึ่งทะนนาน เคี้ยวขึ้นด้วยกันให้สุกดีแล้ว กรองกากออกเสียเอาไว้ให้เย็น จึงเอาไขไก่เอาแต่ไข่ขาว ๒ ลูก เอาสุรากลั่นประมาณจอกหนึ่ง กวนกับไข ให้สบกันดีแล้วจึงแบ่งออกให้เป็น ๓ ภาค ๆ หนึ่งนั้น เอาน้ำทะเลแลงไข่ ๓ สลึง การบูร ๓ สลึง กวนเข้าด้วยกัน ให้สบดีแล้วเป็นสีผึ้งแดง จึงเอาสีผึ้งขาวภาค ๑ นั้นมากวนด้วยจุณสีพอสสมควร เป็นสีผึ้งเขียว ภาคหนึ่ง เป็นสีผึ้งขาว ปิดแก้พิษแสบร้อนให้เย็น

ข้าพระพุทธเจ้า เมสี หมอฝรั่งประกอบทูลเกล้า ฯ ถวาย สำหรับปิดฝีเปื่อยเน่าบาดเจ็บใหญ่หน่อย ให้ดูบุพโพกัดเนื้อ เรียกเนื้อ ด้วยสีผึ้งเขียวใช้กัด สีผึ้งแดงเรียกเนื้อ สีผึ้งขาวแก้พิษ เลือกใช้เอาเถิด ฯ

๕๖ ขนานหนึ่ง ให้เอาดีบุกตำลอมขึ้นให้กว้างแล้ว เอามาดัดเสียให้ยับแล้วเอามาควนให้ละเอียด เอาน้ำมันดิบใส่ลงให้ท่วม ไว้แรมเดือนแรมปี ทากระดากก็ได้ ทาสำลีก็ได้ ปิดฝีเปื่อยเน่าใหญ่หน่อย ทั้งกัด ทั้งเรียกเนื้อ ดูดบุพโพดีนักแล ฯ

๕๗ น้ำมันทิพโสฬศ ครอบฝีทั้ง ๑๖ จำพวก คือ ฝีปากคาง ฝีปากคอกี้ดี ฝีคันทมาลา ฝีลูกหนูก็ดี ฝีคันทสุด ฝีปากทุมใหญ่ ฝีปากทุมน้อย เทาผลมะพร้าว ผลมะขวิด เทาผลส้มซ่า มะนาวก็ดี ให้เอา ใบคนทา ใบมะแว้งทั้ง ๒ มะเขือขึ้นใบ มะเขือขึ้นราก^๖ ถั่วภูเขา ถั่วภูราก หย้าปันทอ หย้าแพรงแดง ใบระงับพิษ ใบสะเดา ใบพุทรา ใบชิงชี ใบตาลดำ ตำลึงใบแฉก ใบมะเดื่อดิน ขมิ้นอ้อย ใบผักปราบ ใบผักเป็ด มะกล่ำเครือ ใบหมอน้อย ใบผักเป็ด ใบแคแดง หย้าปากกระปือ ใบชบาแดง ยานี้ตำเอาน้ำ สิ่งละทะนาน ๘๐๐ น้ำมันงาทะนานหนึ่ง หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วเอาออกไว้ให้เย็น จึงเอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู สิ่งละสลึง เทียนดำ เทียนขาว เทียนแดง เทียนตาตุ๊กเตน เทียนยาวภาณี โกฐสอ โกฐเขมา โกฐจุฬาลำภา โกฐก้านพร้าว โกฐพุงปลา โกฐกัศรา สิ่งละสลึงเฟื้อง การบูร พิมเสน สิ่งละ ๒ สลึง บดจนละเอียด ปรงลงในน้ำมันไว้ ๓ วันจึงใช้ กินแก้พิษฝีดวงใหญ่ดวงน้อย ให้เด็กกินตามกำลัง แก้พิษตานทราย ใส่ตาและยอนหูก็ได้ แก้วริดสีดวงมอคร่อ เมื่อยขบ กินก็ได้ทาก็ได้ เมื่อจะหุงน้ำมันนี้ ให้บูชาเครื่องกระยาบวชแก่พระฤๅษีผู้ไว้ตำรา^๗นี้ ทองคำบาท ๑ เป็นค่านับจึงประสิทธิแล ฯ

๘ สันฉบับแต่เท่านี้ ฯ

^๖ ในต้นฉบับ เขียนเป็น ใบมะเขือขึ้น

ใบ ราก

อภิธานศัพท์

อภิธานศัพท์

ก

กรรม [กัน]	น. หู, ใบหู, ราชาศัพท์ใช้ว่า พระกรรม. (ส. กรรม).
กระด้าง	ว. ค่อนข้างแข็ง หมายถึงสิ่งที่มีลักษณะไม่อ่อน, ไม่นิ่มนวล, เช่น ลื่นกระด้าง ข้าวกระด้าง.
กระยาบวช	เครื่องกินที่ไม่เจือด้วยของสดคาว เช่น ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง.
กระสาย	น. เครื่องแทรกยา เช่น น้ำเหล้า. (ส. กษาย ว่า ยาที่เคี้ยวเอาแต่ ๑ ใน ๔ ส่วน ; ในทมิฬใช้ในความหมายว่า เป็นเครื่องแทรกยาทุกชนิด ตามปกติเป็นน้ำ). ว. ใช้เข้าคู่กับคำ กระเส้น เป็นกระเส้นกระสาย.
กระหม่อม	น. ส่วนของกะโหลกอยู่ตรงแนวศีรษะแต่ต่ำกว่าส่วนสูงสุดลงมาใกล้หน้าผาก ในเด็กแรกเกิดจนถึง ๒ ขวบส่วนนี้จะมีเนื้อเยื่ออ่อนปิดรอยประสานกะโหลกที่ยังเปิดอยู่ หลังจากนั้นเนื้อเยื่ออ่อนนี้จะกลายเป็นกระดูก, โดยปริยายหมายรวม ๆ ว่า หัว เช่น เป่ากระหม่อม ลงกระหม่อม, ขม่อม ก็ว่า.
กราบ[กราบ] (โบ)	ว. ตราบ เช่น กราบเท้ากัลปาวสาน. (พงศ. อยู่ธยา).
กล่อน	โรคกระษัยชนิดหนึ่ง เรียกว่า กระษัยกล่อน ก็มี อาการของโรคเกิดแต่สมุฏฐานธาตุทั้ง ๔ มี ๕ ชนิด คือ ๑. กระษัยกล่อนดิน หรือกระษัยดิน หรือกล่อนดิน เกิดขึ้นเพราะปฏิวธาตุ หรือธาตุดินในร่างกายผันแปรผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่างๆ เช่น ทำให้ท้องอืด เส้นท้องตึง เจ็บเสแหว จุก เสียด ท้องผูกมากจนเป็นพรรตึก มือเท้าชา นัยน์ตาฟาง เป็นต้น. ๒. กระษัยกล่อนน้ำ หรือกระษัยน้ำ หรือกล่อนน้ำ เกิดขึ้นเพราะอาโปธาตุ หรือธาตุน้ำในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่างๆ เช่น ทำให้มีอาการปวดขัดยอก จุกเสียดแน่นในท้องถึงยอดอก และทางเดินอาหาร น้ำปัสสาวะผิดปกติ เป็นต้น. ๓. กระษัยกล่อนไฟ หรือกระษัยไฟ หรือกระษัยเพลิง เกิดขึ้นเพราะเตโชธาตุ หรือธาตุไฟในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการจุกแน่นขึ้นในทรวงอก ภายในกายร้อนรุ่มมีเหงื่อออกทุกซุมซน เป็นต้น. ๔. กระษัยกล่อนลม หรือกระษัยลม หรือกล่อนลม เกิดขึ้นเพราะวาโยธาตุ หรือธาตุลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่างๆ เช่น ทำให้เกิดอาการจุกเสียด ท้องลั่น เจ็บปวดในท้องเป็นลมแน่นขึ้นในอก เป็นต้น.

๕. กระษัยเถา เกิดเป็นลมขึ้นในกายอย่างต่อเนื่อง เสียไปตามชาย
โครงถึงยอดอก เสียวตลอดขึ้นไปถึงลำคอ ทำให้เจ็บปวดแน่นในอกกระทบไปถึง
ระบบขับถ่าย ทำให้น้ำปัสสาวะขุ่นเป็นตะกอน เป็นต้น.

กล่อนลม

ดูที่ กล่อน.

กลัด (กลัด)

น. สวะที่ติดขวางคลองแน่นอยู่. ก. เสียบขัดไว้ให้อยู่ด้วยของแหลม เช่น กลัดไม้
กลัด กลัดเข็มกลัด; โดยปริยายเรียกอาการที่สิ่งบางอย่างค้างอยู่ข้างใน เช่น
กลัดหนอง.

กล้า

ว. มีอาการรุนแรงขึ้น มีอาการหนักขึ้น.

กษัย, ไกษย, กระษัย, กระษัย, กระไสย น. ชื่อโรคกลุ่มหนึ่ง เกิดจากความเสื่อมหรือความผิดปกติของ
ร่างกาย จากความเจ็บป่วยที่ไม่ได้รับการรักษาหรือรักษาแล้วไม่หาย ทำให้
ร่างกายซูบผอม กล้ามเนื้อและเส้นเอ็นรัดตึง โลหิตจาง ผิวหนังซีดเหลือง ไม่มีแรง
มือเท้าชา เป็นต้น ตำราการแพทย์แผนไทยแบ่งโรคกษัยออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ
ตามสาเหตุของการเกิดโรค คือ กษัยที่เกิดจากธาตุสมุฏฐาน (มี ๘ ชนิด ได้แก่
กษัยกล่อน ๕ ชนิด กับกษัยน้ำ กษัยลม และกษัยเพลิง) กับกษัยที่เกิดจาก
อุปาทิกระโรค (มี ๑๘ ชนิด ได้แก่ กษัยล้น กษัยราก กษัยเหล็ก กษัยปฐ กษัยจุก
กษัยปลาไหล กษัยปลาหมอ กษัยปลาตุก กษัยปลวก กษัยล้นกระปือ กษัยเต่า
กษัยดาน กษัยทัน กษัยเสียด กษัยเพลิง กษัยน้ำ กษัยเชือก และกษัยลม)
ดังคัมภีร์กระษัย [๑/๑๕-๑๖] ตอนหนึ่งว่า “...จะกล่าวลักษณะกระไสยโรค ซึ่ง
พระอาจารย์เจ้า ประมวลไว้มีประเภท ๒๖ จำพวก แต่กระไสย ๘ จำพวกนั้นคือ
กระไสยกล่อน ๕ กระไสยน้ำ ๑ กระไสยลม ๑ กระไสยเพลิง ๑ ทั้ง ๘ จำพวกนี้
เกิดแต่กองสมุฏฐานธาตุ แฉงอยู่ในคัมภีร์วุฒิโรค กล่าวคือกล่อน ๕ ประการนั้น
เสร็จแล้ว ในที่นี้จะกล่าวแต่กระไสยอันบังเกิดเป็นอุปาทิกระโรค ๑๘ จำพวกนี้ คือ
กระไสยล้น กระไสยราก กระไสยเหล็ก กระไสยปฐ กระไสยจุก กระไสยปลาไหล
กระไสยปลาหมอ กระไสยปลาตุก กระไสยปลวก กระไสยล้นกระปือ กระไสยเต่า
กระไสยดาน กระไสยทัน กระไสยเสียด กระไสยเพลิง กระไสยน้ำ กระไสยเชือก
กระไสยลม ประมวลเป็น ๑๘ จำพวกด้วยกันดังกล่าวนี้อ...”.

ภาษา, กาสา

น. ผ้าชนิดหนึ่ง เช่น คลังถวายเป็นผ้าภาษา. (กฎ. ราชบุรี ๒/๑๐๗), และพระไตร
ปิฎกที่ตีพิมพ์ก็ให้ผ้าลายและเสื้อกาสาคนละสำหรับ. (พงศ. กรุงเก่า), ฝันว่าห่ม
ผ้าขาวกาสา. (ตำราทำนายฝัน). (ทมิฬและมลายู กาสา ว่า ผ้าดิบ, ผ้าหยาบ).

เกศา

น. หัว; ผม.

กำเร็บ

ลักษณะอาการของโรคที่เกิดจากสมุฏฐานใดสมุฏฐานหนึ่ง มีความรุนแรงมากขึ้น
กว่าปกติ จำแนกได้ ๒ ชนิด คือ

๑. ธาตุใดธาตุหนึ่งในร่างกายมีอาการผิดปกติ เกิดเป็นพิษขึ้น เรียกว่า ธาตุกำเริบ.

๒. อาการไข้ที่เป็นอยู่แล้ว แต่มีสิ่งที่ทำให้อาการไข้นั้นทวีความรุนแรงขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น รับประทานอาหารผิดสำแดงเข้าไป ทำให้อาการไข้นักมากขึ้น เรียกว่า ไข้กำเริบ.

กินตามกำลัง กินมากหรือน้อยได้ตามสภาพของร่างกายหรือตามอาการของโรคหรือได้ตลอดเวลา โดยไม่มีข้อกำหนดว่า ก่อนอาหาร หลังอาหาร เวลาเช้าหรือเย็น เป็นต้น.

กินตามควร, กินพอควร กินมากหรือน้อยตามอาการของโรคหรือตามสภาพร่างกายของคนไข้.

โกฏฐาสยาวาตา [-โกธธาสะยาวาตา] น. ลมพัดในลำไส้และกระเพาะอาหาร เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๖ ชนิดของธาตุลม.

ข

ขนด [ชะหนด] น. ตัวงูที่ขด; ลูกบวบจีวร; โคนหางงู มักเรียกว่า ขนดหาง.

ขบ ก. อาการที่เมื่อยปวดเหมือนมีอะไรบีบหรือกดอยู่ที่ตรงนั้น เรียกว่า เมื่อยขบ, ลักษณะของสิ่งที่ยังเข้ากันได้ไม่สนิท ยังป็นหรือเกยกันอยู่ เช่น บานประตูปะกัน; อาการที่เล็บมือเล็บเท้ายาวจนกดเนื้อข้างเล็บเรียกว่า เล็บขบ.

ขลาด [ขุลาด] ว. มักกลัว, ไม่กล้า.

ขันทสกร [ขันทตสะกอน] น. น้ำตาลกรวด, เครื่องยาไทยอย่างหนึ่งคล้ายน้ำตาลกรวด, น้ำตาลชนิดหนึ่ง เชื่อกันว่าเกิดที่ใบบัว, เช่น เมื่อเวลาพุ่มไม้มีดอกออกตระการบานเต็มที่พร้อมฤดู เสาของคนจรสเรณูโรยร่วงลงบนใบอุบลซึ่งลอยลาดตาตาชอยู่บนหลังน้ำ เมื่อล่วงเวลากาลก็ก่อเกิดโอชะวิเศษหวานเป็นมธุรส มีนามกำหนดเรียกว่า โบกขมธุ ผู้เรียนรู้รู้ในตำราแพทยศาสตร์ ย่อมสืบเสาะแสวงหามาประกอบใช้ในการโอสถ มีนามปรากฏเรียกว่า ขันทสกร. (ม. ร่ายยาว จุลพน).

ขัด ก. ไม่ใคร่จะมี, ฝืดเคือง, ไม่คล่อง, ไม่เป็นปกติ.

เขี่ย ก. ใช้นิ้วมือกด ดันเข้าและดันออกบริเวณส่วนของร่างกาย ได้แก่ ร่องไหปลาร้า สะบัก ข้อพับแขน/ขา ใต้ศอก หน้าแข้ง และข้อเท้า เพื่อให้กล้ามเนื้อ เส้นเอ็นยืด เป็นปกติ.

ไข้ ๑. น. ความเจ็บป่วยทางกายหรือทางจิต เช่น ไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้เหนือ ไข้หวัด นอกจากนี้ ในทางการแพทย์แผนไทยยังมีไข้ตัวเย็นอันเกิดจากธาตุไฟพิการ. ๒. ก. อาการครั่นเนื้อครั่นตัว สะบัดร้อนสะท้านหนาว ปวดเมื่อย, โดยทั่วไปหมายถึง อาการที่มีอุณหภูมิของร่างกายสูงขึ้นผิดปกติเนื่องจากความเจ็บป่วย.

ใช้ตรีโทษ น. ความเจ็บป่วยอันเกิดจากกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ และเสมหะ ร่วมกันกระทำให้เกิดโทษ.

ใช้สันนิบาต (โบ) น. ใช้ที่มีอาการสันเพิ่มชักกระตุกและเพื่อ เช่น ใช้สันนิบาตลูกนก ใช้สันนิบาตหน้าเพลิง.

ค

คลังไคล์ [-ไคล์] ก. หลงไหลในบุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, หมกมุ่นอยู่กับงานหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, คลั่งก็ว่า.

คลื่นเหียน ก. มีอาการคลื่นไส้จะอาเจียน.

คณทสูตร[คันทะสูตร] น. ชื่อผีชนิดหนึ่ง มักเป็นที่บริเวณขอบทวารหนัก.

คับ ว. มีขนาดไม่พอดีกัน ทำให้แน่น ตึง หรือ ฝืด สวมหรือใส่ได้โดยยาก เช่น เสื้อคับ หมวกคับ แหวนคับ, ตรงข้ามกับหลวม. ก. มีลักษณะหรือปริมาณเกินพอดี เช่น จะเข้คับคลอง ลั่นคับปาก ผูกคนคับถนน เสี่ยงคับบ้าน ข้าวคับหม้อ.

คัมภีร์ (คำพิระ-, คำพิ) ๑. น. หนังสือ ตำรา หรือจารึกที่มีมานานแล้ว ชำนาญ และมีคุณค่าทางการแพทย์แผนไทย หรือทางศาสนา ไหราศาสตร์ เป็นต้น; ๒. ลักษณะนามเรียก หนังสือ ตำรา หรือจารึกเหล่านี้ เช่น ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ มีคัมภีร์แพทย์แผนไทย ๔ คัมภีร์.

คัมภีร์ตักศิลา, คัมภีร์ตักกะศิลา (-ตักกะศิลา) น. ชื่อตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่ง ในตอนต้นของตำราว่า "... กล่าว กลอนสอนไว้ ตามในตำราเมืองตักกะศิลา ครั้งท่าลงเมืองพระฤๅษีเมตตาเห็นเวทนา ผูกคนตายเปลือง จึงไว้ตำรา มีมาตามเรื่อง เป็นบุญไปเปื่อง นำชั่วกลับป่า..." มีเนื้อหาสำคัญว่าด้วยใช้ประเภทต่างๆ รวมทั้งลักษณะอาการและชื่อเรียก เช่น ใช้พิษ ใช้กาฬ ใช้เหื้อน ใช้ประดง ใช้รากสาต รวมทั้งตำรับยาที่ใช้แก้โรค.

คัมภีร์มหาโชตรัต (-มหาโชตะรัต) น. ชื่อตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่ง ผู้แต่งตำรานี้คือ ท้าวสัทมบดีพรหม มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย การเกิดระดู ความผิดปกติของระดู และตำรับยาที่ใช้แก้.

คัมภีร์โรคนิทาน (-โรคนิทาน) น. ชื่อตำราการแพทย์แผนไทย ฉบับหนึ่งคล้ายคลึงกับคัมภีร์ธาตุวิงค์ผู้แต่งตำรานี้ คือ หมอชิวโกมารภัจจ์ มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงสาเหตุของการเกิดโรคได้แก่ สาเหตุจากความผิดปกติของธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ อิทธิพลของฤดูกาล รวมถึงการใช้ตำรับยาแก้โรค (มาจากคำว่า นิทาน แปลว่า มูลเหตุ สาเหตุ ต้นเหตุ).

คิมหันต์	น. ฤดูร้อน.
คุษฐาน (ราชา)	น. อวัยวะที่ลับ ใช้ว่า พระคุษฐาน.
คูลิการ, คูลีการ	ก. คลุกเคล้าเข้าด้วยกันแล้วปั้นก้อน คลุกเคล้าให้เข้ากัน .

จ

จับโปง, จะโปง	น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง ทำให้มีอาการปวดบวม ตามข้อ มีน้ำใสในข้อ โดยเฉพาะข้อเข่า และข้อเท้า แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ จับโปงน้ำ และจับโปงแห้ง ดังคมกริ ตักศิลา [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “...ถ้าแลให้เจ็บทั่วสารพวงค์ แลให้ท้องแขงเปนดานให้แก้อบสดีอ ชื่อว่าลมอันตคุณก็ว่า ถ้าแลให้เสียดเข้าชื่อว่า ลมจะโปง สะคริว ก็ว่า...” , ลมจับโปง หรือลมจะโปง ก็เรียก.
จำเริน, จำเริญ	ก. เติบโต, งอกงาม, มากขึ้น, สมบูรณ์; ทิ้ง เช่น จำเริญยา, ตัด เช่น จำเริญเกศา. (แผลงมาจาก เจริญ).
จุกผาม [จุกกะผาม]	น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีตับและม้ามโต มีไข้คลุ้มเครือเรื้อรัง คือ ไข้จับสั่นเรื้อรัง, ป้างก็เรียก .
จุกผามม้ามย่อย	น. ชื่อโรคเกิดที่ม้ามทำให้ม้ามย่อยลงมา.
จุกอก	น. อาการเจ็บแน่นในทรวงอก.
จุน (โบ)	น. จุรณ, จุรณ, ของที่ปน, ของที่ละเอียด, ผง. (ป. จุณณ; ส. จุรณ).
เจ็บ	ก. ป่วยไข้, ราชาศัพทว่า ประชวร; รู้สึกทากายเมื่อถูกทุบตีหรือเป็นแผลเป็นต้น.
เจรจาด้วยผี	กิริยาเพื่อคลั่งพูดคนเดียวคล้ายพูดกับผี.

ฉ

ฉันจุติ [ฉันนระจุติ]	ว. แก้วสืบทก เช่น เป็นที่หมายฉันจุติโรค. (สืบทสองเดือน). (ป. ฉนจุติ).
----------------------	---

ช

ชงฆ์	น. แข้ง, ราชาศัพทว่า พระชงฆ์. (ป. ชงฆ; ส. ชงฆา).
ชโลม [ชะ]	ก. ลูบไล้ให้เปียก เช่น ชโลมยา ชโลมน้ำมันยาง; ทำให้ชุ่มชื้น เช่น ชโลมใจ.
ชิรณคคิ [-ชิระนัคคิ]	น. ไฟเผาร่างกายให้แก่คร่ำคร่า ทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรมชราภาพ ทุพพลภาพไป เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๔ ชนิดของธาตุไฟ.

ชีวหา น. ลีน. (ป.; ส. ชิวหา).

ช

ชาบเข้า เอ็บอาบเข้าไปทั่วถึง.

ต

ต้นคอ น. ส่วนของคอที่ถัดไหลขึ้นไปถึงบริเวณก้านคอ.

ตรีโทษ ว. อันเกิดจากกองสมุฏฐานปัตตะ วาตะ และเสมหะ ทั้ง ๓ กองสมุฏฐานร่วมกันกระทำให้เกิดโทษ.

ตรีผลา [-ผลา] น. พิกัดยาชนิดหนึ่ง จำกัดผลไม้ ๓ อย่าง ได้แก่ สมอพิเภก สมอไทย และมะขามป้อม ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก อย่างไรก็ตาม ในตำราสรรพคุณยาฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ระบุชนิดของผลไม้ ๓ อย่างแตกต่างกันไป คือ มีสมอเทศแทนมะขามป้อม พิกัดนี้มีรสเปรี้ยวฝาด สรรพคุณแก้ปัตตะวาตะ เสมหะในกองธาตุ ฤดู อายุ และกองสมุฏฐาน (คานี้แพทย์แผนไทยนิยมอ่านว่าตรีผลา)

ตะคริว, ตะคิว น. อาการหดตัวของกล้ามเนื้อและค้างอยู่ ทำให้เกิดการเจ็บปวด.

ตะโพก น. ส่วนของร่างกายเบื้องหลังถัดบันเอวลงไป มีเนื้อเป็นกระพุ้งทั้ง ๒ ข้าง กล้ามเนื้อส่วนบนที่หนุนขึ้นของโคนขาหลังสองเท้าหรือโคนขาหลังของสัตว์ สี่เท้า, สะโพก ก็ว่า.

ตะมอย น. ชื่อฝีชนิดหนึ่งขึ้นที่ปลายนิ้ว เกิดจากการติดเชื้อแบคทีเรียก่อหนอง.

ตานทราย ตาน ชื่อโรคชนิดหนึ่งมักเป็นในเด็ก ขางชื่อโรคชนิดหนึ่งตามตำราแพทย์แผนโบราณว่าเป็นแก้มเด็กเล็กมีลักษณะเกิดเป็นเม็ดขึ้นในปากในคอ ล้นปื้นฝ้า มีอาการ เช่น ไม่กินนม ไม่กินข้าว ปวดหัวตัวร้อน.

เตโชธาตุ น. สิ่งประกอบขึ้นเป็นร่างกายส่วนที่ทำให้ธาตุดิน ธาตุน้ำ แลธาตุลมเปลี่ยนแปลงได้ เป็นพลังงานความร้อนหรือพลังงานที่ทำให้เกิดการย่อยสลาย มี ๔ ชนิด ได้แก่ ไฟย่อยอาหาร (ปริณามัคคี) ไฟที่ทำให้ร้อนภายใน (ปริทัยัคคี) ไฟที่เผาร่างกายให้แก่คร่ำคร่า (ชิรณัคคี) และไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น (สันตปัคคี), เตโชธาตุ ก็เรียก ดู ธาตุ ประกอบ.

ถ

ถอยแรง	กำลังลดลง.
ถ้ามียถอย	ถ้าอาการไม่ลดลง.

ท

ทัน	ก. เอ่อสูงขึ้นจนเปี่ยมพร้อมจะไหลล้นหรือไหลทวนกลับขึ้นไป เช่น น้ำทันฝั่ง, อาการที่เนื้อล้นออกมาจนเห็นเป็นรอยนอกเส้น เช่น สวมเสื้อคับจนเนื้อทัน.
ทรวง	ดู ส้วง.
ทวาร [ทะวาน, ทะวาระ-]	น. ประตู่ เช่น นายทวาร; ช่อง ในคำ เช่นทวารหนัก ทวารเบา ใช้เป็นคำสุภาพ หมายถึง รูขี้ รูเยี่ยว, ทางเช่น กายทวาร. (ป., ส.).
ทวารทั้งเก้า	น. ช่องตามร่างกายทั้ง ๙ ช่อง ได้แก่ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ ปาก ๑ ทวารหนัก ๑ ทวารเบา ๑.
ท้อง	น. ส่วนของร่างกายด้านหน้า ตั้งแต่ลิ้นปี่จนถึงบริเวณต้นขา มีสะดืออยู่ตรงกลาง มีกระเพาะและไส้พุงอยู่ภายใน.
ท้องขึ้น	ว. อาการที่ท้องอืดเพราะลมในกระเพาะอาหารเพ้อขึ้น; เรียกปลาจวนจะเน่าว่า ปลาท้องขึ้น.
ท้องพอง	ว. ท้องอืด, ใช้เข้าคู่กับคำ ท้องขึ้น เป็น ท้องขึ้นท้องพอง.
ท้องมาน, ท้องมาร	น. ชื่อโรคจำพวกหนึ่งมีอาการให้ท้องโตอย่างหญิงมีครรภ์.
ทะนาน	น. เครื่องตวงอย่างหนึ่งทำด้วยกะโหลกมะพร้าวเป็นต้น; ชื่อมาตราตวงโบราณ ๒๐ ทะนาน เป็น ๑ ถัง, มาตราตวงของไทยโบราณ เท่ากับ ๘ ฟายมือ. (เทียบ ส. ทินาร ว่า ตาชั่ง).
ทุพละ ทุพพล[ทุบพน]	(แบบ) ว. มีกำลังน้อย, อ่อนแอ, ท้อแท้, ทุพพล ก็ว่า.
ทุเลา	ก. ค่อยยังชั่ว เช่น ไข้ทุเลา; ผ่อนผัน เช่น ขอทุเลาไปอีกสัก ๒-๓ วัน.
โทศก	น. เรียกปีจุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข ๒ เช่น ปีวอกโทศก จุลศักราช ๑๓๔๒.
โทษ [โทด, โทดสะ]	น. ความผิดปรกติอันเกิดจากการเสียสมดุลของกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ และ เสမพะ.
โทโส	น. ความโกรธ, ความฉุนเฉียว. (ป.; ส. โทษ).

ธ

ธาตุ [ธาตุ]	น. สิ่งทีถือว่เป็นส่วนสำคัญที่ประกอบกันเป็นร่างของสิ่งทั้งหลาย ตามหลักวิชาการแพทย์แผนไทย โดยทั่วไปว่มี ๔ ธาตุ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ แต่อาจมีธาตุที่ ๕ คือ อากาศธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากาศธาตุ, ตามหลักวิชาการแพทย์แผนจีนว่มี ๕ ธาตุ คือ ธาตุไม้ ธาตุไฟ ธาตุดิน ธาตุทอง และธาตุน้ำ, ตามหลักวิชาดั้งเดิมของพราหมณ์ว่มี ๓ ธาตุ คือ ธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุดินหรือธาตุน้ำ, ตามหลักวิชาการแพทย์อายุเวทว่มี ๕ ธาตุ เรียก ปัญจมหาภูต ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากาศธาตุ, ตามหลักวิชาการแพทย์ยูนาไนว่มี ๔ ธาตุ ได้แก่ ธาตุไฟ ธาตุน้ำ ธาตุดิน และ อากาศธาตุ เหล่านี้เป็นต้น.
ธาตุกำเริบ	น. ภาวะที่ธาตุใดธาตุหนึ่งทำหน้าที่มากผิดปกติจนทำให้เกิดโทษขึ้น เช่น ธาตุไฟกำเริบ (สันตปักษีกำเริบ) จะทำให้เกิดอาการตัวร้อน มีไข้.
ธาตุพิการ	น. ภาวะที่ธาตุใดธาตุหนึ่งสูญเสียทำหน้าที่การทำงานไปมากจนเกิดความผิดปกติอย่างรุนแรง ดังคัมภีร์โรคินิทาน [๒/๓๒๙] ตอนหนึ่งว่ “...เดือน ๑๑, ๑๒, ๑,๓ เดือนนี้ กินผักแลอาหารทั้งปวงผิดสำแดงอาโปธาตุ คือดีพิการมักซี้ง โกรธมักสะดุ้งใจ คือเสมหะพิการกินอาหารไม่รู้จักรส หนองพิการมักให้ปนหิดไอ โลหิตพิการ ให้คลั่งเพ้อพคให้ร้อน เหื่อพิการ มักให้เชื่อมซึ่ม มันข้นพิการ มักให้ตัวซาสากไป น้ำตาพิการมักให้ปวดศีรษะเจ็บตา มันเหลวพิการมักให้บวมมือ บวมเท้า.

น

นิ้ว	ก. ปีบ กด คลึง จับ ดัด บิด ทวบ สับ ตบ ตี เป็นต้น ด้วยมือหรือส่วนของมือ แขน ศอก เข่า เท้าหรือส่วนของเท้า หรืออวัยวะอื่นใด รวมทั้งวัสดุอุปกรณ์อื่น เพื่อส่งเสริมสุขภาพ บำบัดโรคหรืออาการบางอย่าง ฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกาย หรือบางกรณีเพื่อตรวจวินิจฉัยโรค.
นัตถ์	ก. เป่าหรือสูดให้วัตถุที่เป็นผงอย่างยานัตถ์เข้าในจมูก เช่น นัตถ์ยานัตถ์.
นัตถ์ [นัต]	น. จมูก (ป.; ส. นสตุ).
นาสิก (แบบ)	น. จมูก. (ป., ส. นาสิก).
เนตร [เนต] (แบบ)	น. ตา, ดวงตา. (ส.; ป. เนตต).
น้ำมูตร	น้ำปัสสาวะ.

บ

บริโศก [บอริโศก]	ก. กิน (ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่องลำคอ ลงไปสู่กระเพาะ) เช่น บริโศกอาหาร, เสพ เช่น บริโศกคาม; ใช้สั่นเปลือก, ใช้สอย, เช่น บริโศกสมบัติ, คู่กับ อุบโศก. (ป. บริโศก).
บังคน (ราชา)	น. อุจจาระหรือปัสสาวะ.
บังคนเบา(ราชา)	น. ปัสสาวะ, ใช้ว่าพระบังคนเบา.
บังคนหนัก (ราชา)	น. อุจจาระ, ใช้ว่าพระบังคนหนัก.
บั้นพระองค์ (ราชา)	น. บั้นเอว.
บาท [บาด]	น. มาตราเงินตามวิธีประเพณี ๑๐๐ สตางค์ หรือ ๔ สลึง เท่ากับ ๑ บาท, อักษรย่อว่า บ.; ชื่อมาตราซึ่งตามวิธีประเพณี สำหรับกำหนด น้ำหนักเท่ากับเงินหนัก ๑๕ กรัม.
บี	๑) ก. กดหรือบีบให้แบนหรือผิดจากรูปเดิม. ว. แพบผิดปรกติ เช่น จมูกบี ๒) น. ตัวไหมที่ออกจากฝักมีปีกแล้ว.
บุพโพ [บุโพ]	น. น้ำหนองเป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ.
บุพโพโลหิต	น้ำเหลืองและเลือด.
บุรพชาติ	ชาติก่อน.

ป

ปถวิธาตุ [ปะถะวิทาด]	น. สิ่งประกอบขึ้นเป็นร่างกายส่วนที่เป็นของแข็งหรือทรงรูปได้ ได้แก่ อวัยวะ และพังผืดซึ่งเกี่ยวพันให้อวัยวะต่างๆ อยู่รวมกัน รวมทั้งอาหารใหม่ อาหารเก่า ประกอบด้วย ๒๐ สิ่ง ได้แก่ ผม (เกศา) ขน (โลมา) เล็บ (นขา) ฟัน (ทันตา) หนัง (ตะโจ) เนื้อ (มังสัง) เอ็น (นหารู) กระดูก (อฏฐิ) ไชกระดูก (อฏฐิมิณูชัง) ไข (ปิหัง) หัวใจ (หทยัง) ตับ (ยกนัง) พังผืด (กิโถมกัง) ม้าม (วักกัง) ปอด (ปิปผาสัง) ไขใหญ่ (อันตัง) ไขน้อย (อันตคณัง) อาหารใหม่ (อุทรียัง) อาหารเก่า (กรีสัง) และสมอง ศีรษะ (มัตถเกมัตถลุงคัง), ปฐวิธาตุ ปถวิธาตุ หรือ ปถวิธาตุ ก็เรียก. ดู ธาตุ ประกอบ.
ประชุม	ก. มารวมกันหรือเรียกให้มารวมกันเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง, มาร่วมพบกัน เพื่อปรึกษาหารือ, เช่น ประชุมกรรมการ, โดยปริยายใช้หมายถึงเอาสิ่งที่เป็น

ประเภทเดียวกันมารวมกัน เช่น ประชุมพงสาวดาร ประชุมปาฐกถา, บางที่ใช้
หมายความว่าเดียวกับชุมนุม เช่น ประชุมพระบรมราชาธิบาย ประชุมประกาศ
รัชกาลที่ ๔.

ประชุมกันเข้า

มารวมกัน.

ประสะ

ก. ฟอกหรือชำระสิ่งต่าง ๆ เช่นเครื่องยาเพื่อให้สะอาดหรือให้รสอ่อนลง; ใช้เรียก
ยาที่เข้าเครื่องยาสิ่งหนึ่งเท่ากับเครื่องยาอื่น ๆ เช่น ประสะขิง ก็คือเข้าขิงเท่ากับ
ยาอื่นเป็นต้น.

ปริณามัคคี [ปะรินามัคคี] น. ไฟย่อยอาหาร ทำให้อาหารที่กินแหลกละเอียด เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน
๔ ชนิดของธาตุไฟ.

ปลาศ [ปราด]

ก. พ้นไป, ไม่มี.

ปวง

น. กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหารประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการท้องร่วง อาเจียน
และอาจมีอาการระบบประสาทร่วมด้วย มักเกิดจากการกินอาหารผิดสำแดง
คัมภีร์ฉันทศาสตร์แบ่งปวงออกเป็น ๘ ประการ ตามอาการที่แสดงออก ได้แก่
ปวงงู ปวงลิง ปวงน้ำ และปวงโกฐ ดังคัมภีร์ฉันทศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า
“...ตำราปวงแปดประการ บอกให้แพทย์พึงรู้ พิจารณาดูโดยกิริยาไข้มีมาต่าง
กัน อย่าสำคัญว่าปัสสาวะ เหตุเพราะธาตุต้องสำแดง ท่านให้แบ่งเป็นสี่ ตามคัมภีร์
พระอิทธิธรรม คือ ดินน้ำลมไฟ แยกออกไปเป็นสอง กระแสคลองธรรมดา สังขาร
ชัยและวัย จึงนับได้แปดประการชื่อของท่านจงรู้ คือปวงงูมกษะภู ลมศีลนาก
โลหิตน้ำ โภหุคิตเจ้าเป็นแปด แม้นผู้แพทย์จะรักษา ดูกิริยาอาการ..” บางตำราว่า
ปวงมี ๕ ประการ ๗ ประการ และ ๑๒ ประการ, ลมปวง ปรีอ ปวง ๘ จำพวก
ก็เรียก.

ปัตฆาฏ [ปัตตะคาด]

น. ๑. เส้นที่มีจุดเริ่มต้นบริเวณขอบเชิงกรานด้านหน้า แล่นถึงตาตุ่ม เส้นด้านบน
จะแล่นไปทางด้านหลัง ขึ้นข้างกระดูกสันหลัง (ถัดออกมาจากเส้นรัดตฆาต) ถึง
บริเวณต้นคอ ท้ายทอย ขึ้นศีรษะแล้วแล่นลงมาที่แขนเส้นที่อยู่ด้านขวา เรียกเส้น
ปัตฆาตขวา เส้นที่อยู่ด้านซ้ายเรียก เส้นปัตฆาตซ้าย ส่วนเส้นด้านล่างจะเริ่มจาก
บริเวณหน้าขา แล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านใน เรียกเส้นปัตฆาตใน ส่วนด้านนอกเริ่ม
จากบริเวณสะโพกแล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านนอก เรียก เส้นปัตฆาตนอก ๒. โรคลม
ชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมักมีอาการปวดเมื่อยตามแนวเส้นปัตฆาต เคลื่อนไหวไม่สะดวก
ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “...ชื่อว่าลมปัตฆาฏก็ว่าผู้นั้นมักนั่งนักร
ลูกนั่งมิได้ก็ตี ให้แก่เส้นเอนทั้ง ๒ แลแก่เส้นแถวหลังทั้ง ๒ แลแก่เส้นบั้นเอวทั้ง ๒
ข้าง ชื่อว่าลมแตกกลอนนั้น ให้แก่หัวเหน่าแลท้อง แลรอบสะดือ แลบั้นเอวแลสัน
หลังนั้นคลายแล้ว ลมเนตนั้นครั้งจับให้บิดตัวดังพิศมุนั้นให้แก่หน้าแลหลังแลขา

ทั้ง ๒ ข้างคล้ายแล ...” ลมปัดฆาต ก็เรียก, เขียนว่าปัดฆาต ปฏฆาต ปัดฆาฏ หรือ ปัดฆาฏ ก็มี.

ปาง น. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มีตับและม้ามโต มีไข้คลุมเครือเรื้อรัง คือ ไข้จับสั่นเรื้อรัง, จุกผาม ก็เรียก.

เปา น. ปม, ปุ่ม, มักใช้เข้าคู่กับคำ ปม เป็น ปมเปา.

เป่า ก. พ่นลมออกมาทางปาก, อาการที่ลมพุ่งเข้ามาหรือออกไปเช่นนั้นเช่น ตรงหน้าต่างลมเป่าดี, ทำให้เครื่องดนตรีหรือสิ่งอื่นเกิดเสียง โดยใช้ลมปากเช่น เป่าขลุ่ย, ทำให้สิ่งที่อยู่ในลำกล้องเช่นกล้องเป่า เป็นต้น ออกจากลำกล้องโดยวิธีเป่า เช่น เป่ายานัตถ์ เป่าลูกดอก.

แปร [แปร] ก. เปลี่ยนกลายไปจากลักษณะหรือภาวะเดิม.

ผ

ผด น. ชื่อโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ขึ้นเป็นผื่นเม็ดเล็ก ๆ ตามผิวหนัง มักเกิดในเวลาที่มีอากาศร้อนอบอ้าว มีอาการคัน.

ผาย ก. เปิด; ระบายออก; แะออก, แยกออก.

ผายพระวาตะ ระบายลม (ตด).

ผื่น น. ตุ่ม เม็ด ริว แสบ หรือแผ่น ที่ผุดขึ้นเป็นพืดหรือเป็นวงบนผิวหนัง.

ฝ

ฝิณคณทมาลา ชื่อโรคฝิชนิดหนึ่ง ขึ้นที่คอ ใต้หู หรือโคนขากรรไกร เชื้อหนองมักเกิดมาจากต่อมน้ำลาย รากฟัน หรือกลางลำคอ.

ฝิฟกคอ ฝิที่คอ.

ฝิฟกคาง ฝิที่คาง.

ฝิลูกหนู ชื่อโรคฝิชนิดหนึ่ง ลักษณะเห็นไตแข็งอยู่ใต้ผิวหนัง ใต้หู เป็นต้น.

พ

พยาธิ [พะยาทิ] น. ความเจ็บไข้ เช่น โรคพยาธิ ซาติชราพยาธิ. (ป. พยาธิ, วยาธิ; ส. วยาธิ).

พรรตีก [พันระตีก] ๑. ก. อาการท้องผูกมาก มีอุจจาระเป็นก้อนแข็ง คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ ๒. น. อุจจาระเป็นก้อนแข็งกลม คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ.

พฤตมาจารย์ (พฤตมาจารย์) น. อาจารย์ผู้เฒ่า, พรหมณ์ผู้เฒ่า.

พิการ ความผิดปกติ เพราะเกิดโรคขึ้นในร่างกายอันเป็นที่เกิดจากสมุฏฐานใดสมุฏฐานหนึ่ง เช่น เมื่อร่างกายผิดปกติไปส่วนใดส่วนหนึ่ง เรียกว่าพิการ โดยบอกสมุฏฐานหรือที่แรกเกิดของโรคว่า พิการบอกสมุฏฐาน.

พิรุธ ก. ผิดปรกติ, มีอาการน่าสงสัย, เช่น แสดงอาการพิรุธ ทำพิรุธ. (ป., ส. วิรุทธ).

พิษ [พิด, พิดสะ] น. สิ่งที่น่าเป็นอันตรายแก่ร่างกายหรือ ให้ความเดือดร้อนแก่จิตใจ; สิ่งที่น่าเป็นอันตราย เมื่อเข้าสู่ร่างกายจะทำให้ตาย เจ็บปวด หรือพิการได้ บางอย่างเกิดจากแร่ เช่นสารหนู, บางอย่างเกิดจากต้นไม้ เช่นต้นแสลงใจ, บางอย่างเกิดจากสัตว์เช่นงู. (ส. วิษ; ป. วิส).

เพท น. เวท. ความรู้, ความรู้ทางศาสนา ถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขึ้นเป็นมนตร์หรือคาถาอาคม เมื่อนำมาเสกเป่าหรือ บริกรรมตามลัทธิวิธีที่กำหนดไว้สามารถให้ร้ายหรือดีหรือป้องกันอันตรายได้.

เพลา [เพลา] น. กาล, คราว. (ป. เวลา).

เพื่อ ว. สาเหตุ เหตุ เนื่องจาก เช่น ไขเพื่อลม หมายถึง ไขอันมีสาเหตุจากลม.

พ

พกบวม บวมขึ้นเพราะถูกกระทบกระแทกอย่างแรง.

เพื่อง (โบ) น. มาตรการเงินตามวิธีประเพณี ๘ อัฐ เท่ากับ ๑ เฟื้อง, เขียนตามวิธีโบราณดังนี้ (อักขระพิเศษ) ๑ หมายความว่า ๑ เฟื้อง.

ม

มองคร่อ [-คร่อ] อาการที่เกิดจากการมีเสมหะแห้งอยู่ในหลอดลมทำให้หายใจลำบาก หลอดลมโป่งพอง มักจะไอมากในตอนเช้า ไอเสียงกังวาน.

มะเมอ ก. ละเมอ.

มะระณัง น. ความตาย, การตาย.

มือเท้าตาย มือเท้าเคลื่อนไหวหรือขยับไม่ได้.

เมื่อยขบ ก. อาการที่เมื่อยปวดเหมือนมีอะไรขบปับ หรือกดอยู่ที่ตรงนั้น.

ย

ยอน ก. แยก เช่น เอาขนไก่อยอนหู.

ยอนเป่า เป่าแผล หรือ เป่าสวนเข้าไป.

ร

รส [รด] น. สิ่งที่ได้ด้วยลิ้น เช่น เปรี๊ยะ หวาน เค็ม ผาด, โดยปริยายหมายถึงความไพเราะ เช่น กลอนบทนี้ไม่มีรส. (ป., ส.).

ระส่ำระสาย อาการของโรคทำให้ผิดปกติทุรนทุรายเดียวดี เดียวร้าย เป็นต้น.

รำหัด ก. แทรก, เจ็บ, ใส่, โรย ด้วยยาปริมาณเล็กน้อย โดยใช้ปลายนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้จิบเข้าหากัน.

ริดสีดวง น. ชื่อโรคกลุ่มหนึ่ง เกิดได้กับอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย เช่น ตา จมูก ลำไส้ ทวารหนัก ตำราแพทย์แผนไทยว่ามี ๑๘ ชนิด แต่ละชนิดมีอาการและชื่อเรียกแตกต่างกันไป บางชนิดอาจมีติ่งหรือก้อนเนื้อเกิดขึ้นที่อวัยวะนั้น เช่น ริดสีดวงตา ริดสีดวงทวารหนัก ดังตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร [๔/๒๖๔] ตอนหนึ่งว่า “... ปุณจะปะรัง ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัย หนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะเหตุโรค กล่าวคือริดสีดวงอันบังเกิดเนื่องมาแต่กุมารโรค อันอาจารย์ในก่อนสืบๆ กันมา รจนาลงไว้ในคัมภีร์ทั้งหลายต่างๆ นั้นมากกว่ามากนัก เหลือที่จะกำหนด ในที่นี้จะยกว่าแต่ที่ทานสงเคราะห์ไว้เป็นหมวด แล้วมีนามบัญญัติสมมติว่า คัมภีร์ริดสีดวงต่างๆ ๑๘ จำพวก คือริดสีดวงอันชื่อว่า ปาลติญาณะโรค, วิตานะโรค, ฆานะโรค, พรินะโรค, โรหิณีโร, วิชิกามะโรค, อุระปัสโรค, อันตะริคโรค, อันตคุณโรค, ตาระสกะโรค, อคนีโชตโรค, วาตะสุตะโรค, อระวันณโรค, สักเคระโรค, สุวิชีกาโรค, สกะถานะโรค, ปานทะโรค, สุกระโรค, ริดสีดวงทั้ง ๑๘ จำพวก ซึ่งว่ามา ทั้งนี้ พึงรู้ตามในคัมภีร์ท่านกล่าวๆ ไว้ ...”, เหตุโรค ก็เรียก, เขียนว่า ฤศดวง หรือฤษดวง ก็มี.

ล

ลงแดง ถ่ายอุจจาระท้องเดินเป็นโลหิต.

ลงท้อง ก. ท้องเดิน.

ลมตีขึ้น ก. อาการที่ลมในท้องตีขึ้นมา.

ลมป่วง ดู ป่วง.

ลมปัดฆาฏ ดู ปัดฆาฏ.

ลมพรดิก [-พันระดิก] น. โรคลมชนิดหนึ่ง เกิดจากอาการท้องผูกมาก มีลมคั่งอยู่ในท้อง เป็นเถาดาน อูจจาละเป็นก้อนแข็งคล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ ตำราการแพทย์แผนไทยว่า อาจเกิดจากธาตุไฟกำเริบ หรือกินของแสลงผู้ป่วยมักมีอาการจุกเสียด กินอาหารไม่ได้ ทุรนทุราย ร้อนตามแข้งขา เป็นเหน็บชา ปัสสาวะบ่อยๆ เป็นต้น.

ลมมหาศตมภ์ น. ๑. ลมที่ทำให้ขาเกร็ง ๒. แรกจับให้หาวนอน.

ลมราชย์กษ, ลมราชย์กษ, ลมราชย์กษ (-ราดทะยัก) น. ชื่อโรคลมชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการเป็นไข้ ตัวร้อน ชัก มือเท้ากำงอ ลิ้นกระด้างคางแข็ง คอแข็ง ตาเหลือก เป็นต้น ดัง คัมภีร์แผนนวด [๒/๙๒] ตอนหนึ่งว่า “...อันนี้ลมจำพวกหนึ่งชื่อ ราชย์กษ จับ ย่อมให้ชักทั่วทั้งกายให้ยกไปมาให้สะบัดต้นต่อแลปากให้แก้ต้นคางแล กระบอกจักษุจงได้รู้สึกตัวแล...”, ลมราชย์กษ หรือราชย์กษวาโย ก็เรียก.

ลมวิหค ลมที่เกิดจากดีกำเริบอย่างรุนแรง.

ลมสันดาน ลมประจำตัวแต่ละบุคคล.

ลมอัมพาต ดู อัมพาต.

ลมอัมภาษ ดู อัมพาต.

ลมอุทังคะวาท [-อุตังคะวาทะ] น. ลมพัดตั้งแต่ปลายเท้าถึงศีรษะ บางตำราว่าพัดตั้งแต่กระเพาะอาหาร ถึงลำคอแล้วออกทางปาก เช่น ลมที่เกิดจากการเรอ เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๖ ชนิดของธาตุลม

ลิ้นหด อาการพูดไม่ชัด เนื่องจากลิ้นแข็ง.

ลูกกลอน น. เม็ดยาเปียกๆ ที่ปั้นเป็นก้อนกลมเพื่อกลืนกิน.

โลหิต น. เลือด. ว. สีแดง, โรหิต ก็ว่า. (ป.,ส.).

โลหิตกรัง ประจำเดือนไม่มา.

โลหิตแค่น ประจำเดือนไม่มา.

ว

วสันต, วสันต์ [วะสันตะ, วะสัน] น. ฤดูใบไม้ผลิในคำว่า ฤดูวสันต์, วสันตฤดู ก็ว่า. (ป., ส.).

วาโยธาตุ น. สิ่งประกอบขึ้นเป็นร่างกายส่วนที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของธาตุทั้ง ๔ ตามอวัยวะต่างๆ ของร่างกายมี ๖ ชนิด ได้แก่ ลมพัดตั้งแต่ปลายเท้าถึงศีรษะ (อุทัจจมาวาตา) ลมพัดตั้งแต่ศีรษะถึงปลายเท้า (อโรคมาวาตา) ลมพัดในท้องแต่พदनอกไล่ (กุณิสยาวาตา) ลมพัดในลำไส้และกระเพาะอาหาร (โกฏฐาสยาวาตา) ลมพัดทั่วสรีระกาย (อังคมังคานุสาร์วาตา) และลมหายใจเข้าออก. (อัสสาสปัสสาสวาตา), วาโยธาตุ ก็เรียก ดู ธาตุ ประกอบ.

วิการ พิการ, ที่ผิดแปลกไปจากธรรมชาติ.

วิตถาร [วิตถาน] ว. กว้างขวาง, มากเกินไป, พิสตาร. (ป.; ส. วิสถาร); นอกแบบ, นอกทาง, (เกินวิสัยปกติ) เช่น พวกเด็ก ๆ ชอบเล่น วิตถาร เอน้ำสูกปรกษสมแบ่งสาดเข้าไปในรถประจำทางในวันสงกรานต์.

ศ

ศอ น. คอ, ราชาศัพท์ ว่า พระศอ.

เศียร [เสียน] น. หัว, ราชาศัพท์ใช้ว่า พระเศียร.

ส

สมุฏฐาน [สะหมุดถาน] น. ที่เกิด ที่ตั้ง เหตุ.

สรรพางค์ [สนระพาง] น. ทั้งตัว, หัวตัว, มักใช้เข้าคู่กับคำ กาย เป็นสรรพางค์กาย เช่น เจ็บปวดทั่วสรรพางค์กาย, สารพางค์ก็ว่า. (ส. สรวางค).

สลึง [สะหลึง] น. मात्रาเงินตามวิธีประเพณี ๒๕ สตางค์ เท่ากับ ๑ สลึง, เขียนตามวิธีโบราณดังนี้ หมายความว่า ๒ สลึง; ชื่อ मात्रาซึ่งตามวิธีประเพณี เท่ากับเงินหนัก ๑ ใน ๔ บาท หรือ ๓.๗๕ กรัม.

ส้วง น. ช่อง, โพรง, (โดยมากมักใช้แก่ทวารหนัก), เขียนว่า ช้วง หรือ ทรวง ก็มี.

สันนิบาต น. ๑. ความเจ็บป่วยอันเกิดจากกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ และเสมหะ ร่วมกันกระทำให้เกิดโทษเต็มกำลัง ในวันที่ ๓๐ ของการเจ็บป่วย. ๒. ชื่อไข้ประเภทหนึ่งซึ่งผู้ป่วยจะมีอาการสั่นเทา ชักกระตุก และเพ้อ เช่น ไข้สันนิบาตลูกนก, ไข้สันนิบาตหน้าเพลิง.

สีผึ้ง น. ขี้ผึ้งที่ปรุงแล้วใช้สำหรับสีปาก, บางที่เรียกว่า สีผึ้งสีปาก.

สุธารส [สุธารด] (ราชา) น. น้ำกิน, ใช้ว่าพระสุธารส

สุธารสชา[สุธารดชา] (ราชา) น. น้ำชา, ใช้ว่าพระสุธารสชา

เสโท

น. เหมือ เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ.

เส้น

น. สิ่งที่มีลักษณะเป็นแนว ไม่กำหนดความยาว แนวที่มีลักษณะของธาตุดินจะจับต้องได้ เช่น เส้นเลือด เส้นเอ็น เส้นประสาท ในแนวเหล่านี้อาจเป็นทางผวซบเคลื่อนของธาตุน้ำ ธาตุไฟ หรือธาตุลม, เอ็น หรือเส้นเอ็น ก็เรียก. คัมภีร์แผนนวดในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ ว่ามี ๗๒,๐๐๐ เส้น ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์แผนนวด [๒/๔๓] ตอนหนึ่งว่า “...แล้วจึงมีเอ็นเกี่ยวกระดูกอยู่ในนาภีนั้นเปน อันมากถึง ๗๒๐๐๐ เส้น...” หรือตำราโรคนิทานคำฉันทที่ ๑๑ [๓๕/๗๔] ตอนหนึ่งว่า “... เส้นเอ็นย้อมเปนรู ลมเลือดซู่ให้ฟุฟอง กำเรียมักรุม ร้อนให้ซุซทุกๆ ราตรี เมื่อสบายเลือดลมเสมอ จึงรอรอกระเซมสี ยังหะทัยให้เปรมปรี เพราะเส้นเอ็นไม่ก่อการ...” แต่ในคัมภีร์โรคนิทานตามตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ ว่ามี ๒,๗๐๐๐ เส้น ดังที่กล่าวไว้ [๒๓๔๘] ตอนหนึ่งว่า “...ส่วนว่าเส้นประธาน ๑๐ เส้น มีบริวาร ๒๗๐๐ เส้นนั้น ก็หวาดไหวไปสิ้น ทั้งนั้น ที่กลั๊กกลั๊กที่แขงก็แขงที่ตังดานก็ตัง ดานที่ซอดก็ซอดเข้าเพนก้อนเพนเถาไป เพนเหตุแต่จะให้โทษนักถ้าพร้อมกันทั้ง ๒๗๐๐ เส้นแล้วก็ตายแล ถ้าเพนแต่ ๒ ๓ ๔ เส้นยังแก้ได้แล ...”.

เสมอภาค

ว. เท่ากัน, มีส่วนเท่ากัน.

ไส้ด้วน

น. โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ชนิดหนึ่ง เกิดกับผู้ชาย ผู้ป่วยมีอาการเป็นเม็ดขึ้นที่ปลายองคชาต แล้วเม็ดยนั้นแตกออกเป็นหนองทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อนมาก แผลจะเน่าเปื่อยลามจากปลายองคชาตเข้าไปเรื่อยๆ เมื่อถึงโคนองคชาตก็จะทำให้ตายได้.

ไส้ลาม

น. โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ชนิดหนึ่ง เกิดได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย ผู้ป่วยมีเม็ดฝีขึ้นที่ภายในอวัยวะเพศและลามออกมาภายนอก ไปที่ท้องน้อย ทวารหนัก ทวารเบา เมื่อเม็ดฝีแตกออก หนองจะไหลออกมา อาจมีอาการปวดมวนท้อง ถ่ายเป็นมูกเลือด แ่นหน้าอก อาเจียน กินอาหารไม่ได้ หรือเป็นลมบ่อยๆ ร่วมด้วย ดังคัมภีร์มัจฉาปากขันทิกา [๒/๓๑๘] ตอนหนึ่งว่า “...อันว่าเป็นไส้ลามนั้นคือ ผุดขึ้นมาเปนเมดๆ ดุจกันแต่ว่าเปนเมดแต่ข้างในออกมาบางทีก็เปื่อยทั้งข้างนอกข้างใน ลามขึ้นมาถึงท้องน้อย ผุดตั้งเปนฝี แล้วก็เปนบุฟโพออกมาทางทวารหนัก ทวารเบา บุรุษสตรีเปนเหมือนกัน ครั้นเพนดังนั้นแล้วก็ให้เพนไปต่างๆ บางทีให้ลงท้องเพนมูกโลหิต ให้ปวดมวนจุกเสียดแน่นในอก เพราะว่ามีน้ำเหลืองนั้นแล่นเข้าไปตามลำไส้ มักให้อาเจียนกินอาหารมิได้ บางทีให้ลมจับเนืองๆ ถ้าเพนดังนี้ ท่านว่าเข้าอยู่ในมือพระยามัจจุราชแล...”.

ห

หย่อน	ก. ถอย เช่น หย่อนกำลัง, ทุเลา เช่น ลดหย่อน; เบาลง, น้อย, ไม่เต็ม, เช่น หย่อนสมรรถภาพ.
หัตถ์ [หัด]	น. มือ.
หัวเหิน	น. ส่วนของร่างกายที่อยู่ระหว่างท้องน้อยกับอวัยวะสืบพันธุ์.
หืด	น. ชื่อโรคหลอดลมอักเสบเรื้อรังชนิดหนึ่ง เกิดจากหลอดลมตอบสนองต่อสิ่งเร้าอย่างเฉียบพลันและรุนแรงกว่าที่เกิดขึ้นในคนทั่วไป ทำให้หลอดลมตีบแคบลงจนเกิดอาการหายใจไม่สะดวก, หืดหลอดลม ก็เรียก.
หืดไอ	อาการหอบและไอ.
หุง	ก. ทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งสุกด้วยวิธีต้มหรือเคี่ยวเป็นต้น เช่น หุงข้าว หุงยา.
เหิน	ว. เสียวและมีกลิ่นเหม็น ปัจจุบันเขียน เน่า.
เหม็นต์ [เหม็น]	น. ฤดูหนาว ในคำว่า ฤดูเหม็นต์, เหม็นตฤดู ก็ว่า. (ป., ส.).
เหี่ยวแห้ง	ว. เหี่ยวแล้วค่อย ๆ แห้งไป เช่น ใบไม้เหี่ยวแห้ง. ก. ขาดความสดชื่นเพราะอดหัวใจ เช่น จิตใจเหี่ยวแห้ง, แห้งเหี่ยว ก็ว่า.

อ

องคสูตร	ความผิดปกติของระบบทางเดินปัสสาวะและสืบพันธุ์ของชายในฤดูทั้ง ๔ เมื่อวันตฤทุ หรือสันนิบาตฤทุ (เดือน ๒-๔) ถ้าผู้ใดเป็นองคสูตรมักให้เจ็บในอกและขาทั้งสองข้าง เจ็บกระดูกสันหลังและบ่าทั้งสองกระหวัดลงมาถึงราวนม ให้ขบดขมดตะนอยต้อย ให้สะบัดร้อนสะบัดหนาว วิ่งเวียนหน้าตา แล้วชักหลังหดและจะถ่ายปัสสาวะให้สบบองคชาต แล้วให้ลงเป็นโลหิตมูกออกมา โรคนี้เกิดเพื่อเสโทโลหิตนั้นส่วน ๑ เป็นแต่ลำไส้ออกมา องคสูตรเกิดเมื่อคิมหันตฤทุ (เดือน ๕-๗) นั้น ให้อังทะพกขึ้นมาข้างขวาแดงดังผลตาลึงสุกให้สบบร้อนเป็นกำลัง ให้เจ็บขัดไปทั้งสองราวนม แล้วให้น้ำเหลืองไหลซึมๆ อยู่ในรูกคชาต ให้ขบปวด ให้ร้อนนัก แล้วให้เสียวแล่นลงไปตามเท้า ถ่านองลงให้กระหมื่นริกๆ อยู่เมื่ออุจจาระนั้นผูกเป็นพรวก แล้วให้ขัดทางปัสสาวะถ้าว่างยามิต้องด้วยโรคก็ตาย. องคสูตรจำพวกหนึ่งเกิดในวิสาขะฤทุ (ฤดูฝน) (เดือน ๘-๑๐) ให้เจ็บหัวหนาวลงมาจนองคชาต แล้วให้ลูกอังทะพกข้างหนึ่ง ให้เจ็บจิกขุข้างหนึ่งให้ปวดศีรษะข้างหนึ่ง มักบังเกิดด้วยโลหิตสันนิบาต.
---------	--

องคสูตรอันหนึ่งเกิดในเหมันตฤดู (เดือน ๑๑-๑) เมื่อแรกเกิดนั้น ให้ปวดในองคชาต ให้ปัสสาวะหยดย้อย เจ็บป็นเอวกินอาหารมิได้ และเกิดเพื่อเสมหะ ๑ ส่วน โลหิต ๒ ส่วน แล้วกระทำให้ไส้ขาด (องคชาตขาด) ออกมาก็จะถึงแก่ภรรณะ.

อโรคมาวาต (อะโทคะมาวาต) น. ลมพดตั้งแต่ศีรษะถึงปลายเท้า บางตำราว่าพดตั้งแต่ลำไส้ขึ้นถึงทวารหนัก เช่น ลมที่เกิดจากการผายลม อโรคมาวาตาเป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๖ ชนิดของธาตุลม.

อสรพิษ (อะสอะระพิต) น. สัตว์มีพิษในเขี้ยว มักหมายถึง งูพิษ, โดยปริยายหมายถึงคนที่ลอบทำร้ายหรือให้ร้ายผู้มีคุณหรือผู้อื่นด้วยความอิจฉาริษยา เป็นต้น. (ส. อสิริ + วิษ; ป. อาสิวิส).

อัคนีวคณะ ยาหมวดที่มีรสร้อน.

อังคป ประคบ.

อัฐศก น. เรียกปีจุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข ๘ เช่น ปีชาลน. เรียกปีจุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข ๘ เช่น ปีชาลอัฐศก จุลศักราช ๑๓๔๘.

อัตรา ว. เป็นประจำตามกำหนด, สม่าเสมอ, เป็นนิจ.

อันทพฤกษ์,อำมพฤก, อำมะพฤกษ์ [อำมะพริก] น. ๑. เส้นเหนือสะดือ ที่ต่อเนื่องจากสุมนา การทำงานและความผิดปกติของเส้นนี้จะสัมพันธ์กับเส้นสุมนา ดังคัมภีร์ธาตุวิภังค์[๑/๑๔๙] ตอนหนึ่งว่า “... ที่จะเป็นทาทหนักนั้นแต่เส้นอันชื่อสุมนา อำมพฤก เส้นสุมนานั้นผูกดวงใจมีแต่จะให้สวิง ให้สวาย ทูรณทูลายหิวโหยหาแรงมิได้ อันว่าเส้นอำมพฤกนั้น มีแต่จะให้กระสับกระส่าย ให้อ่อนให้เย็น ให้เมื่อย ให้เสียวไปทุกเส้นทุกเอนทั่วทั้งตัวตั้งแต่ศีรษะตลอดลงไปถึงที่สุดจนเท้า บางทีให้เจ็บเป็นเวลา...”. ๒. ลมที่พดจากปลายเท้าขึ้นไปทั่วตัวทำให้อวัยวะต่างๆ อ่อนแรง เคลื่อนไหวไม่สะดวก ดังคัมภีร์ลักษณะสรรพคุณแลมหาพิภักต [๒/๓๘๒] ตอนหนึ่งว่า “...โกฏีกระดุกแก้มอำมพฤก กระทำให้เคลื่อนไหวให้จุกเสียดให้หุติงให้ตามืด...”. ๓. โรคชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการอวัยวะบางส่วน เช่น แขน ขาอ่อนแรง เป็นโรคที่คล้ายคลึงกับอัมพาตแต่อาการน้อยกว่า.

อัมพาต [อำมะพาต] น. อาการที่อวัยวะบางส่วนเช่นแขนขาตายไปกระดูกไม้ได้. (ส. อม + วาต = โรคลม).

อากาศธาตุ [อากาศทาด, อากาศสะทาด] น. ธาตุหนึ่งที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายมนุษย์ (ตามหลักวิชาการ แพทย์อายุรเวท การแพทย์ยูนาไน และการแพทย์พื้นบ้านล้านนา) ดังคัมภีร์มหาโชตรัต(๒/๒๖๒) ตอนหนึ่งว่า “...อันว่าลักษณะอากาศธาตุนั้น ว่ามีอยู่ทั้งภายใน ภายนอก สุดแต่มีระหว่างในที่ใดที่นั้นก็เรียกว่า อากาศธาตุ...”.

อาโปธาดู

น. สิ่งประกอบขึ้นเป็นร่างกายส่วนที่เป็นของเหลว ๑๒ สิ่ง ได้แก่ น้ำดี (ปิตตัง) เสมหะหรือเสม็ด (เสมหัง) หนอง (บุพโพ) เลือด (โลหิตัง) เหงื่อ (เสโท) มันข้นหรือไขมัน (เมโท) น้ำตา (อัสสุ) มันเหลวหรือน้ำเหลือง (วสา) น้ำลาย(เขโ) น้ำมูก (สิงฆานิกา) ไชข้อ (ลสิกา) และปัสสาวะ (มุตตัง), อาโปธาดู ก็เรียก ดู ธาตุประกอบ. **อุปทม** [อุบปะทม] น. ชื่อโรคทางเดินปัสสาวะและอวัยวะสืบพันธุ์กลุ่มหนึ่ง เกิดได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย ผู้ป่วยจะมีอวัยวะเพศแดง บวม เป็นหนอง ปัสสาวะขัด แพทย์แผนไทยแบ่งสาเหตุของการเกิดโรคออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ แล้วทำให้อวัยวะเพศอักเสบ ๒) เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสำส่อนซึ่งเป็นกามโรค ๓) เกิดจากผลของโรคดานกระษัยกล่อน หรือกาฬมูตร ซึ่งมักเกิดกับพระสงฆ์หรือนักบวช และ ๔) เกิดจากนิ่วในทางเดินปัสสาวะทำให้ทางเดินปัสสาวะอักเสบ ดังคัมภีร์มูจนา ปักขันทิกา [๒/๓๐๘] ตอนหนึ่งว่า “ .. สัตริย์ยังมิระดูข่มเหงด้วยกานัดยดินั้น ประดุจดั่งช้างสาร อันมีกายใหญ่ เล่ห์ประหนึ่งบุทคลไ้ให้จำเภาะเข้าไปที่ช่องแคบก็เจ็บ ปวดช้า ในนั้น ก็เปนบุพโพโลหิตออกมาตามช่องทวารเบา ได้ความเจ็บปวดนัก ฯ ประการหนึ่ง คือบุทคลเปนอุปะทมเกิดแก่ สัตริอันเปนคนกาฬกณีสำส่อน ด้วยน้ำกิละเปนอาจิณ ครั้นชายไปเสพย์มาตุคาม ก็บังเกิดโรคสมมุติว่าเปนอุปะทม เพราะอุปะทวะชั่วช้านัก แล ฯ๑ ประการหนึ่ง คือบุรุษบริสุทธิมิได้มัก มากด้วยกิเลส คือพระภิกษุแลฆราวาสเปน พหุสูตรก็ดี โรคอันนี้เกิดแก่บุคคล จำพวกใดจำพวกหนึ่งก็ดี เกิดเพราะกาลมูตร อนึ่งโรคอันเกิดด้วยกระสายกล่อน เกิดอยู่ใต้สายสะดือมักขัดลงมาถึงหัวเหน่า เดิมที ให้ขัดทางปัสสาวะ คือกล่อนลงฝักมักให้ลงมาทั้งฝัก ลงมาทางองคชาติให้องคชาติปวดแสบในองคชาติ ให้ปัสสาวะไหลหยดๆ ออกมา ครั้นกนิยาหายไปแล้วก็กลับเปนมาแล้ว เปนหลายครั้ง หลายหน ก็เปนต่างๆ ถ้าผู้ใดเปนดังนี้ท่านเรียกว่าโรคสำหรับบุรุษมิใช่อุปะทม แต่ถ้าว่า ท่านจัดเข้ามาเปนทูลาวะสา ๔ ประการ ทูลาวะสานี้ว่าด้วยมูตร และ ฯ๒ ...”, อุปทั้งสโรค ก็เรียก.

เอกศก [เอกกะ]

น. เรียกปีจุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข ๑ เช่น ปีมะแม เอกศก จุลศักราช ๑๓๔๑.

วรรณกรรม

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย. (ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑ สถานภาพการศึกษา
กฎหมายตราสามดวง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗.

“กำภีธาตุนพระนารายณ์”. หอสมุดแห่งชาติ. คัมภีร์ใบลาน ๑ ผูก. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นจาร. ฉบับ
ลานดิบ. เลขที่ ๑๑๔๓. หมวดเวชศาสตร์.

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. พจนานุกรม ศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์
ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๐.

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. พจนานุกรม ศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์
ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๓.

กรมศิลปากร. จารึกตำรายาวัตรราชโอรสารามราชวรวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัท อาทิตย
โปรดักส์ กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๕.

กองแก้ว วีระประจักษ์. การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๐.

กองแก้ว วีระประจักษ์ และวิรัตน์ อุณาพรวรารังกูร. คัมภีร์ใบลานฉบับหลวงสมัยรัตนโกสินทร์.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ไทย กระทรวงศึกษาธิการ. ตำรายาจารึกวัตรราชโอรสและตำราพระโอสถ
พระนารายณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

แฉล้ม ศรีไชยยันต์. ตำราพระโอสถพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๕๓๒.

ชุมสาย สมพงษ์. พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์บรรณาการ ในงาน
ฉาปนกิจศพ คุณย่าฟ้าง สมพงษ์ กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์การศาสนา : ๒๕๑๒.

ชยันต์ พิเชียรสุนทรและคณะ. คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี โปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์พระราชทาน ในงานศพพระแพทย์พงศา (นาก โรจนแพทย์). พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, ๒๕๖๐.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓ ในงานปลงศพนายปิ่น ฉายสุวรรณ. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔ พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางไข่ สุจริต ณ วัดป่าโมกข์ อ. ป่าโมกข์ จ.อ่างทอง. โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๔.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พิมพ์ในงานปลงศพ นางอิน พลชาติ. โรงพิมพ์อักษรนิติ บางขุนพรหม, ๒๔๗๑.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเสถียร ชุมทรัพย์. โรงพิมพ์วิจิตรบรรณการ, ๒๔๙๕.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๗. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายจอน ศุภลักษณ์. โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๘.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก พระสุธรรมกิตติyarักษ์ ต.ช. (ชู หังสสูตร). ๒๕๒๖.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแพทย์ ภิญญ์ กลยาณมิตร. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

ตำราพระโอสถพระนารายณ์ ตำรายาพิเศษ ตำราสรรพคุณยา ตำราพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางไขศรี ทองธิว. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๑๕-๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔ จังหวัดลพบุรี. ลพบุรี : สำนักงานจังหวัดลพบุรี, ๒๕๓๔.

ธนิต อยู่โพธิ์. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียง เชียงจวงเจริญ, ๒๕๐๙.

นันทวัน บุญยะประสงค์, บรรณาธิการ. ศัพท์แพทย์ไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๓๕.

ประทีป ชุมพล. ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. หลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายวรรคตอนและเครื่องหมายอื่นๆ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัทเพื่อนพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๒.

วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. ลพบุรี อดีต - ปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๗.

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูเทพสตรี จังหวัดลพบุรี. ตำราชี้ข้างครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช และ ตำราพระโอสถพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ลพบุรี : บริษัทศูนย์การพิมพ์
อาคเนย์, ๒๕๓๕.

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. คำราชาศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑ :
บริษัทฉลองรัตน์ จำกัด มหาชน, ๒๕๓๗.

สมบัติ พลายน้อย. ขุนนางสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ชุมนุมพระราชนิพนธ์ และพระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, ๒๕๐๖.

อานนท์ จิตรประภาส. การค้าและการเมืองในพระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ยิปซี กรู๊ป, ๒๕๕๒.

อุบล มณีกุล และกมลภัก สำราญจิตร. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม. โดย กองการ
ประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข.

อรรรรณ ทรัพย์พลอย. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน.
กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๒.

ดัชนี

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย

ดัชนีข้อตำรายา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
น้ำมันเปื่อยพัง	๗๓	๑๑๘
น้ำมันแก้ฝีเปื่อยเน่าใหญ่่น้อย	๘๐	๑๒๐
น้ำมันทรงแก้พระเกศาหล่นแลให้คืนให้หงอก	๗๒	๑๑๘
น้ำมันทรงหยอดในพระกรรณแก้ตึงแก้คัน	๗๖	๑๑๙
น้ำมันทรงยอนในพระกรรณแก้บุพโพน้ำเหลือง	๗๗	๑๑๙
น้ำมันทิพโสฬส	๘๑	๑๒๐
น้ำมันนวดเส้นอันทพฤก	๖๕	๑๑๗
น้ำมันเน่าเปื่อยอุปทม	๗๕	๑๑๙
น้ำมันบาดแผลตาอิน	๗๑	๑๑๘
น้ำมันกาลาธิโตล	๖๗	๑๑๗
น้ำมันมหาจักร	๗๘	๑๑๙
น้ำมันมหาประไลยกลบ	๖๘	๑๑๗
น้ำมันมหาวิศครรราชโตล	๖๖	๑๑๗
น้ำมันองคสูตรอุปทม	๗๔	๑๑๙
ยาแก้ขัดปัสสาวะ	๒๒	๑๑๑
ยาแก้ขัดระดูโลหิตขึ้น	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ไข้ให้ล้นหด	๔๑, ๔๒	๑๑๔
ยาแก้ไข้ให้อาเจียน	๓๙	๑๑๔
ยาแก้จุกผามม้ามเรื้อย	๔๙, ๕๐	๑๑๕
ยาแก้จุกผามม้ามย่อย	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ดีกำเร็บ ดีรั่ว ดีขึ้น	๓๑, ๓๒	๑๑๓
ยาแก้ท้องทูปถองโบายตี	๕๑	๑๑๕
ยาแก้เตโชธาตุ	๕, ๖	๑๑๐
ยาแก้เตโชธาตุพิการ	๔, ๗	๑๑๐
ยาแก้ปถวีธาตุพิการ	๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐	๑๑๒
ยาแก้มอญคร่อ	๔๗	๑๑๔
ยาแก้พยาธิอันเป็นตัวในท้องป้าง ท้องมาน	๔๗, ๔๘	๑๑๔

ดัชนีข้อตำรายา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ยาแก้ไฟธาตุหย่อน	๘	๑๑๐
ยาแก้ร้อนแก้กระหายน้ำ	๓๓, ๓๔, ๓๕, ๓๖	๑๑๓
ยาแก้ริดสีดวงกินในเล็บพระหัตถ์	๗๐	๑๑๘
ยาแก้ริดสีดวงเพื่อวาโยธาตุให้โทษ	๒๔	๑๑๒
ยาแก้ลมกระสาย	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ลมจุกเสียดท้าวเรอ	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ลมพันท้อง	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ลมป่วง	๘, ๑๐	๑๑๐
ยาแก้ลมปัตฆาฏ	๕๔	๑๑๕
ยาแก้ลมพรวตีก	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ลมมหาสดมภ์	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ลมราหะยักษ	๕๓, ๕๔	๑๑๕
ยาแก้ลมสันดาน	๔๗	๑๑๔
ยาแก้ลมอัมพาตอันจับให้ลั่นหด	๔๒	๑๑๔
ยาแก้โลหิตกรัง	๔๗	๑๑๔
ยาแก้โลหิตแค่น	๔๗	๑๑๔
ยาแก้หวาคามีได้	๔๖	๑๑๔
ยาแก้วาโยธาตุพิการ	๑๕, ๒๓, ๒๔	๑๑๑, ๑๑๒
ยาแก้สตรีเป็นฝีที่นม	๖๓	๑๑๖
ยาแก้เสมหะคิขึ้น	๔๐	๑๑๔
ยาแก้ไอไปธาตุ	๑๘	๑๑๑
ยาแก้ไอไปธาตุพิการ	๑๖, ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๑	๑๑๑
ยาครอบมูลริดสีดวงทั้งปวง	๔๗	๑๑๔
ยาจำเริญพระธาตุ	๑๒	๑๑๐
ยาจำเริญพระธาตุทั้ง ๔	๑๓	๑๑๑
ยาจิตรการียพิจรูญ	๕๐	๑๑๕
ยาทรงเชียว	๖๒	๑๑๖

ดัชนีข้อตำรายา

ชื่อ	ขนาดที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ยาทรงทาพระวิลาส	๖๑	๑๑๖
ยาทรงนัตถ์	๕๙, ๖๐	๑๑๖
ยาทาพระเส้น	๕๘	๑๑๖
ยาทิพภาค	๔๓	๑๑๔
ยาทุเลาธาตุ	๔๙	๑๑๕
ยาพระอังกาบ	๕๗	๑๑๖
ยามหากทศใหญ่	๕๓	๑๑๕
ยามหาจุลทิพย์	๖๔	๑๑๗
ยามหามาตลุงเกี๋ย	๕๖	๑๑๖
ยามหาวิฆเนศ	๕๕	๑๑๕
ยามโอสถจินันท์	๓๘	๑๑๓
ยาสำหรับเตโชธาตุพิการ	๑, ๒, ๓	๑๐๙
ยาสี่ฝั่งปีพระเส้น	๖๙	๑๑๘
ยาสุขไสยาสน์	๔๔	๑๑๔
ยาหอมดุม	๓๗	๑๑๓
ยาอัคนีวคณะ	๑๑	๑๑๐
ยาอาโปธาตุถอย	๑๔	๑๑๑
ยาอาภิสะ	๕๒	๑๑๕
ยาอินทวะมัสสัง	๔๕	๑๑๔

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
กระสายกล่อน	๑๑๑
กระหายน้ำ	๑๑๓
กล่อน	๑๑๖
กล่อนลม	๑๑๘
กลัดอกกลัดใจ	๑๐๙
กลิ้งขึ้นกลิ้งลง	๑๑๑
กินข้าวมิได้	๑๑๔
ขัดเข้า	๑๑๑
ขัดปวดมิสะตวก	๑๑๑
ขัดปัสสาวะ	๑๑๑
ขัดพระบังคนเบา	๑๑๘
ขัดระดูโลหิตขึ้น	๑๑๔
ขัดหัวเหิน	๑๑๑
ขัดอุจจาระ	๑๑๑
ไ้ตริโทษ	๑๑๔
ไ้สันนิบาต	๑๑๓
ครอบมูลริดสีดวง	๑๑๔
คลั่งไคล้ไหลหลง	๑๑๓
คลื่นเหียนอาเจียน	๑๑๐
คัน	๑๑๙
คับท้อง	๑๐๙
แค้นคอ	๑๐๙
ง่วง	๑๑๗
ง่อยเพลีย	๑๑๘
จักษุเขี้ยว	๑๑๓
จักษุเหลือ้ง	๑๑๓
จับน้อย มักโกรธมักขลาด	๑๑๓

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
จับโปง	๑๑๖
จุกผามม้ามย่อย	๑๑๔
จุกผามม้ามเลื้อย	๑๑๕
จุกอก	๑๑๐
เจ็บท้อง	๑๑๑, ๑๑๒
เจ็บท้องหนักมีรูไวย	๑๑๒
เจ็บเนื้อตัวทุกเส้นขน	๑๑๒
เจ็บจาด้วยผี	๑๑๓
ฉันทุมิโรค	๑๑๖
ตีกำเร็บ	๑๑๓
ตี่ขัน	๑๑๓
ตี่ร่ว	๑๑๓
ตกต้นไม้ตกข้างม้าโคกระปือ	๑๑๕
ตกทวารทั้ง ๙	๑๑๕
ตกบุพโพโลหิต	๑๑๑, ๑๑๔
ตกบุพโพโลหิตทางทวารหนัก ทวารเบา	๑๑๒
ตกมูก	๑๑๒, ๑๑๕
ตกเลือด	๑๑๕
ต้องทุบถองโบายดี	๑๑๕
ตะคริว	๑๑๖
ตะมอยมีตัว	๑๑๘
ตัวร้อนหนัก	๑๑๓
ตานทราย	๑๒๐
ตึง	๑๑๙
ตีกะขาคินีกำเร็บ	๑๑๐
เตโชธาตุพิการ	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๓
ท้องขึ้น	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ท้องนั้นเต็มไปด้วยลม มีเสียงเป็นอันดัง	๑๑๒
ท้องป้าง	๑๑๔
ท้องพอง	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒
ท้องมาน	๑๑๔, ๑๑๕
ท้องรู้้ง	๑๑๕
ทำท้อง	๑๐๙, ๑๑๑
ธาตุพิการ	๑๑๐, ๑๑๓
นอนมิหลับ	๑๑๔
นอนหลับแต่เพลากลางวัน	๑๐๙
นอนหลับเมื่อเพลากลางวัน	๑๑๐
แน่นใจ	๑๐๙
แน่นอก	๑๐๙
บริโภคอาหารมิได้	๑๐๙, ๑๑๑
บวมท้อง	๑๐๙
บวมเท้า	๑๐๙
บวมมือ	๑๐๙
บวมหน้า	๑๐๙
บางวันให้ผูก	๑๐๙
บางวันให้ลง	๑๐๙
บางวันให้อยากอาหาร	๑๐๙
บาดแผล	๑๑๘
บาดแผลเจ็บปวดเสี้ยนหนามหอกดาบ	๑๑๙
บุพโพ	๑๑๘, ๑๑๙
บุพพอน้ำเหลือง อันให้เปื่อยให้คัน	๑๑๙
ปถวีธาตุพิการ	๑๑๒
ปถวีธาตุออกจากตัว	๑๑๒
ปถวีธาตุอันให้โทษ	๑๑๒

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ประขวรเพื่อโลหิต	๑๑๖
ป่วงกลางคีน	๑๑๐
ปวดขบ	๑๑๘
ปวดขบมีพิษ	๑๐๙
ปวดพระเศียร	๑๑๖
ปัสสาวะมิสะดวก	๑๑๑
ปัสสาวะวันละ ๒๐ เพลา ๓๐ เพลา	๑๑๑
ป้าง	๑๑๔
ผอมเหลือง	๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๕
ผอมแห้ง	๑๑๕
ผื่นขึ้นทั้งตัวดังผด แลหักจมไปทำทอ้ง	๑๐๙
ฝีคันทมาลา	๑๒๐
ฝีคันทสุต	๑๒๐
ฝีดวงใหญ่ดวงน้อย	๑๒๐
ฝีทั้ง ๑๖ จำพวก	๑๒๐
ฝีที่นม	๑๑๖
ฝีเปื่อยเน่าบาดเจ็บใหญ่น้อย	๑๒๐
ฝีเปื่อยเน่าใหญ่น้อย	๑๒๐
ฝีเปื่อยฝีเน่า	๑๑๙
ฝีฟกคอ	๑๒๐
ฝีฟกคาง	๑๒๐
ฝีฟกทูน้อย	๑๒๐
ฝีฟกทูนเมีย	๑๑๖
ฝีฟกทูนใหญ่	๑๒๐
ฝีลูกหนู	๑๒๐
พยาธิเกิดในทรวงอก	๑๑๕
พยาธิอันเป็นตัว	๑๑๔

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
พรรตึก	๑๑๑
พระเกศาหล่น	๑๑๘
พระชีวหาให้มันตึง	๑๑๗
พระโรคอันเกิดในพระเศียร พระเนตร พระนาสิก	๑๑๖
พระวาทะ เสมหะ โลหิตกำเริบอันทุพล	๑๑๑
พระเส้นกล่อน	๑๑๖
พระเส้นตึง	๑๑๖
พระเส้นตึงแลกระด้าง	๑๑๗
พระเส้นพิรุณ	๑๑๖, ๑๑๗
พระเส้นอันกระด้าง	๑๑๗
พระเส้นอันแข็ง	๑๑๘
พระเส้นอันทพฤก	๑๑๑, ๑๑๗
พิษแสบริ้อน	๑๑๙
พุทฺฆมาน	๑๑๕
เพื้อพก	๑๑๓
ฟกซ้ำในอกเจ็บขัด	๑๑๕
ฟกบวม	๑๑๗
ไฟธาตุอันเย็นอันหย่อน	๑๑๐
ไฟเผาอาหารมิได้เสมอ	๑๐๙
มองคร่อ	๑๐๙, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๒๐
มะเมอ	๑๑๓
มันงวงเวียน	๑๑๖
มือเท้าตาย	๑๐๙, ๑๑๘
เมื่อยขบ	๑๑๖, ๑๑๙, ๑๒๐
ร้อนกระหายน้ำ	๑๑๓
ร้อนปลายมือปลายเท้า	๑๐๙, ๑๑๕
ระส่ำระสาย	๑๑๔

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ริดสีดวง	๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๙, ๑๒๐
ริดสีดวงกินในเล็บพระหัตถ์	๑๑๘
ริดสีดวงงอกทวารหนัก ทวารเบา	๑๑๙
ริดสีดวงในพระนาสิก พระสอ พระเนตร	๑๑๖
ลงแดง	๑๑๔
ลงท้อง	๑๑๑
ลม ๘๐ จำพวก	๑๑๖
ลมกระสาย	๑๑๔, ๑๑๕
ลมขึ้นสูง	๑๑๖
ลมจุกเสียดท้าวเรอ	๑๑๔
ลมตีขึ้น	๑๑๒
ลมทันท้อง	๑๑๔
ลมป่วง	๑๑๐
ลมปัดฆาฏ	๑๑๕, ๑๑๖
ลมเป็นก้อน	๑๑๐
ลมพรรดิก	๑๑๔
ลมมหาสดมภ์	๑๑๕
ลมราชย์กษ	๑๑๓, ๑๑๕
ลมวิหค	๑๑๓
ลมสันดาน	๑๑๔, ๑๑๕
ลมอันเสียดแทงชายโครง แลตะโพก สันหลัง	๑๑๐
ลมอัมพาต	๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖
ลมอุทังคมาวาตา	๑๑๖
ลิ้นหด เจริจามิซัด	๑๑๔
โลหิตกรัง	๑๑๔
โลหิตแค่น	๑๑๔
โลหิตตก	๑๑๔, ๑๑๕

ดัชนีชื่อโรคและอาการ

ชื่อ	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
วาโยธาตุพิการ	๑๑๑, ๑๑๒
วาโยธาตุให้โทษ	๑๑๒
วิงเวียน	๑๑๖, ๑๑๗
วิสมามันทาคินีอันทุพล	๑๑๐
สลบ	๑๑๖
เสโทตกหนัก	๑๑๑
เส้นอันทพฤก	๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘
เส้นเอ็นหดเป็นเถาเป็นขี้พริก	๑๑๗
เสมหะ ๒๐ จำพวก	๑๑๖
เสมหะกำเริบ	๑๐๙
เสมหะตีขึ้น	๑๑๔
เสมหะในทรวงอกในลำคอ	๑๑๕
เสมหะปะทะ	๑๑๔, ๑๑๕
เสียดพระอุระ	๑๑๖
เสียดร้าวข้าง	๑๑๑
เสียดสันหลัง	๑๑๒
ไส้ด้วน	๑๑๘, ๑๑๙
หอบพัก	๑๑๗
หืด	๑๑๕
องคสูตร	๑๑๒, ๑๑๙
อาเจียน	๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๔
อาโปธาตุถอย	๑๑๑
อาโปธาตุพิการ	๑๑๑, ๑๑๓
อุจจาระปัสสาวะ เนื้อก็เหลือง	๑๑๓
อุจจาระปัสสาวะฉอยๆ	๑๑๑
อุปทม	๑๑๙
ไอ	๑๐๙, ๑๑๕

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
กระชาย	๑๖, ๕๘	๑๑๑, ๑๑๖
กระเช้า (ผล)	๙	๑๑๐
กระเช้าแดง (เปลือก)	๑๐	๑๑๐
กระดอม	๑๖	๑๑๑
กระดอม (ผล)	๑๔	๑๑๑
กระถินแดง	๗๔	๑๑๙
กระเทียม	๑๐, ๒๕, ๒๙, ๕๘, ๖๔, ๖๙, ๗๑, ๗๔	๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙
กระเทียม (น้ำ)	๖๕	๑๑๗
กระเทียมทอก	๑๒	๑๑๐
กระเนียด (ใบ)	๖๘	๑๑๘
กระปือ (เขา)	๒๙	๑๑๒
กระปือ (น้ำนม)	๖๖	๑๑๗
กระเบา (ผล)	๑	๑๐๙
กระเบา (ราก)	๗	๑๑๐
กระเบา (ลูก)	๗๐	๑๑๘
กระเบา (ลูกใน)	๗๗	๑๑๙
กระเปียน (ลูกใน)	๗๗	๑๑๙
กระพังโหม	๑๕, ๒๗, ๒๘	๑๑๑, ๑๑๒
กระพังโหม (ใบและราก)	๓๒	๑๑๓
กระลำพัก	๓๘, ๖๙	๑๑๓, ๑๑๘
กระวาน	๔๓, ๕๐, ๕๕, ๖๒, ๖๘, ๖๙, ๘๑	๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๒๐
กระวาน (ใบ)	๑๑, ๕๓, ๖๖	๑๑๐, ๑๑๕, ๑๑๗
กระวาน (ผล)	๕๒, ๕๓	๑๑๕
กรักชี	๓๖, ๓๗	๑๑๓
กรามพลู	๕๐, ๕๒, ๕๖	๑๑๕, ๑๑๖

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
กราย (ลูก)	๖๙	๑๑๘
กรุงเขมา	๒๔, ๓๒, ๖๙	๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๘
กรุงเขมา (ราก)	๔, ๔๒	๑๑๐, ๑๑๕
กฤษณา	๓๘, ๖๑, ๖๖, ๖๙	๑๑๓, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘
กะเพรา (ใบ)	๒๒, ๕๕	๑๑๑, ๑๑๕
กัญชา	๑๑	๑๑๐
กัญชา (ใบ)	๔๓, ๔๔, ๕๕	๑๑๔, ๑๑๕
กานพลู	๑๑, ๕๓, ๕๕, ๖๐, ๖๒, ๖๖, ๖๘, ๖๙, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๒๐
การเกด (ยอด)	๗๗	๑๑๘
การบูร	๒๔, ๔๓, ๔๔, ๕๓, ๖๘, ๗๘, ๗๙, ๘๑	๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐
กำหวด	๔๖	๑๑๔
กำยาน	๓๖, ๗๙	๑๑๓, ๑๑๙
เกลือ	๘, ๑๐, ๒๔, ๔๗, ๕๗	๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๖
เกลือเทศ	๖, ๔๑	๑๑๐, ๑๑๔
เกลือเยาวกะสา	๕๖, ๖๔	๑๑๖, ๑๑๗
เกลือสินเธาว์	๑๒, ๔๗, ๕๐, ๕๓, ๕๖, ๖๔, ๗๕	๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๙
เกลือสุนจะละ	๕๖, ๖๔	๑๑๖, ๑๑๗
เกสรบัวน้ำ	๓๗	๑๑๓
แก้วเกลบ	๕๙	๑๑๖
กะละ (น้ำมัน)	๖๖	๑๑๗
โกฐ	๔๕	๑๑๔
โกฐกระดูก	๔๔	๑๑๔
โกฐกัศตรา	๕๕, ๖๒, ๖๘, ๘๑	๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๒๐
โกฐก้านพร้าว	๕๐, ๘๑	๑๑๕, ๑๒๐

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
โกฐเขมา	๔, ๕, ๒๔, ๕๕, ๖๙, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๕, ๑๑๘, ๑๒๐
โกฐจุฬาภรณ์	๖๙, ๘๑	๑๑๘, ๑๒๐
โกฐเชียง	๖๐, ๖๙	๑๑๖, ๑๑๘
โกฐทั้ง ๕	๖๖	๑๑๗
โกฐพุงปลา	๕๕, ๖๐, ๘๑	๑๑๕, ๑๑๖, ๑๒๐
โกฐสอ	๔, ๕๐, ๕๕, ๖๐, ๖๙, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๒๐
โกฐสอจีน	๕๕	๑๑๖
โกฐสอเทศ	๓, ๕๓, ๕๙, ๖๔	๑๐๙, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
โกฐสิงคลี	๖๙	๑๑๘
โกฐหัวบัว	๑๒, ๓๘, ๕๙, ๖๙	๑๑๐, ๑๑๓, ๑๑๖, ๑๑๘
ไถ่ (ไข่)	๗๙	๑๑๙
ขมิ้น (ใบ)	๖๕	๑๑๗
ขมิ้น (หัว)	๖๕	๑๑๗
ขมิ้นชัน	๗๒	๑๑๘
ขมิ้นอ้อย	๙, ๑๐, ๑๕, ๓๔, ๕๕, ๖๗, ๖๙, ๗๐, ๗๒, ๗๔, ๗๗, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐
ขอนดอก	๓๘	๑๑๓
ขอบชะนางแดง	๗๓, ๗๔	๑๑๘, ๑๑๙
ชันชอก	๑๓, ๓๓, ๓๘, ๔๖, ๕๒	๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๕
ชันม่อน (ราก)	๒๖	๑๑๒
ชำ	๑๗, ๕๘, ๖๔, ๖๗	๑๑๑, ๑๑๖, ๑๑๗
ชำตาแดง	๑๖, ๔๑	๑๑๑, ๑๑๔
ชิง	๑๐, ๓๓, ๖๗	๑๑๐, ๑๑๓, ๑๑๗
ชิงแห้ง	๒, ๓, ๖, ๑๑, ๑๒, ๑๙, ๒๓, ๒๔, ๔๔, ๔๗, ๕๐, ๕๒, ๕๓, ๕๖, ๖๔	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
ขี้กาแดง (ราก)	๒๗, ๓๑	๑๑๒, ๑๑๓

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ขี้เหล็ก (ใบ)	๕๘	๑๑๖
ขี้เหล็ก (ราก)	๖๗	๑๑๗
ไข่เน่า (เปลือก)	๓๗	๑๑๓
ไข่ฟัก (เปลือก)	๕๙	๑๑๖
คนทา (ใบ)	๗๔, ๘๑	๑๑๙, ๑๒๐
ครั่ง	๗๓, ๗๔	๑๑๘, ๑๑๙
คันทา (ราก)	๖๖	๑๑๗
เครือเขาอีเหมื่อน	๗๒	๑๑๘
เคঁาค่า	๑๕	๑๑๑
แคแดง (ใบ)	๘๑	๑๒๐
แคป่า (ราก)	๑๓	๑๑๑
โค (น้ำมัน)	๖๖	๑๑๗
โค (มูล)	๒๙	๑๑๒
โคดำ (น้ำมูล)	๖, ๔๖	๑๑๐, ๑๑๔
ไคร้เครือ	๖๖	๑๑๗
ไคร้เครือ (ราก)	๑, ๗, ๒๓, ๕๐, ๕๓, ๕๕	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๕
ไคร้ต้น (ราก)	๕, ๗	๑๑๐
ไคร้หอม (ราก)	๖๖	๑๑๗
จันทน์	๒๖	๑๑๒
งา (น้ำมัน)	๖๕, ๖๗, ๖๘, ๖๙, ๗๐, ๗๓, ๗๔, ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๘๑	๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐
งาเขย (น้ำมัน)	๖๖	๑๑๗
งาไชย (น้ำมัน)	๗๒	๑๑๘
งูเห่า (ดี)	๔๒, ๖๗, ๖๙, ๗๓, ๗๕, ๗๖	๑๑๔, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙
งูเห่า (น้ำมัน)	๖๙	๑๑๘
งูเห่า (น้ำมัน)	๖๙	๑๑๘

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
จระเข้ (น้ำมัน)	๖๙	๑๑๘
จระเข้ (หนัง)	๒๙	๑๑๒
จันทน์ (แก่น)	๓๒	๑๑๒
จันทน์ขาว	๓๓, ๓๗, ๖๖	๑๑๓, ๑๑๗
จันทน์แดง	๓๗, ๖๖	๑๑๓, ๑๑๗
จันทน์ทั้ง ๒	๓๘, ๖๙	๑๑๓, ๑๑๘
จันทน์เทศ	๑๖	๑๑๑
จันทน์เทศ (ผล)	๔	๑๑๐
จันทนา	๑๖	๑๑๑
จำปา (กลีบ)	๔๖	๑๑๔
จิงจ้อ (ราก)	๖๔	๑๑๗
จิงจ้อหลวง (ผล)	๗	๑๑๐
จิงจ้อหลวง (ราก)	๑๕	๑๑๑
จิงจ้อใหญ่	๕๒	๑๑๕
จิงจ้อใหญ่ (ราก)	๔, ๒๔, ๕๖	๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๖
จุนสี	๗๙	๑๑๙
เจตมูลเพลิง	๔๙, ๕๐	๑๑๕
เจตมูลเพลิง (ใบ)	๓๐	๑๑๒
เจตมูลเพลิง (ราก)	๗, ๑๑, ๑๓, ๒๔, ๔๗, ๔๘, ๕๒, ๕๓, ๕๔, ๕๖, ๖๖	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
ฉำฉา (ไม้)	๖๔	๑๑๗
ชบาแดง (ใบ)	๘๑	๑๒๐
ชราภากี (ดอก)	๑๒	๑๑๐
ชะดามังสี	๒๖	๑๑๒
ชะมด	๕๙, ๖๐, ๖๑	๑๑๖
ชะมดเขียง	๔๖	๑๑๔

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ชะมดทั้ง ๒	๖๙	๑๑๘
ชะลูด	๗๖	๑๑๙
ชะเอม	๗, ๒๔	๑๑๐, ๑๑๒
ชะเอมเทศ	๓๗, ๕๒, ๕๙	๑๑๓, ๑๑๕, ๑๑๖
ชะเอมไทย	๑, ๕	๑๐๙, ๑๑๐
ชันย้อย	๖๙	๑๑๘
ชันระนัง	๖๙	๑๑๘
ชันรำโรง	๖๙	๑๑๘
ช้าคราม (ราก)	๗๒	๑๑๘
ชาดหรรณ	๖๐, ๗๔	๑๑๗, ๑๑๙
ช้าพลู	๖๔, ๖๖	๑๑๗
ช้าพลู (ผล)	๑, ๓, ๗	๑๐๙, ๑๑๐
ช้าพลู (ราก)	๒, ๑๒, ๑๗	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑
ชาลิขม (ราก)	๗๒	๑๑๘
ชิงชี้ (ใบ)	๘๑	๑๒๐
ชีล่อม	๖, ๑๔	๑๑๐, ๑๑๑
ชีล่อม (ผล)	๓, ๑๘	๑๐๙, ๑๑๑
ชุมเห็ด (ใบ)	๗๔	๑๑๙
ชุมเห็ด (ราก)	๖๗	๑๑๗
ชุมเห็ด (ลูก)	๗๒	๑๑๘
เชือกเขาพรวน	๑๒, ๒๗	๑๑๐, ๑๑๒
ดอกจันทน์	๔๓, ๔๕, ๕๓, ๕๕, ๖๒, ๖๘, ๖๙, ๘๑	๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๒๐
ดองดิ่ง	๔๗, ๕๖, ๖๔	๑๑๔, ๑๑๖, ๑๑๗
ดินประสิวขาว	๒๒, ๖๒	๑๑๑, ๑๑๖
ดินสอพอง	๓๖	๑๑๓

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ดีบุกดำ	๘๐	๑๒๐
ดีปลี	๒, ๓, ๖, ๘, ๑๑, ๑๒, ๒๔, ๒๕, ๒๙, ๓๐, ๔๔, ๔๗, ๕๐, ๕๒, ๕๓, ๕๕, ๕๖, ๖๒, ๖๔, ๖๙, ๗๘	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙
ดีหมี (เปลือก)	๗๐	๑๑๘
ตรุษ (ใบ)	๗๔	๑๑๙
ตรุษ (เปลือก)	๗๓, ๗๔	๑๑๘, ๑๑๙
ตริกฏุก	๙, ๑๕, ๑๗, ๒๔, ๒๖, ๕๔, ๕๙, ๖๖	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
ตรีผลา	๑๗, ๒๖	๑๑๑, ๑๑๒
ตลอด (ใบ)	๒๔, ๖๖, ๖๘	๑๑๒, ๑๑๗, ๑๑๘
ตลอด (ผล)	๒๓	๑๑๒
ตลอด (ลูก)	๕๕, ๖๖	๑๑๔, ๑๑๗
ทองแตก (ใบ)	๕๘	๑๑๖
ทองแตกใบแฉก (ราก)	๕๔	๑๑๕
ตะกั่วนม	๗๑	๑๑๘
ตะเคียน (ชัน)	๗๙	๑๑๙
ตะไคร้หอม	๕๘	๑๑๖
ตะนาว	๓๘	๑๑๓
ตะพานน้ำ (ดี)	๖๗	๑๑๗
ตาลดำ (ใบ)	๘๑	๑๒๐
ตำลึง (เถา)	๓๙	๑๑๔
ตำลึงใบแฉก	๗๖, ๘๑	๑๑๙, ๑๒๐
ตุ๊กโรหินี	๔	๑๑๐
เตย (ยอด)	๗๗	๑๑๙
ถั่วพู (ใบ)	๘๑	๑๒๐

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ถั่วภู (ราก)	๘๑	๑๒๐
ทนต์ใบแฉก (ราก)	๒๔, ๔๖	๑๑๒, ๑๑๔
ทองคำเปลว	๖๒	๑๑๖
ทองหลางใบมน (ใบ)	๒๘	๑๑๒
เทพทา	๑๒	๑๑๐
เทียนเกล็ดหอย	๕๓	๑๑๕
เทียนขาว	๔, ๕๕, ๖๙, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๕, ๑๑๘, ๑๒๐
เทียนดำ	๔, ๔๓, ๔๔, ๕๔, ๕๕, ๕๗, ๖๙, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๘, ๑๒๐
เทียนแดง	๑๒, ๕๕, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๕, ๑๒๐
เทียนตาตุ๊กแตน	๕๓, ๘๑	๑๑๕, ๑๒๐
เทียนทั้ง ๕	๕๐, ๕๓, ๖๖, ๖๗, ๗๘	๑๑๕, ๑๑๗, ๑๑๘
เทียนนา (ต้น)	๗๒	๑๑๘
เทียนยาวภาณี	๓, ๔๓, ๕๒, ๕๕, ๕๖, ๖๔, ๖๖, ๘๑	๑๐๙, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๒๐
เทียนสัตบุษ	๕๕	๑๑๕
น้ำตาลกรวด	๑๑	๑๑๐
น้ำเต้า (ลูก)	๔๕	๑๑๔
น้ำเต้าขม	๑๔	๑๑๑
น้ำทะเลงใช้	๗๙	๑๑๙
น้ำประสานดีบุก	๕๙	๑๑๖
น้ำประสานทอง	๕๐, ๕๓, ๖๐	๑๑๕, ๑๑๖
น้ำผึ้ง	๑๒, ๓๙, ๔๙, ๕๕	๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๕
น้ำผึ้งรวง	๖๔	๑๑๗
น้ำมันเซตะ	๖๖	๑๑๗
น้ำมันดิน	๖๖	๑๑๗
น้ำมันดิบ	๘๐	๑๒๐

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ชานานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
น้ำมันกุเลละ	๖๖	๑๑๗
น้ำมันหอม	๗๗	๑๑๙
บวบเหลี่ยม (ลูก)	๔๕	๑๑๔
บอระเพ็ด	๑๐, ๑๒, ๑๖, ๒๗, ๓๑, ๕๕, ๗๒, ๗๔	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๑๙
บัวหลวง (เกสร)	๓๘	๑๑๓
บุณฑาค (เกสร)	๕๐, ๖๐	๑๑๕, ๑๑๖
บุณฑาค (ดอก)	๒๘, ๓๗, ๓๘, ๔๔	๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๔
เบญจกานี	๗๓	๑๑๘
เบญจกลางโพง	๗๐	๑๑๘
เบี้ยผู้	๕๙, ๖๐	๑๑๖
ปรอท	๔๕	๑๑๔
ประคำไก่ (ราก)	๖๗	๑๑๗
ประคำดีกระปือ (ราก)	๖๗	๑๑๗
ปรู (แก่น)	๓๖	๑๑๓
เปราะหอม	๓๘, ๕๙, ๖๖	๑๑๓, ๑๑๖, ๑๑๗
เปล้าทั้ง ๒	๕๔	๑๑๕
เปล้าน้อย	๕๓, ๖๔, ๖๖	๑๑๕, ๑๑๗
เปล้าน้อย (ราก)	๕๔, ๖๘	๑๑๕, ๑๑๗
เปล้าน้ำเงิน	๖๖	๑๑๗
เปล้าราม	๖๖	๑๑๗
เปล้าใหญ่	๖๖	๑๑๗
เปล้าใหญ่ (ราก)	๕๔, ๖๘	๑๑๕, ๑๑๗
ผักขวง	๗๒	๑๑๘
ผักคราด (ใบ)	๔๑	๑๑๔
ผักบ่งขัน (ใบ)	๖๕	๑๑๗

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ผักปราบ (ใบ)	๘๑	๑๒๐
ผักเป็ด (ใบ)	๓๕, ๘๑	๑๑๓, ๑๒๐
ผักเปลว (ใบ)	๘๑	๑๒๐
ผักแพ้ว (ราก)	๒๕	๑๑๒
ผักแพ้วแดง	๓, ๑๘, ๒๓	๑๐๙, ๑๑๑, ๑๑๒
ผักแพ้วแดง (ราก)	๑, ๒, ๕, ๒๐, ๖๖	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๗
ผักเสี้ยนผี (ราก)	๗๒	๑๑๘
ฝางเสน	๒๑	๑๑๑
ฝ้าย (ลูก)	๗๖	๑๑๙
ฝ้ายผี (ราก)	๕๑	๑๑๕
ฝิ่น	๒๘, ๔๓, ๖๒, ๖๕, ๖๗, ๖๙, ๗๓, ๗๔, ๗๕, ๗๖	๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙
แฝกหอม	๓๘	๑๑๓
แฝกหอม (ราก)	๖๖	๑๑๗
พนมสวรรค์ (ราก)	๑๓	๑๑๐
พรมมิ	๔๑	๑๑๔
พรมมิ (ราก)	๔๖	๑๑๔
พริก	๑๐, ๔๙	๑๑๐, ๑๑๕
พริกไทย	๒๓, ๓๕, ๔๔, ๔๕, ๔๘, ๕๘, ๗๑	๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๖, ๑๑๘
พริกไทย (ราก)	๔๒	๑๑๔
พริกกลิ่น	๒, ๑๙, ๕๐, ๕๒, ๕๓, ๕๖, ๖๒, ๖๔, ๖๗, ๖๙	๑๐๙, ๑๑๑, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘
พริกหอม	๕๕, ๖๒, ๖๗, ๖๙	๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘
พริกหาง	๕๕, ๖๒, ๖๗, ๖๙	๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘
พลับพลึง (ใบ)	๕๗	๑๑๖
พลูแก (ใบ)	๓๓, ๔๐	๑๑๓, ๑๑๔

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
พันธุ์ผักกาด	๑๖, ๓๔, ๗๒	๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๘
พันธุ์ผักกาด (น้ำมัน)	๖๗	๑๑๗
พิกุล (ดอก)	๓๗, ๓๘	๑๑๓
พิมเสน	๓๓, ๓๗, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๖, ๔๙, ๖๐, ๖๑, ๖๖, ๖๘, ๖๙, ๗๙, ๘๑	๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐
พิมเสน (น้ำมัน)	๖๖, ๖๗, ๖๘	๑๑๗, ๑๑๘
พิลังกาสา (ผล)	๑, ๒, ๒๘, ๕๕	๑๐๙, ๑๑๒, ๑๑๕
พิลังกาสา (ราก)	๔, ๗๒	๑๑๐, ๑๑๘
พุทรา (ใบ)	๘๑	๑๒๐
เพกา (เปลือก)	๗๔	๑๑๙
แพะ (น้ำมัน)	๖๖	๑๑๗
ไพล	๑๖, ๒๖, ๕๗, ๖๐, ๖๙	๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๖, ๑๑๘
ฟาแก้น (ใบ)	๗๖	๑๑๙
มดยอบ	๗๔	๑๑๙
มหาชะลาย	๖๖	๑๑๗
มหาหิงคุ์	๒, ๓, ๔, ๒๔, ๒๖, ๔๕, ๔๗, ๕๐, ๕๖, ๕๘, ๖๒, ๖๔	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
มะกรูด (น้ำ)	๖๖	๑๑๗
มะกรูด (ผล)	๗๘	๑๑๙
มะกรูด (ผิว)	๖๐, ๗๘	๑๑๖, ๑๑๙
มะกล่ำเครือ	๘๑	๑๒๐
มะกล่ำเครือ (ราก)	๕๒	๑๑๕
มะกา (ใบ)	๗๒	๑๑๘
มะขบ (เปลือก)	๗๓	๑๑๘
มะขาม (ใบ)	๕๗, ๕๘	๑๑๖

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
มะขาม (เปลือก)	๗๓	๑๑๘
มะขาม (เปลือกต้น)	๗๒	๑๑๘
มะขามขบ (เปลือกลูก)	๗๕	๑๑๙
มะขามป้อม (เนื้อ)	๕๒	๑๑๕
มะขามป้อม (เปลือก)	๒๑	๑๑๑
มะขามป้อม (ผล)	๑, ๗, ๑๗	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑
มะขามป้อม (ลูก)	๕	๑๑๐
มะเขือขื่น (ใบ)	๘๑	๑๒๐
มะเขือขื่น (ราก)	๘๑	๑๒๐
มะคำไก่ (ใบ)	๕๘	๑๑๖
มะงั่ว (น้ำ)	๖๖	๑๑๗
มะงั่ว (ใบ)	๒๘	๑๑๒
มะเดื่อดิน (ใบ)	๘๑	๑๒๐
มะตาด (ผล)	๕๒	๑๑๕
มะตูม (ผลอ่อน)	๑๒, ๒๕, ๒๘, ๓๐	๑๑๐, ๑๑๒
มะตูม (ราก)	๑๒	๑๑๐
มะทราง (แก่น)	๓๗	๑๑๓
มะทราง (เปลือก)	๓๗	๑๑๓
มะนาว (น้ำ)	๖๕, ๖๖, ๖๙	๑๑๗, ๑๑๘
มะนาว (ลูกใน)	๔๕	๑๑๔
มะพร้าว (น้ำมัน)	๗๑, ๗๙	๑๑๘, ๑๑๙
มะพร้าวไฟ (ลูก)	๖๖, ๗๕	๑๑๗, ๑๑๙
มะรุม (เปลือก)	๓๔, ๕๖	๑๑๓, ๑๑๖
มะลิ (ดอก)	๓๘	๑๑๓
มะลิ (ราก)	๖๑	๑๑๖
มะแว้งเครือ (ราก)	๔	๑๑๐

ดัชนีขอเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
มะแว้งต้น (ผล)	๒	๑๐๙
มะแว้งต้น (ราก)	๑๖	๑๑๑
มะแว้งทั้ง ๒ (ใบ)	๘๑	๑๒๐
มะแว้งทั้ง ๒ (ผล)	๒๕	๑๑๒
มะแว้งทั้ง ๒ (ราก)	๒๗	๑๑๒
มะชะกียาฉวี	๖๙	๑๑๘
มาตะกั	๗๙	๑๑๙
มูกมัน (เปลือก)	๑๐, ๑๘, ๒๐	๑๑๐, ๑๑๑
มูกหลวง (เปลือก)	๖, ๑๔, ๒๓	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒
ยาง (น้ำมัน)	๗๕	๑๑๙
ยางทราย (ใบ)	๒, ๒๕	๑๐๙, ๑๑๒
ยาดำ	๔๓, ๕๘	๑๑๔, ๑๑๖
ยาทราย (ใบ)	๒๔	๑๑๒
ยิงสม	๑๑	๑๑๐
รกฟ้า (เปลือก)	๑๐	๑๑๐
ระงับพิษ (ใบ)	๘๑	๑๒๐
รัก (ใบ)	๑๒	๑๑๐
รักขาว (ราก)	๖๗, ๗๒	๑๑๗, ๑๑๘
รัตโชติ	๖๖	๑๑๗
ราชันหา	๕๖	๑๑๖
ราชคืด (ผล)	๒, ๔, ๑๕, ๒๔	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒
ราชพฤกษ์ (ฝัก)	๔๖	๑๑๔
แรด (นอ)	๒๙	๑๑๒
ละหุ่ง (น้ำมัน)	๖๗	๑๑๗
لاغโพง (ใบ)	๖๕	๑๑๗

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ลำโพง (ลูก)	๖๖	๑๑๗
ลำเจียก (ยอด)	๗๗	๑๑๙
ลำเจียก (ราก)	๗๒	๑๑๘
ลำพัน	๔๕	๑๑๔
ลำพันแดง	๖๘	๑๑๗
ลำโพง (ใบ)	๗๕	๑๑๙
ลำโพง (ลูก)	๗๕, ๗๖	๑๑๙
ลำโพงขาว (ลูกใน)	๗๗	๑๑๙
ลำโพงแดง (ลูกใน)	๗๗	๑๑๙
ลำโพงทั้ง ๒ (ราก)	๖๗	๑๑๗
ลิ้นทะเล	๕๕, ๗๓, ๗๔	๑๑๖, ๑๑๘, ๑๑๙
ลูกจันทน์	๑๗, ๒๙, ๔๓, ๔๔, ๕๕, ๕๐, ๕๓, ๕๕, ๖๒, ๖๘, ๖๙, ๘๑	๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๖, ๑๒๐
เลี่ยน (ใบ)	๕๘, ๗๐	๑๑๓, ๑๑๘
เลี่ยน (ราก)	๖๗	๑๑๗
แลงลัก (ใบ)	๔๑	๑๑๔
ว่านไข่น้ำ	๖๘	๑๑๗
ว่านน้ำ	๒, ๖, ๑๓, ๑๘, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๓๐, ๔๗, ๕๐, ๕๓, ๕๖, ๕๙, ๖๔	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
ว่านน้ำ (ราก)	๑๔	๑๑๑
ว่านบุษราคัม	๖๘	๑๑๗
ว่านเปราะ	๓	๑๐๙
ว่านเปราะป่า	๑, ๕, ๗, ๖๘	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๗
ว่านพระกราบ	๖๘	๑๑๗
ว่านพระตะบะ	๗๒	๑๑๘
ว่านพระตะหึ่ง	๗๒	๑๑๘

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
ว่านพระผั่ง	๖๘	๑๑๗
ว่านพันชน	๖๘	๑๑๗
สน (แก่น)	๑๖, ๓๑, ๓๒, ๖๖	๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๗
ส้มซ่า (น้ำ)	๖๖	๑๑๗
ส้มป่อย (ราก)	๖๗	๑๑๗
สมอทั้ง ๓	๔๖	๑๑๔
สมอเทศ	๑๒	๑๑๐
สมอไทย	๓, ๒๓, ๒๕, ๓๑, ๕๒, ๕๖, ๗๒	๑๐๙, ๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๘
สมอไทย (ผล)	๑, ๗, ๘, ๓๐	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๒
สมิ (ราก)	๖๑	๑๑๖
สมุลแว้ง	๓๘, ๔๔, ๕๐, ๖๐	๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖
สมุลแว้ง (เปลือก)	๕๓	๑๑๕
สรรพพิศม์ (ผล)	๔	๑๑๐
สลัดได	๕๔	๑๑๕
สลัดได (ยาง)	๔๖, ๔๗	๑๑๔
สลิด (ราก)	๖๑	๑๑๖
สวาด (ผล)	๔, ๒๔	๑๑๐, ๑๑๒
สวาด (ราก)	๕	๑๑๐
สหัสคันหา	๖๖	๑๑๗
สหัสคุณ	๔๘, ๔๙, ๕๓, ๖๔	๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๗
สหัสคุณทั้ง ๒	๕๕, ๖๘	๑๑๕, ๑๑๗
สหัสคุณเทศ	๔๔, ๕๔	๑๑๔, ๑๑๕
สหัสคุณไทย	๕๔	๑๑๕
สะค้าน	๑๑, ๑๗, ๒๕, ๓๐, ๕๐, ๕๓, ๖๔, ๖๖	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๕, ๑๑๗
สะคุย (ราก)	๔๖	๑๑๔

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
สะเดา (ใบ)	๑๐, ๔๔, ๗๔, ๘๑	๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๙, ๑๒๐
สะเดา (เปลือก)	๗๔	๑๑๙
สะอึก (ราก)	๓๑	๑๑๓
สังข์	๕๙	๑๑๕
สัตตบงกช (เกสร)	๓๘	๑๑๓
สัตบุษเทศ	๒๕, ๒๘, ๕๐	๑๑๒, ๑๑๕
สับปะรด (ลูก)	๖๓	๑๑๖
สารภี (ดอก)	๓๗, ๓๘	๑๑๓
สารภี (เปลือก)	๗๓	๑๑๘
สารส้ม	๔๑, ๗๔	๑๑๔, ๑๑๙
สีผึ้ง	๖๙	๑๑๗
สีผึ้งขาว	๗๙	๑๑๙
สีเสียดเทศ	๗๓, ๗๔, ๗๗	๑๑๘, ๑๑๙
สีเสียดเทศ (เปลือก)	๗๕	๑๑๙
สุพรรณิธาน	๔๕	๑๑๔
เสนียด (ราก)	๖, ๒๐	๑๑๐, ๑๑๑
เสื่อ (น้ำมัน)	๖๙	๑๑๘
แสมทะเล (แก่น)	๖๘	๑๑๗
หญ้าขี้ดมอน (ราก)	๖๗	๑๑๗
หญ้าขี้ดมอนหลวง (ราก)	๒๗	๑๑๒
หญ้าตีนตุ๊กตุ้	๗๔	๑๑๙
หญ้าไทร	๔๘	๑๑๔
หญ้าปากกระป๋อง	๘๑	๑๒๐
หญ้าปากควาย	๔๐	๑๑๔
หญ้าปันทอ	๘๑	๑๒๐
หญ้าพันธุ์แดง (ราก)	๑๐	๑๑๐

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ขนานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
หญ้าแพรกแดง	๘๑	๑๒๐
หญ้าร้างกา	๑, ๕, ๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๓	๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒
หญ้าลูกเคล่า	๒๘	๑๑๒
หนาด (ใบ)	๒๔	๑๑๒
หมอน้อย (ใบ)	๘๑	๑๒๐
หมีเหม็น (เปลือก)	๗๓	๑๑๘
หมูหริ่ง (น้ำมัน)	๖๙	๑๑๘
หอม	๕๘	๑๑๖
หอมแดง	๑๕, ๓๑, ๖๙	๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๘
หอมแดงชาตรี	๖๒	๑๑๖
หอยขม	๒๙	๑๑๒
หางไหล	๖๖	๑๑๗
หิงห้าย (ราก)	๔๖	๑๑๔
เหล้า	๕๑	๑๑๕
แห้วหมู	๑๒, ๑๕, ๒๓, ๒๙	๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒
แห้วหมูใหญ่	๕๕	๑๑๕
โหรา	๔๕, ๖๖	๑๑๔, ๑๑๗
โหราเขากระปือ	๖๒	๑๑๖
โหราเตี้ยไก่	๖๒	๑๑๖
โหราเท้าสุนัข	๖๒	๑๑๖
โหราบอน	๖๒	๑๑๖
โหราใบกลม	๖๒	๑๑๖
โหราอำมฤตย์	๖๒	๑๑๖
โหราอำมคสังคี	๖๒	๑๑๖
อบเชย	๕๐, ๕๗, ๖๖	๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗
อบเชย (เปลือก)	๑๑	๑๑๐

ดัชนีชื่อเครื่องยา

ชื่อ	ชานานที่	หน้าคำอ่านปัจจุบัน
อบเชยเทศ	๖๐, ๖๑	๑๑๖
อษรคันทา	๕๖	๑๑๖
อ้อย (ชาน)	๓๖	๑๑๓
อ้อย (น้ำ)	๓๕	๑๑๓
อษระคันทา	๖๖	๑๑๗
เอ็น (ผล)	๕๒	๑๑๕
เอ็นใหญ่ (ผล)	๕๓	๑๑๕
เอ็น (ลูก)	๕๐, ๖๖	๑๑๕, ๑๑๗
เอื้องพิศม์ม้า	๖๘	๑๑๘

สำนักคัมภีร์ของภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

พริกไทย

ภาคผนวก

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญา
ศิลปวัฒนธรรมไทย

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

ระยะเวลาครองราชย์

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)	พ.ศ. ๑๘๙๓ – พ.ศ. ๑๙๑๒
๒. สมเด็จพระเมศวร ครั้งที่ ๑	พ.ศ. ๑๙๑๒ – พ.ศ. ๑๙๑๓
ครั้งที่ ๒	พ.ศ. ๑๙๓๑ – พ.ศ. ๑๙๓๘
๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพ่องั่ว)	พ.ศ. ๑๙๓๓ – พ.ศ. ๑๙๓๕
๔. สมเด็จพระเจ้าทองลั่น	พ.ศ. ๑๙๓๑ (๗ วัน)
๕. สมเด็จพระเจ้ารามราชา	พ.ศ. ๑๙๓๘ – พ.ศ. ๑๙๕๒
๖. สมเด็จพระนครินทราธิราช	พ.ศ. ๑๙๕๒ – พ.ศ. ๑๙๖๗
๗. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)	พ.ศ. ๑๙๖๗ – พ.ศ. ๑๙๙๑
๘. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พ.ศ. ๑๙๙๑ – พ.ศ. ๒๐๓๑
๙. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓	พ.ศ. ๒๐๓๑ – พ.ศ. ๒๐๓๔
๑๐. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	พ.ศ. ๒๐๓๔ – พ.ศ. ๒๐๗๒
๑๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร)	พ.ศ. ๒๐๗๒ – พ.ศ. ๒๐๗๖
๑๒. สมเด็จพระรพีภาณุธิราช	พ.ศ. ๒๐๗๖ – พ.ศ. ๒๐๗๗
๑๓. สมเด็จพระไชยราชาธิราช	พ.ศ. ๒๐๗๗ – พ.ศ. ๒๐๘๙
๑๔. สมเด็จพระแก้วฟ้า (สมเด็จพระยอดฟ้า)	พ.ศ. ๒๐๘๙ – พ.ศ. ๒๐๙๑
๑๕. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเทียรราชา)	พ.ศ. ๒๐๙๑ – พ.ศ. ๒๑๑๒
๑๖. สมเด็จพระมหินทราธิราช	พ.ศ. ๒๑๑๒ – พ.ศ. ๒๑๑๒
๑๗. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า	พ.ศ. ๒๑๑๒ – พ.ศ. ๒๑๓๓
๑๘. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	พ.ศ. ๒๑๓๓ – พ.ศ. ๒๑๔๘
๑๙. สมเด็จพระเอกาทศรถ	พ.ศ. ๒๑๔๘ – พ.ศ. ๒๑๕๓
๒๐. สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์	พ.ศ. ๒๑๕๓ – พ.ศ. ๒๑๕๔
๒๑. สมเด็จพระเจ้าทองธรรม	พ.ศ. ๒๑๕๔ – พ.ศ. ๒๑๗๑
๒๒. สมเด็จพระเชษฐาธิราช	พ.ศ. ๒๑๗๑ – พ.ศ. ๒๑๗๒
๒๓. สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์	พ.ศ. ๒๑๗๒ (๓๘ วัน)
๒๔. สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	พ.ศ. ๒๑๗๒ – พ.ศ. ๒๑๙๙
๒๕. สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย	พ.ศ. ๒๑๙๙ (๙ เดือน)
๒๖. สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา	พ.ศ. ๒๑๙๙ (๒ เดือน ๒๐ วัน)
๒๗. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	พ.ศ. ๒๑๙๙ – พ.ศ. ๒๒๓๑
๒๘. สมเด็จพระเพทราชา	พ.ศ. ๒๒๓๑ – พ.ศ. ๒๒๔๖
๒๙. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)	พ.ศ. ๒๒๔๖ – พ.ศ. ๒๒๕๑
๓๐. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ)	พ.ศ. ๒๒๕๑ – พ.ศ. ๒๒๗๕

๓๑. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

พ.ศ. ๒๒๗๕ – พ.ศ. ๒๓๐๑

๓๒. สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร

พ.ศ. ๒๓๐๑ – พ.ศ. ๒๓๐๗

๓๓. สมเด็จพระเอกทัศ (สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์)

พ.ศ. ๒๓๐๗ – พ.ศ. ๒๓๑๐

สำนักตำราของกรมบัญชาการแพทย์แผนไทย

คำสั่งคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ที่ ๑๗ / ๒๕๕๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย

อนุสนธิคำสั่งคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ที่ ๐๓/๒๕๕๓ ลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย

เพื่อให้การดำเนินการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน คณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย จึงอาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๔๒ ประกอบกับมติคณะกรรมการฯ ครั้งที่ ๔/๒๕๕๓ เมื่อวันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ มีคำสั่ง ดังนี้

ข้อ ๑ ยกเลิกคำสั่งคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ที่ ๐๓/๒๕๕๓ ลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๓

ข้อ ๒ แต่งตั้งบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งหรือผู้มีรายนามดังต่อไปนี้ เป็นคณะกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย

๒.๑	อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก	ประธานอนุกรรมการ
๒.๒	รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก	อนุกรรมการ
๒.๓	รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร	อนุกรรมการ
๒.๔	รศ.ดร.นิจศิริ เรืองรังษี	อนุกรรมการ
๒.๕	ดร.อุษา กลิ่นหอม	อนุกรรมการ
๒.๖	ผศ.ดร.ธัญดา สุทธิธรรม	อนุกรรมการ
๒.๗	นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	อนุกรรมการ
๒.๘	นายมนารุณ ผุดผาด	อนุกรรมการ
๒.๙	นายสุวัตร ตั้งจิตรเจริญ	อนุกรรมการ
๒.๑๐	นายประยูร สุวรรณศิริ	อนุกรรมการ
๒.๑๑	นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช	อนุกรรมการ
๒.๑๒	นายชาติรี เจตนธรรมจักร	อนุกรรมการ

/ ๒.๑๓ ผศ.พิเชษฐ...

๒.๑๓	ผศ.พิเชษฐ เวชวิฐาน	อนุกรรมการ
๒.๑๔	นางลัดดาวัลย์ ครุปัญญามาศย์	อนุกรรมการ
๒.๑๕	นายวิชัย ครุปัญญามาศย์	อนุกรรมการ
๒.๑๖	นายสมัย วรรณอุตร	อนุกรรมการ
๒.๑๗	ผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา	อนุกรรมการ
๒.๑๘	ผู้แทนกรมการศาสนา	อนุกรรมการ
๒.๑๙	ผู้แทนสถาบันการแพทย์แผนไทย	อนุกรรมการ
	กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก	
๒.๒๐	ผู้อำนวยการสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย	อนุกรรมการ
	กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก	และเลขานุการ
๒.๒๑	นางสาวอุษา เกียรติวรรณ	อนุกรรมการ
	หัวหน้ากลุ่มงานคุ้มครองตำรับยาและตำราฯ	และผู้ช่วยเลขานุการ
	สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย	
๒.๒๒	นางสาวพิมพ์วิทย์ ผิวเณร	อนุกรรมการ
	สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย	และผู้ช่วยเลขานุการ

ข้อ ๓ ให้คณะอนุกรรมการฯ ตามข้อ ๒ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๓.๑ กำหนดยุทธศาสตร์ หรือมาตรการ หรือแนวทางการอนุรักษ์ คุ้มครอง และส่งเสริมตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์แผนไทย

๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์ตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์แผนไทย เสนอต่อคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

๓.๓ ให้ความเห็นหรือข้อเสนอเกี่ยวกับการประกาศกำหนดตำรับยาแผนไทยของชาติ หรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ และตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป

๓.๔ คัดเลือกตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยเพื่อการใช้ประโยชน์ และจัดทำ ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์ และฉบับพัฒนา

๓.๕ ดำเนินการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดและตามที่ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔

(นายพรเทพ ศิริวนารังสรรค์)

รองปลัดกระทรวง ปฏิบัติราชการแทน

ปลัดกระทรวงสาธารณสุข

ประธานคณะกรรมการ

คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

บอระเพ็ด